

kültürveiletişim
culture&communication

2013 • 16(1)
KIŞ • WINTER

kültürveiletişim

culture&communication

2013 16(1) - kış/winter

ki, iletişim, kültür eleştirisi ve toplumsal düşünce alanlarında üretilen en iyi eleştirel yazıları yayımlamaya adanmış disiplinlerarası akademik bir dergidir. **ki**, eleştirelliği, aklın sınır ve imkanlarının araştırılması yolunda her türlü dogma karşıtlığı olarak tanımlar. **ki**'nin kapıları iletişim çalışmalarına olduğu kadar insan varoluşunun ve kültürünün temel bileşeni olan iletişimin içerildiği tüm düşünce boyutlarına -tüm sosyal bilim disiplinlerine, insan bilimlerine, tüm yöntemlere ve bunların keşifim noktalarından doğacak arayışlara- açıktır. **ki**, "hakemli" bir dergidir; dergiye yayımlanmak üzere gönderilen yazılar, yazarın kimliğini bilmeyen uzman hakemler tarafından değerlendirmeye alınır. **ki** yılda iki kez, Ocak ve Temmuz aylarında yayımlanır. **ki**'nin yayın dilleri Türkçe ve İngilizce'dir.

Editör Editor

Nur Betül Çelik

Yayın Kurulu Editorial Board

Ayşe İnal

Aykut Çelebi

Bülent Çaplı

Halil Nalçaoğlu

Meral Özbek

Mine Gencil Bek

Mutlu Binark

Nejat Ulusay

Nur Betül Çelik

Sevilay Çelenk

Ülkü Doğanay

Editör Asistanı Editorial Assistant

Canan Dural Tasouji

İlkay Kara

Uğur Yağan

Tasarım Design

m. Sobacı

Uluslararası Değerlendirme ve Danışma Kurulu International Review and Advisory Board

Ackbar Abbas, University of Hong Kong

Armand Mattelard, University of Paris - VIII

Brianke G. Chang, University of Massachusetts

Kuan-Hsing Chen, National Tsing-Hua University

Lawrence Grossberg, University of North Carolina at Chapel Hill

Michael Morgan, University of Massachusetts

R. Radhakrishnan, University of California, Irvine

ISSN 1301-7241

Yönetim Yeri Administrative

kültür ve iletişim culture& communication

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi

Cebeci 06590 Ankara Turkey

tel (+90.312) 319 77 14 / 247

fax (+90.312) 362 27 17

ki@media.ankara.edu.tr

http://ilef.ankara.edu.tr/ki

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi

adına Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:

Prof. Dr. S. Ruken Öztürk

Baskı: Reklam Reklam Tanıtım Ltd.

Cihan Sokak 12/B Sıhhiye • Ankara

Tel: (0312) 231 09 26

Baskı Tarihi: 21 Ekim 2013

Yerel Süreli Yayın

kültür ve iletişim Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi tarafından yayımlanmaktadır.

© 2013 **kültür ve iletişim**. Tüm hakları saklıdır.

İçindekiler

5

Editör'den
Nur Betül Çelik

9

Bellek, Hakikat, Yüzleşme ve Alevi Katliamları
Bedriye Poyraz

41

Medya ve Modernleşme:
National Geographic'in Türkiye'ye Açılan Penceresi
Tuğba Taş

73

Türkiye Basınında Namusun Halleri
A. Nevin Yıldız Tahincioğlu

105

Kitap Tanıtımı:
Gazetecilik Etiğinin Mesleki Sınırları
Profesyonellik, Piyasa ve Sorumluluk
Tezcan Durna

Editör'den...

Nur Betül Çelik

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi

• • •

Kültür ve İletişim'i on altı yıldır çıkarıyoruz; elinizdeki bu sayı da bu yılın ilk sayısı. Bir editör için tanıtım yazısını derginin gecikerek yayımlanmasından dolayı özür dileyerek açmak zorunda kalmak ağır bir yük ve geçen sayıdan sonra maalesef bu sayıda da yazıma benzer bir özürle başlıyorum. Elbette bu gecikmenin makul gerekçeleri var, ancak ben bu gerekçelerin ardına sığınmak yerine sorumluluğu üstlenmeyi ve gecikme için dergimizin okurlarından özür dilemeyi tercih ediyorum.

Elinizdeki sayı üç özgün yazıyı ve bir kitap tanıtımını kapsayacak biçimde kotarıldı. Dergide okuyacağınız ilk yazı, Bedriye Poyraz'ın "Bellek, Hakikat, Yüzleşme ve Alevi Katliamları" başlığını taşıyan çalışması. Bu makalede Poyraz, Türkiye'de Alevileri hedef alan katliamları, sosyal bellek çalışmalarının sunduğu kavramsal zeminde tartışmaya açıyor. Türkiye tarihi boyunca iktidarların unutturma stratejilerinin bir sonucu olarak bu katliamların oluşturduğu travma ile toplumsal bir yüzleşmenin ve hesaplaşmanın olanağının kapatılmış olmasını yazar, demokratikleşmenin önünde bir engel olarak görmektedir. Farklı ülkelerde yaşanmış benzer travmalarla bu

ülke toplumlarının yüzleşme deneyimlerinin çeşitliliğine vurgu yapan, bu deneyimlerin Türkiye için yol gösterici olabileceğinden hareket eden yazar, Türkiye toplumunun bir yüzleşme pratiği yaratabilmesi için bir dizi öneride bulunmaktadır. Yazıda, ayrıca medyanın söz konusu katliamların unutturulması stratejisini nasıl yeniden ürettiğine dair örnekler de analiz edilmektedir.

Poyraz'ın çalışmasını Tuğba Taş'ın "Medya ve Modernleşme: *National Geographic*'in Türkiye'ye Açılan Penceresi" başlıklı yazısı izliyor. Taş makalesinde, 1945-1960 yılları arasında *National Geographic Magazine*'de yayımlanan Türkiye ile ilgili değerlendirme ve haberlerde, derginin bakış açısına yansıyan modernleşmeci perspektifin izini sürüyor. Modernleşen Türkiye imgesinin, derginin söylemi içinde hangi stratejilerle kurulduğunu, yazılar ve fotoğrafların analizi ile görünür kılmayı hedefleyen makale, özellikle ABD'nin dış politikasının dergi üzerindeki yönlendirici etkisinin Türkiye'nin modernleşmesinin değerlendirilmesinde oynadığı rolü de vurguluyor.

Kültür ve İletişim'in bu sayısında yayımladığımız son özgün çalışma A. Nevin Yıldız Tahincioğlu'na ait. "Türkiye Basınında Namusun Halleri" başlığını taşıyan yazı, adlandırma sorunsalının, özellikle kadına yönelik, ölümle sonuçlanan şiddet söz konusu olduğunda, ataerkil yapıların eril dilini ve bu yapıların gündelik hayatımız içindeki işleyişini perdeleme potansiyeline işaret ediyor. Maktulü kadın olan cinayetlerin namus cinayeti, töre cinayeti, kadın cinayeti biçiminde sınıflandırılmasını sorunlu bulan yazar, bu kategorileştirmenin ideolojik etkisine karşı eleştirel bir pozisyondan üretilmiş bir yanıt olduğunu belirttiği kadın cinayeti adlandırmasının ataerkil yapılara eklenmiş olan basın tarafından yalnızca maktulün etnik, sınıfsal ve dini kökenini cinayet nedeni olarak göstermenin mümkün olmadığı durumlarda kullanıldığını, bunun ise adlandırmayı amacından ve eleştirel potansiyelinden uzaklaştırdığını vurguluyor. Tahincioğlu, basının ataerkil kodların kadın cinayetlerindeki rolünü görünmez kılan söylemsel stratejisini, niteliği görünüşte farklı üç olayın haberleştirilme tarzlarında arıyor. Bu bağlamda bu üç olaya dair *Hürriyet* gazetesinde yer alan altı haberi analiz ediyor.

Dergimizin son yazısı, Oğuzhan Taş'ın 2012 yılı içinde İletişim Yayınları'ndan çıkan *Gazetecilik Etiğinin Mesleki Sınırları, Profesyonellik, Piyasa ve Sorumluluk* başlıklı kitabı hakkında Tezcan Durna'nun bir değerlendirmesini içeriyor.

Derginin bu sayısının elinizdeki son halini almasına katkısı olan herkese teşekkür ederek bitirmek istiyorum.

Saygılarımla...

Bellek, Hakikat, Yüzleşme ve Alevi Katliamları

Bedriye Poyraz

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi

• • •

Özet

Bu çalışmada Türkiye'nin demokratik bir toplum ve ülke olabilmek için diğer bütün toplumsal travmalarla birlikte Dersim, Maraş, Çorum ve Sivas gibi Alevi katliamlarıyla nasıl yüzleşip hesaplaşabileceği, sosyal bellek kavramı bağlamında tartışılacaktır. Dünyadaki benzer toplumsal travmalarla yüzleşme deneyimleri çerçevesinde, Alevi katliamları ile yüzleşmenin en önemli koşulu, bu katliamlara ilişkin hakikate erişmek ve daha da önemlisi onu kamusal alanda bilinir kılmaktır. Çalışmada, gerek Alevi toplumu gerekse siyasi otoritenin bu belleğe sahip çıkmasının neden bir gereklilik olduğu, kuramsal arka planlarıyla birlikte konu edilmektedir.

Anahtar sözcükler: sosyal bellek, Alevi katliamları, yüzleşme, hakikat

Memory, Truth, Recognition and Alevi Massacres

Abstract

This study will try to analyze how Turkey can cope with Alevi massacres such as Dersim, Maraş, Çorum and Sivas within the perspective of social memory. It emphasizes that it is fundamental for a democratic country to come to terms with her past. In the light of this fundamental it is essential for Turkey to face the consequences of Alevi massacres as well as the other historical traumas. The ways in which the Turkish state chooses to come to terms with its past should disclose the truth about massacres publicly and the truth must be accessible. Moreover Alevi society and political authority should have this memory consciousness and protect it.

Keywords: social memory, Alevi massacres, recognition, truth

Bellek, Hakikat, Yzleşme ve Alevi Katliamları

Osmanlı dnemini bir yana bırakacak olursak, Türkiye Cumhuriyeti yakın zamana kadar Alevi toplumu ile neredeyse sadece katliamlar üzerinden ilişki kurmuştur demek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla devletin Alevilerle olan ilişkisinin tarihini, katliamlar tarihi olarak okumak mümkündür. Türkiye Cumhuriyeti, Alevileri yurttaşlık hakları bağlamında görmezden gelmeyi, bir politika olarak benimserken, Alevileri ancak katledilmesi gereken *düşman* olarak kabul etmektedir. Bu durum, genel olarak, bir geçmişle yzleşememe problemi ile birleşmekte ve devletin yalnız Alevilerle değil, toplumun farklı etnik köken ve inanca sahip unsurlarıyla kurduğu bütün ilişkileri sorunlu hale getirmektedir.

Son yıllarda, Türkiye'deki geçmişi yok sayma tutumu, küresel gelişmeler ve Ermeni meselesinde olduğu gibi uluslararası baskılar sonucunda, cılız da olsa bazı kırılmalara uğramıştır. Hiç kuşkusuz bu kırılmalarla ortaya çıkan yüzleşme pratikleri, hem toplum açısından hem de devlet mekanizmaları açısından zor ve sancılı olmaktadır. Çünkü, ulus inşasının egemen ideolojisi kendini, kırmızı çizgiler, tablolar yaratma ve geçmişin üstünü örtme üzerine inşa etmiştir. Bu bağlamda Türkiye'deki milliyetçilik anlayışı, kutsallıklar üzerine kurulu bir resmi tarih yazımının çerçevesini çizmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Dersim, Maraş, orum ve Sivas gibi Alevi katliamlarını, sosyal bellek çalışmaları çerçevesinde tartışmaya açmaktır. Bir diğer ifadeyle bu makale, Alevi katliamları ile yüzleşme ya da hesaplaşma yöntemlerinin oluşturulabilmesi için akademik bir tartış-

ma başlatma girişimi olarak görülmelidir. Çalışma bu doğrultuda, Türkiye’de bir yüzleşme pratiği oluşturma sürecinde dünya tarihinde ortaya çıkmış benzer deneyimlerden nasıl yararlanabileceği sorusu bağlamında öneriler geliştirmeyi de deneyecektir.

Kuramsal Çerçeve

Kuşkusuz, geçmişin karanlığıyla yüzleşmek hem sorumlular hem de mağdurlar için hiç kolay değildir. Ancak günümüz koşullarında bir ülkenin demokratik olup olmadığının en temel ölçütlerinden birisi geçmişi ile yüzleşip yüzleşmediğidir. Bir diğer ifade ile geçmişle yüzleşme, baskıcı ve katliam yapan zihniyeti sorgulamaya yönelik siyasal, hukuksal ve moral bir çaba (Sancar, 2008: 139) olması nedeniyle günümüz demokratik toplumunun meşruluk zeminini oluşturmaktadır. Ayrıca, bastırılmış suçluluk duyguları ve hesaplaşılmamış geçmiş, bireyin öz değer duygusunu zedeler, suçu başkalarının üstüne atmasına neden olur. Böyle bir özne empati sorunu yaşayacağı için, onun yeni sorunları çözme kapasitesi de düşer (Schwan’dan aktaran Sancar, 2008: 141). Kuşkusuz bütün bunları kolektif kimlikler ve toplum için de söylemek mümkündür.

Nietzsche’nin tarihe ilişkin saptaması, geçmişle yüzleşme konusunda anlamlı bir aydınlatma sağlamaktadır. Tarih üç bakımdan eyleyen ve çabalayan, koruyan ve saygı duyan, acı çeken ve muhtaç olan olarak, canlı olana aittir. Nietzsche’ye (2006:21) göre bu üçlü ilişki üç tarih türüne karşılık gelmektedir: Anıtsal, antikacı ve eleştirel. Anıtcı

yani eskiyi koruyan tarih anlayışı ve bu anlayışı benimseyenler geçmişe saygı duyan, geldiği yere sevgi ile bakan bir konuma yerleşirler. Böylece tarihlerine şükran borcunu da ödemiş olurlar. Eskiden var olanın üstüne titrer, içinde doğduğu koşulları, onlara kendinden sonra doğacak olanların da sahip olabilmesi için her türlü çabayı harcarlar. Bu anlayış içinde konumlananlar için tarihe bağlılık babadan kalma mülkiyete bağlılık gibidir. Antikacı tarih anlayışı da anıtsal tarih anlayışını tamamlayan bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Bu anlamda antikacı tarih körü körüne eskiye ait ne varsa istifleme mantığı ile biriktirir (Nietzsche, 2006: 28-31). Bu anlamda Türkiye’de resmi ideolojiyi savunanları anıtsal-antikacı tarih anlayışı konumuna yerleştirmek ya da böyle bir reflekse sahip olduklarını söylemek mümkündür. Diğer bütün karanlık sayfalarla yüzleşme konusunda olduğu gibi Alevi katliamları ile yüzleşme konusunda da karar mekanizmalarında bulunanların inkâr kararlılığını ancak bu mantık çerçevesi içinde anlamak mümkün olabilir.

Nietzsche’in eleştirel tarih anlayışının geçmişle hesaplaşma ya da yüzleşme konusunda yol gösterici olabileceği söylenebilir, çünkü, yaşama hizmet edecek olan eleştirel tarihtir. İnsanın yaşaması için geçmişi kıracak ve parçalayacak güce sahip olması ve bu gücü kullanması gerekir. Bu güce ulaşmanın yolu ise geçmişi amansızca yargılamaktan, sorgulamaktan ve sonunda mahkûm etmekten geçer; Nietzsche’nin eleştirel tarih yaklaşımı ile kastettiği işte budur ve ona göre her türlü geçmiş yargılanmaya değerdir (Nietzsche, 2006:32). Kuşkusuz böyle bir değerlendirme geçmişi sorgulama olanağı sağladığı için travma yaşamış toplumlara yol gösterici olabilir.

Geçmişle hesaplaşma, kuramsal olarak bellek hakkında yapılan çalışmalarla temellendirilebilir. Bergson, iki farklı bellekten söz eder. İlki gündelik yaşamımızın tüm olaylarını cereyan ettikleri ölçüde imge-anılar biçiminde kaydeder; hiçbir ayrıntıyı ihmal etmez; her olguyu, her jesti kendi yerine ve tarihine yerleştirir. Yalnızca doğal bir zorunluluk olarak geçmişi biriktirir. Mevcut duruma uyum sağlamanızı ve maruz kaldığımız eylemlerin kendiliğinden tepkiler halinde ortaya çıkmasını sağlar. Diğeri daima eyleme dönük şimdiki zaman

içinde bulunan ve yalnızca geleceğe bakan bir bellektir. Bu belleğin geçmişe dair sahip çıktığı tek şey birikmiş çabayı temsil eden zekice koordine edilmiş hareketlerdir. Geçmişteki bu çabaları onları hatırlatan imge-anılarda değil, güncel hareketlerin gerçekleşmesini sağlayan kesin düzende ve sistematik karakterde bulur. Sonuçta olgunun tarihini belirler ve ilk bellek gibi sürekli yeniden başlayan bir şimdiki zamanın içinde değil mutlak geçmişin içinde gerçek olarak hareket eder (Bergson, 2007: 61-62).

Belleğe ilişkin hakikat asla şimdiki zamandan geçmiş zamana doğru değildir; tersine geçmişten şimdiki zamana doğru bir ilerlemeden oluşur (Bergson, 2007: 175). Süreyi yaşayabilmemizin koşulu bellektir. Bellek zaman aralıklarını yener, geçmiş, şimdi olarak yaşanır. Süreyi bütünlüğü içinde yakalayiveren ise sezgidir. Geçmişin kendi kendini koruması, belli bir yerde durması, kesintiye uğraması anlamına gelmez. Burada sürenin bitmeyen bir akış oluşu söz konusudur. Akış bir uzayıştır, sonu ve sınırı olmayan, yalnız kendi kendisiyle tanımlanabilen bir uzayıştır. Bergson'un can alıcı bir biçimde yerinde ifade ettiği ve saptadığı gibi "geçmiş bir yumağın sürekli sarılmasına da benzetilebilir; çünkü geçmişimiz peşimizden gelir, izlediği yol boyunca topladığı şimdiyle durmadan kabarıp. Bilinç demek, bellek demektir." (Bergson, 1998: 11). Yumak eğretilemesi geçmişle yüzleşme bağlamında karanlık ve kirli geçmişin hem sorumluları hem de mağdurları açısından önemli bir referans olabilecek verimliliktedir. "Geçmiş, ancak kendisiyle ilişki içinde olunması halinde ortaya çıkar" diyen Assmann (2001: 36), Bergson'dan farklı olarak geçmişle ilişkiyi koşula bağlamaktadır. Travmatik toplumsal bellek örneklerinde geçmişle hesaplaşma ancak mağdurların isteyebileceği bir durumdur. Ne var ki bu durumun, mağdurların kendi tarihlerinin hesabını sorabilecek güce ya da iktidara sahip olup olmamalarına bağlıdır.

Güçten söz edildiği anda işin içine kaçınılmaz olarak tarih-hafıza karşıtlığı girer. Tarih ve hafıza karşıtlığını Nora ayrıntılı olarak tartışmıştır. Nora'ya göre (2006: 18-20), bellek her zaman yaşayan gruplar tarafından üretilen yaşamın kendisidir yani anımsama ve unutma diyalektiğine açıktır, uzun belirsizliklere ve ani dirilmelere elverişlidir,

devamlı bir gelişim halindedir. Her zaman güncel bir olay, sürekli şimdiki zamanda yaşayan bir bağlıdır. Duygulara dayalı ve sihirlidir; iç içe geçmiş, buğulu, karışık özel ve simgesel anılardan beslenir. Hatırayı kutsallaştırır. Bellek konusunu sosyal bilimlerin çalışma konusu yapan ilk araştırmacı sosyolog olan Halbwachs'ın ana tezine göre bellek sosyal koşullara bağlı olarak oluşur, çünkü sosyal çevre, insanların hatıralarını sabitleştirebilecekleri ve yeniden bulabilecekleri bir çerçeve sunar. Halbwachs'a göre (1992: 40), bellek bireye aittir ancak toplumsal olarak belirlenir. Yani bellek ve hatırlamanın öznesi toplumdur. Artık bulunmayan şeylerin yeniden oluşturulmasıdır, ama bu hep sorunlu ve eksiktir. Nora tarih-bellek karşıtlığında ya da karşılaştırmasında tarihi, geçmişin bir tasavvuru, zihinsel ve ayrıştırıcı bir iş, bu nedenle analiz, söylem ve eleştiriyi gerektiren, hatırayı kapı dışarı eden, bir yandan herkesin malı öte yandan kimseye ait olmama haliyle tanımlamaktadır (2006: 18-20). Bu karşılaştırmayı Traverso'da da izlemek mümkündür. Tarih geçmişin olayları üzerine dışsal bir bakış varsayarken bellek anlatılan olgularla içsel bir ilişki kurar. Bellek geçmişi şimdiki zamanın içinde sürdürürken, tarih geçmişi zamanı dolmuş, rasyonel yordamlara göre örgütlenmiş zamansal bir düzen içinde sabitler (Traverso, 2009: 17).

Zaman ve bellek bir arada kavranılır bir bütüne dönüşür. Bergson'a göre (2007: 103), şimdiki zaman bizim için yaşayan şeydir ve her şeyi söylersek, geçmişimizin temelde güçsüz olduğu yerde, bizi eyleme kıskırtan şeydir. Böylece Bergson yumak eğretilemesi ile bütün vurguyu geçmişe yaparken "eyleme kıskırtan şey" nitelemesi ile geçmişin güçsüz olduğu yerde şimdiye devrimci bir potansiyel yüklemektedir.

Toplum belleğin öznesi olarak gören bir diğer düşünür olan Connerton (1992: 8-9), toplumun belleğinin iktidarlar tarafından belirlendiğini vurgulamaktadır. İktidar sahip olduğu donanım ile toplumun her türlü enformasyona ulaşmasını kontrol ederken aynı zamanda kolektif belleği de oluşturmaktadır. Bu anlamda geçmişe dayalı deneyimlerimiz iktidarlar tarafından dayatılan türde bir geçmişin meşrulaştırılmasından başka bir şey değildir. Bu yanı ile iktidar yurttaşların resmi ideolojiden farklı hatırlamaları ya da belleklerindeki

birikimden hazzetmediği gibi, onları yok etmek için de her türlü çabayı gösterir. En azından arzu etmediği yani kendisine tehdit oluşturabilecek her belleği manipüle ederek olabildiğince uysallaştırma yoluna gider. Bu anlamda iktidar olmanın en önemli göstergelerinden birisi onun toplumların belleğini de belirlemeye muktedir olmasıdır. Nitekim Alevi katliamlarının gerçekleştirilme ve kaydedilme biçimi de, Connerton'un tarih ve iktidar ilişkisine dair vurguladıkları bağlamında, ulus devlet iktidarının manipülasyonu ile malul görülmelidir. Zira Türkiye bu konuda kendisi için uygun gördüğü türde bir anlatıyı resmileştirmiştir. Çünkü Türk ve Sünni ideoloji üzerine kurulu olan Türkiye Cumhuriyeti, bu ideolojiye meydan okuyacak her türlü tarihsel ve siyasi unsuru bir biçimde bertaraf etmeyi yakın zamana kadar başarmıştır.

Şimdi sırasıyla dünyadaki farklı devletlerin söylemsel savaş ve belleği ele geçirme stratejilerini örnekler üzerinden izleyecek, devamında Türkiye Cumhuriyeti'nin benzer türdeki bellek ve tarih stratejilerini Alevi katliamları örneği üzerinden ifşa etmeye çalışacağız.

Dünyada Toplumsal Travmalar ve Yüzleşme Örnekleri

Bu bağlamda değinilmesi gereken önemli bir kavram "Geçiş Dönemi Adaleti"dir. Geçiş Dönemi Adaleti özellikle ağır insan hakları ihlallerinin olduğu durumların bir anlamda telafisini sağlamak için uygulanan prosedür olarak tanımlanabilir: "Otoriter, totaliter ya da baskıcı rejimler, içsavaş, işgal veya bunlara benzer hukukun üstünlüğünün zayıfladığı ya da tamamen ortadan kalktığı durumlardan, hukukun üstünlüğünün yeniden kurulacağı özgür rejimlere geçiş evresinde, baskıcı rejim süresince gerçekleşen insan hakları ihlallerinin sorumlularının tespiti, sorumluluğun sorumlu ile ilişkilendirilmesi, mağdurların tespiti ve mağduriyetlerinin telafi edilmesi mekanizmalarının tümünü kapsayan sosyolegal süreç" (Göçkün, 2011) olarak tanımlanabilir. İnsanlık tarihinin son yüzyılına baktığımızda çok sayıda toplumsal travmanın yaşanmış olmasına karşın, ancak sınırlı sayıda geçiş dönemi adaleti uygulamasından söz edilebilir. Üstelik bu uygulamaların da çok azı gerçekten adaleti tesis edebilecek özelliktedir.

Bu anlamda “Kanlı Pazar” olarak bilinen ve Kuzey İrlanda’da yaşanan bir olay ve bu konuda hakikatin tespiti için kurulan komisyon deneyimi, bütün benzer olaylara ve Alevi katliamlarına zemin oluşturuca bir unsur olarak değerlendirilebilir. Sözkonusu hakikat komisyonu bilinen en pahalı ve en uzun süren, aynı zamanda adli soruşturmayı da içeren, gerek kullandığı yöntem gerekse güvenilirliği ile insan hakları tarihinde örnek olmayı hak edecek niteliktedir.

“Kanlı Pazar”, adlandırmadan da anlaşılacağı üzere bir Pazar günü Kuzey İrlanda’nın Derry kasabasında, 30 Ocak 1972 tarihinde yapılan bir gösteri sırasında İngiliz polisinin göstericiler üzerine ateş açarak 13 kişinin ölmesine sebep olduğu olaydır. Ancak daha sonra polis sorumluluğu üstlenmemiş ve inkâr etmiştir (Hegarty, 2004: 204). Diğer bir deyişle, Büyük Britanya devleti önceleri bu konudaki sorumluluğunu kabul etmeye yanaşmamıştır.

“Kanlı Pazar” olayının nasıl hatırlanacağı ya da olaya dair belleğin nasıl yapılandırılacağına ilişkin, taraflar arasında olayın kendisinden çok daha zorlu bir mücadele yaşandığını bu konudaki geniş akademik literatürden anlamak mümkündür. Hatta bu süreç katliamın kendisinden bile daha şiddetli mücadelelerle şekillenmiştir demek yanlış olmaz. Olayın üzerine yapılan çalışmaları üç aşamaya ayırarak incelemek mümkündür. Önce İngiliz zulmü, baskısı ve inkârı olarak tanımlanabilecek ilk evre yaşanmıştır. İkinci aşamada İngiliz adaletsizliği hala devam etmekle birlikte mağduriyetin eşitlenme çabası öne çıkmaktadır. Üçüncü aşama ise gerçeğin söylenmesi, insan hakları ve tarihsel hesaplaşma adına insan hikâyelerinin farklı boyutlarıyla ve adaletli bir biçimde dile getirilmesidir. Birinci aşamada İngilizlerin inkârına karşın, İrlanda’nın “Kanlı Pazar” a toplumsal travma olarak sahip çıkması ve İngilizlerin İrlanda’daki konumunun kolonyal olarak tanımlanması söz konusudur. İkinci aşamada ise İrlandalılar, Protestan cemaati ve diğer politik sorumluları ve kurbanları birbirinden ayırma çabası içine germişlerdir. Bu çerçevede İngiliz karar mekanizmasındaki, sorumlular arasında paramiliter güçlerin de olduğu ve bunların ayırım yapmaksızın insanları öldürdüğüne dair bir değerlendirme temelinde aslında her iki tarafın da, bu kötü olayın kurbanları ya da

mağdurları oldukları vurgusunu yapmaya çalışmışlardır (Conway, 2008: 196). Burada örtük olarak yapılmak istenilen mağduriyetin eşitlenmesi, iki tarafın da kurban olduğu düşüncesi aracılığı ile sorumluluktan kurtulma çabasıdır.

Söz konusu mücadelede üzerinde en çok tartışılacak aşama üçüncü aşamadır. Bu aşamada Cumhuriyetçiler mağdurların durumuna ilişkin kendi söylemlerinin belli ölçüde düzeltme gereği duymuşlardır. 1990'larda "Kanlı Pazar" üzerinden zaman geçtiği için geçmişte kalan bir olay olması nedeniyle belleğin nasıl yapılandırılması gerektiğine ilişkin mücadele eden, kararlı aktörlerin çabaları önemlidir. Katliamın 25. yıldönümünde, farklı kişilerin ellerinde bulunan belgeler, resmi ideolojinin gerçeği manipülasyonuna karşı bir araya getirilmeye çalışıldı. Bu üçüncü aşamanın en önemli özelliği ise "Kanlı Pazar" olayı ile dünyanın farklı yerlerinde meydana gelen ve benzer biçimde insan hakları ihlalleri biçiminde tezahür eden olaylar arasında bir paralellik kurulma çabası oldu. Bunun bir sonucu olarak "Kanlı Pazar" ile İsrail'in Filistin politikası sonuçları, Güney Afrika'daki ırkçı rejimin yol açtığı trajediler ve Meksika'daki insan hakları ihlalleri arasında bir paralellik kuruldu. Dolayısıyla olay bir yandan uluslararasılaştırılarak evrensel bir boyuta taşınırken öte yandan da bunu bütün İrlanda'nın sahiplenmesi sağlandı. "Kanlı Pazar'da öldürülenler sadece Derry kasabasından olabilirler ancak bu eylem bütün bir halka yani bütün İrlandalılara yönelikti" biçiminde bir anlayış tesis edilmek suretiyle bir anlamda "Kanlı Pazar" yeniden tanımlandı (Conway, 2008: 197-203).

Hem aktivistlerin insan hakları mücadelesi hem de bellek çalışmaları açısından önemli bir yere sahip olan "Kanlı Pazar" olayına ilişkin birisi Lord Widgery başkanlığında başlayan ve Mart 1972'de raporlaştırılan soruşturma, diğeri de Lord Saville başkanlığında 3 Nisan 1998 tarihinde başlayan ve 12 yıl süren soruşturma olmak üzere iki tane adli soruşturma yapılmıştır (Hegarty, 2004: 204). Lord Widgery başkanlığındaki komisyonun hazırladığı raporda o gün ölenlerin silah taşıdıkları ve önce onların ateş ettikleri sonucuna varılmıştı. Ancak mağdurlar ve tanıklar hiçbir gerçekliği olmayan bu sonucu kabul

etmemiş ve başka bir komisyon kurulması talebini ısrarla sürdürmüşlerdir. Bunun üzerine kurulan ikinci soruşturma komisyonunda Büyük Britanya dışından da üyeler görev almıştır. Kanada'dan William Hoyt ve Yeni Zelanda'dan yüksek yargıdan emekli Edward Sommers, komisyon üyeleri olarak çalışmışlardır (Hegarty, 2004: 226). Bu süreçte, Guatemala'dan insan hakları avukatı Frank La Rue gibi, çeşitli uluslararası insan hakları savunucuları ülkeye davet edilerek görüşlerine başvurulmuştur (Rolston, 2002: 94). Britanya başbakanı bu komisyonun kuruluş amacını parlamentoda açıklarken şu ifadeleri kullanmıştır: *“Soruşturma başlatıyorum çünkü o gün ölenlerin yakınlarının hükümet olarak bizden beklentisi var. O gün olan bitene ilişkin hakikati ortaya çıkarmak hükümet olarak bu insanlara karşı sorumluluğumuzdur.”* Başbakan, gerçeği öğrenmenin herkesin çıkarına olduğuna ilişkin inancını da dile getirmiştir (Hegarty, 2004: 229).

İkinci Komisyonun hazırladığı rapor, “Kanlı Pazar” olayında öldürülenlerin hepsinin silahsız olduğunu ve “haksız ve gereksiz” yere öldürüldükleri sonucuna varır. İngiliz askerlerinin yalan söylediği de ortaya çıkarılarak yargılanmaları sağlanır. Başbakan David Cameron Birleşik Krallıklar adına parlamentoda resmen özür diler. Bu özür konuşması olayın yaşandığı yere dev ekranlar kurulmak suretiyle çok sayıda insanın katılımıyla izlenir. Başbakan Cameron'ın konuşması, geçmişle yüzleşme çerçevesinde iyi bir örnek oluşturmaktadır:

...Çok vatansız bir insanım. Ülkem hakkında kötü bir şeye inanmak aklımdan bile geçmez. Dünyanın en iyisi olduklarına inandığım askerlerimizden ve ordumuzdan en ufak bir kuşku duymam. Ancak parlamento soruşturma komisyonunun vardığı sonuçlar son derece açık. Herhangi bir kuşku yok, karışıklık yok, her şey çok açık. Ölenlerde silah yok, askerler uyardıktan ateş açmışlardır. Kanlı Pazar'da yaşananlar haksızdır, savunulamaz ve yanlışır¹.

Kuzey İrlanda'da çeşitli insan hakları ihlalleri devam ederken oradaki insan hakları savunucuları Guatemala ve Güney Afrika'nın

•••

1 <http://www.bbc.co.uk/news/10320609>. Erişim tarihi: 20.09.2013.

dünyaya model oluşturabilecek hakikat komisyonları deneyiminin bilgisine sahipti. Güney Afrika'daki hakikat komisyonu, bir yandan apartheid rejiminin mağdurlarına kendi deneyimlerini anlatabilme olanağı verirken bir yandan da bu deneyimlerin öykülerinin kamusal alanda duyulmasını sağlamıştır. Ayrıca belki de daha önemlisi, komisyonun çalışmaları sonuçların kabulü ve suçsuzların suçsuzluklarını kanıtlama olanağı, bazı olağanüstü olaylarda suçlu ile kurbanlar arasında uzlaşmanın sağlanması gibi işlevleri de yüklenmiştir. Bu komisyonun çalışmalarının en önemli sonucu ise, "olaylardan habersiz olma" ya da "olup bitenin farkında olmama" tarzındaki haklılaştırma/temize çıkma stratejilerini geçersiz kılması olmuştur. (Rolston, 2002: 96). Komisyonun çalışmalarını değerlendiren Komisyon başkan yardımcısı Alex Boraine, komisyonun intikamı değil anlayışı, misillemeyi değil tazminatı, mağduriyeti değil *ubuntu*'yu² esas alarak çalıştığını anlatmaktadır (2005: 399).

Hakikat komisyonları kuruldukları ülkeye göre, kendilerinin ortaya çıkmasına neden olan olaya göre, çalışma esasları ve yöntemleri açısından farklılıklar göstermektedir. Ne kadar hakikat komisyonu varsa, yüzleşme çalışmaları açısından o kadar farklı ağırlık merkezi olduğunu söylemek mümkündür. Bu komisyonların çalışma eksenini Güney Afrika'da ırkçılık oluştururken, Guatemala'da bu askeri diktatörlük, İrlanda'da ise Büyük Britanya Devleti'nin İrlanda politikası biçimini almıştır. (Rolston, 2002: 96-97). Benzer şekilde, Arjantin, Şili ve İspanya gibi ülkelerde de yüzleşme deneyimleri yaşanmış, askeri diktatörlüğün insanlık dışı uygulamaları ile hesaplaşmıştır.

Almanya'nın Yahudilere yönelik soykırım (*holocaust*) ile hesaplaşma pratiği ise neredeyse evrensel belleğin konusu olarak görülebilir. Almanya'da savaş sonrasında insanlar, yapılanları mazur görme, sevk trenleri, toplama kampları, gaz odaları ve krematoryumlardan ve milyonlarca insanın vahşice katledilmesinden habersiz olduklarını ya da

•••

2 Afrikalı'nın insanlık tasavvurunu ifade eden bir sözcük. Bu sözcük geçici anayasada da bilinçli olarak kullanılmıştır (Boraine, 2005: 399).

yapılanların bu kadar büyük çapta olduğunu bilmediklerini söyleyerek bireysel sorumluluktan kaçmaya çalışmışlardır. Ancak Almanya 1960’larda geçmişi ile yüzleşmeye başlamış ve bunu önemli ölçüde başarmış bir ülkedir. Willy Brand *“bir halk tarihine serinkanlı bakabilmelidir... Hiç kimse miras aldığı tarihten azade değildir.”* diyerek 7 Aralık 1970’de Varşova Yahudi Gettosu anısına dikilen anıtın önünde diz çökerek bütün dünyadan Alman halkı adına özür dilemiştir (Sancar, 2008: 176-188). Almanya’da Yahudi soykırımını inkar etmek yasaklanmıştır. Hatta devlet ırkçılığa eğimli olan Almanları kontrol etme konusunda çok ciddi politikalar geliştirmiş ve uygulamaya koymuştur.

Bu deneyimlerden sonra Türkiye örneğine döndüğümüzde bizi sayısız hak ihlalleri ve yüzleşme/hesaplaşma ihtiyaında olduğumuz tarihsel olaylar karşılar. 1980 Darbesi, Ermeni Kırımı, Alevi Katliamları bunlardan ilk akla gelenlerdir. Başka ülkelerin zgllğnde ortaya çıkan komisyonlar, Türkiye için doğrudan model oluşturmasalar dağretici oldukları reddedilemezdir. Her yüzleşme ve tarihsel hesaplaşmanın en önemli koşulu kuşkusuz mağdur olan toplumsal grubun bu yönde niyet ve talep beyanıyla birlikte bir mücadele başlatmasıdır. Bu anlamda, Türkiye’nin yüzleşme talepleri açısından suskun bir ülke olduğu söylenemez. Yasaklanmasına rağmen gerçekleştirilen Ermeni Konferansı, HrantDink’in toplumsal tepkinin ifadesi olarak bir toplu gösteriye dönüşen cenaze töreni, Cumartesi Anneleri’nin Galatasaray Meydanı’nda faili meçhul (politik) cinayetlere tepkilerinin dile geldiği oturma eylemi bu yüzleşme taleplerini rnekleemektedir. Benzer şekilde 1980 darbesi ile hesaplaşma çabalarından söz edilebilir. Bunların başında hiç kuşkusuz toplumun farklı kesimlerinin anayasayı değiştirme isteği ya da birey hak ve özgürlükleri temelinde yeni bir anayasa talepleri gelmektedir. Bu talepler, kültürel karşılıklarını, darbe ile hesaplaşmaya yönelik sinema filmleri, romanlar ve benzeri içinde bulmaktadır. Bunlarla birlikte, Kürt mücadelesi başlı başına bir yüzleşme ve hesaplaşma pratiği olarak okunabilir. Örneklerin çokluğuna karşın bu alışma, Alevi katliamları ile ilgili olanlara odaklanılacaktır.

Cumhuriyet Tarihinde Alevi Katliamları

38 Dersim Tertelesi³

Cumhuriyet döneminin ilk Alevi katliamı Dersim 38 Tertelesi (katliamı) dir. Dersim katliamı ya da Dersimlilerin kendi dillerinde ifade ettikleri şekliyle Dersim Tertelesi, Cumhuriyet tarihinin karanlık sayfalarından biri olarak, hem politik olarak hem de akademik çalışmalar bakımından aydınlatılmayı beklemektedir. Resmi tarih, Dersim katliamını “isyan”olarak tanımlamıştır. Bu bakışa göre, Dersimliler vergi ödemek ve askere gitmek istemedikleri, yani Cumhuriyet’e karşı başkaldırıp isyan ettikleri için isyanları diğer bütün isyanlardan farklı olarak bastırılmıştır. Resmi söyleme göre orada yapılan bir katliam değildir, bir isyan bastırma dır. “İsyan bastırmanın” meşruluk zemini ise, isyana katılanların “medeniyetten nasibini almamış, çapulcu ve şaki” oldukları biçimindeki bir adlandırma ile sağlanmaktadır. Bir başka ifadeyle “isyan bastırılırken”, yöre insanı “medenileştirilmektedir” (JGK, 2010:156-223).

Kuşkusuz Devletin politikasının en iyi tanıklarında birisi dönemin basınıdır. 15 Haziran 1937 tarihli *Akşam* gazetesi Başbakan İnönü’ün Mecliste yaptığı bilgilendirme konuşmasını aktarırken Tunceli meselesine ilişkin bilgilendirmeyi de aktarmıştır. İnönü bilgilendirme yaparken eskiden Dersim denen Tunceli’de hükümetin iki seneden beri hususi ıslahat programı uygulayarak muntıkayı medenileştirmeye çalıştığını ve geçiciliğini ifade etmek üzere “sel seferleri” olarak adlandırdıkları bazı karşı koymalara rağmen orada “jandarma ve hükümet kuvveti tamamen teessüs ettiğini” belirtmiştir. *Son Havadis* gazetesi ise “Tunceli’de ıslahat tamamdır: Ordu neferinin ayak basmadığı yer inmediği dere çıkmadığı tepe kalmamıştır” diyerek durumun kontrol altına aldığını açıklamıştır. Dönemin gazetelerinden

•••

3 1937-38 yıllarında yaşanan katliamı Dersimliler kendi dilleri olan Kırmancı/Zaza- ca’da “*Tertele*” olarak tanımlamaktadır. *Tertele* hiçbir ayırım yapılmadan insanların topluca imha edilmesi, mallarının ve mülklerinin yağmalanmasıdır. 1915 Ermeni soykırımının da Dersim dilinde “*Tertele Hermeni*” (Ermeni Tertelesi) olarak tanımlanmasından hareketle, 1937-38 olayı ile 1915 olayı arasında doğrudan bir benzerlik kurmak mümkündür (Aygün, 2009).

Tan, Dersim'in yakın zamanda Uludağ'a rakip olacağını hatta Türkiye'nin İsviçre'si olacağını⁴ yazarken; *Cumhuriyet* gazetesi, İsmet İnönü'nün "asiler tenkil edilmiş, mücrimler mahkemeye verilmiştir. Kahraman Türk ordusu orada şefkatle hareket etmiştir"⁵ şeklindeki açıklamasını birinci sayfadan vermektedir. Dönemin basını devletin Dersim'e medeniyet götüreceği yaklaşımını ayrıntılı olarak aktarmaktadır. Ancak yanıtı bırakılan soru ise 1937 yılında her şeyinmasına rağmen neden 1938 yılında Tertele'nin yapıldığıdır.

İsyanın bastırılması için Dersim'e müdahale edildiği iddiasının örtmeye çalıştığı olguların başında hiç kuşkusuz Dersim'e karşı planlı bir hareket yapıldığı gerçeği gelmektedir. Müdahalenin planlandığının en açık kanıtı, henüz Cumhuriyet kurulmadan, 1896 yılından başlanarak Dersim'in nasıl ıslah edileceğini tespit etmek üzere raporlar hazırlanmış olmasıdır. Son zamanlarda hızlıca gün yüzüne çıkan bu raporları konu edinen yayınlardan bazılarını şöyle sıralamak mümkündür: İzzettin Çalışlar (2010) *Dersim Raporu*, Faik Bulut (2009) *Dersim Raporları*, Bülent Varlık tarafından yayıma hazırlanan *Umumu Müfettişler Toplantı Tutanaqları-1936* (2010) gibi. Bu raporlar ve belgeler dönemin iktidarının bölgeye dair anlayışını, neyi sorun olarak saptadığını ve ne tür çözüm yöntemlerini devreye soktuğunu açıkça anlatmaktadır. Bir anlamda devletin bizzat resmi arşivinden sızan bu belgelerin yanı sıra bir de halkın kendi arşivi vardır; yani canlı tanıkların belleklerinden dökülen anlatılar, hakikate erişme anlamında vazgeçilmez bir kaynak ve kayıt sunmaktadır. Nitekim Aygün'ün *Dersim 1938: Resmîyet ve Hakikat* (2009) adlı çalışması ağırlıklı sözlü tarihe dayanan araştırmalara bir örnektir.

Yapılan katliamın, isyanı bastırma gerekçesi ile açıklanamayacağını bir kanıtı, 4 Mayıs 1937 tarihli "Tunceli Tenkil Harekâtı" başlıklı Bakanlar Kurulu kararının bizzat kendisidir. Bu karar devletin Dersim üzerinde planlı bir politika izlediğini göstermektedir. Türkiye Cumhuriyeti yıllar süren hazırlıklarla çok sayıda rapor oluşturarak Dersim Tertelesini planlamış ve uygulamıştır. Devlet 1937-1938 yılları

•••

4 *Tan*, 15 Haziran 1937.

5 *Cumhuriyet*, 19 Eylül 1937.

rında Dersim'i savaş uçaklarıyla bombalamış, Dersimlileri diri diri yakmış, mağaralara sığınanlara karşı gaz kullanarak ya da dönemin teknolojisi ile bu sığınakları tahrip ederek, toplu süngüleme ve kurşuna dizme dahil her türlü yöntemle çocuk, yaşlı, kadın ve erkek on binlerce sivil insanı katletmiştir (Beşikçi, 1990; Çağlayangil, 1990; Aygün, 2009).

Dersim Tertelesi'nin, hiç kuşkusuz farklı boyutları olmakla birlikte, aslında Aleviliğe ya da Kızılbaşlığa karşı yapılmış bir katliam olduğu söylenebilir⁶. Bu iddiayı anılan raporlara dayanarak temellendirmek mümkündür. 28 Ekim 1903 tarihinde Dersim mutasarrıfı olan Arif Bey tarafından hazırlanan raporda özellikle altı çizilen nokta şu şekildedir (Bulut, 2009: 211):

Dersim nüfusunun çoğunluğunu oluşturan fenalıkların başlıca sebebi olan Şiiler⁷; nikah kıyma, ölü yıkama ve defnetme gibi işleri yapan ve sazla-sözle dini konularda halkın manevi duygularına hakim olan Dede ve Seyitlerle; halkın dünya işlerine egemen olan, ruhu eşkıyalıkla dolu, iki yüzlü ve fesat ağaların elinde esirdir.

•••

6 Dersim halkı yaşadığı büyük trajedinin üstesinden gelebilmenin yolu olarak susmayı seçmiştir. Susmak Tertele'den geriye kalanların hayatta kalmalarının tek seçeneğidir, hem kendilerinin hayatta kalmalarını hem de çocuklarını korumanın bir yöntemi olarak benimsemiştir. Ayrıca bunun mücadelesini verecek konuma, donanımına ve olanağına da sahip değillerdir: "Öyle ki yer ateşti gök uzaktı" (Aygün, 2010: 88). Maraş ve Çorum katliamlarına solcuların, Sivas katliamına laiklerin sahip çıktığı gibi, Dersim Tertelesini güçlü mücadele olanağına sahip olan Kürt hareketi üstlenmiştir. Ancak bu üstlenme, Cumhuriyet tarihinin en büyük katliamının mağduriyetinin sağladığı gücü yani iktidarı üstlenme anlamında tezahür etmiştir. Aslında Kürt hareketi, Dersim'i hareketin gerilla kaynaklarından biri olarak görmesine ve kullanmasına rağmen, Dersimlilerin Alevi-Kızılbaş kimliğinin inkârı ve Kürt kimliğine asimilasyonu bu hareketin Dersim ile ilişkisini tanımlamaktadır. Bu ise daha çok Kürt kimliği ekseninde bir mücadeleyi hareket için meşru kılarken, Dersimli kimliğinin temel belirleyenlerinden olan Alevilik/Kızılbaşlık'ın görmezden gelinmesiyle hareket içinde bu kimliğin kendine bir temsil imkanı yaratmasını engellemektedir. Ancak şimdiye kadar elde edilen belgeler ve ulaşılan tanıklıklar, Tertele'nin Alevi-Kızılbaşlığa karşı olduğunu, bunun en azından Tertele'nin önemli nedenlerinden birisi olduğunu göstermektedir.

7 Bu dönem raporlarında genellikle, Dersim Alevileri Şii olarak tanımlanmaktadır.

Yine aynı raporda “Seyit, Dede ve Ağa unvanı altındaki eşkıyalık ve fesat kışkırtıcılarını yakalayarak, bir daha Dersime ayak basmamak üzere İşkodra, Trablusgarp ve Fizan gibi uzak yerlere sürmek” (Bulut, 2009: 211) gibi yöntemler çözüm olarak önerilmiştir. Ayrıca Osmanlı döneminde Erzurum’da gizli istihbarat görevlisi olarak bulunan Veinov’un General Duhofiski’ye yazdığı 24 Mart 1876 tarihli mektupta, Dersim sorununun kaynağının dini inanç farkı olduğunun altı çizilmiştir: “Dersim Kürtlerinin Türklere baş eğmemelerinin nedeni çeşitli aşiretlerden meydana gelişinden değildir. Daha çok Türklere olan din ve inanç farklılıkları vardır.” (aktaran Bulut, 2009: 206). Benzer bir vurgu İ. Çalışlar tarafından yayımlanan ve dedesi Orgeneral İzzettin Çalışlar’dan kendisine kalan Dersim Raporu’nda da yapılmaktadır. Raporunda, bölge nüfusunun ne kadarının Sünni, ne kadarının Kızılbaş olduğu bütün yerleşim birimlerini kapsayacak şekilde ve bölgeyle ilgili önceki raporla referansla belirtilmiştir:

Dersim sancağında 15.460 Müslüman, 27.830 Kızılbaş ki ceman 43.263 Türk nüfusuna nispetle 12.000 Kürt ve 8.170 Ermeni nüfusu mevcut... Vitali Genet, Sünni-Kızılbaş ihtilafını pekiyi ihata etmiş (kavramış) ve Türk demekten kaçınarak Türklere Müslüman demiştir. Kızılbaş ve saireyi de İslamlığa, yani Türklüğe muhasım (düşman) vaziyette görmüştür. Şu halde Müslüman dediklerini Sünni olarak almak lazımdır. (Çalışlar, 2010: 40).

Bu belgeler çoğaltılabilir. Aynı şekilde Tertele’nin simgesel lideri haline gelen Seyit Rıza’nın ölümüne giderken söylediği “evladı kerbelayız bihatayız, ayıptır günahdır zulümdür” (Çağlayan, 2007: 72), biçimindeki günümüzde mücadele söylemi içine girmiş ve adeta sloganlaşmış olan sözleri de insanların Alevi ya da Kızılbaş olmalarının katliamda önemli bir rolü olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte böylesine büyük bir katliamın nedenleri konusunda kesin bir yargı ifade edebilecek bilgiye henüz sahip olmadığımızı hatırlatmak yerinde olacaktır. Konu ile ilgili akademik çalışmalar emekleme aşamasındadır; ayrıca, elde bulunan ve henüz erişime kapalı olan arşiv belgelerinin dikkatle incelenmesi, sorunun farklı boyutlarının ortaya çıkarılması açısından gereklidir.

Hakikatin saptanması için yanıtlanması gereken bir diğer soru, bu büyük Tertele’de katledilen insan sayısıdır. Tertele öncesinde Dersim’in toplam nüfusunun ne olduğu konusunda farklı bilgiler vardır. Bazı kaynaklara göre 1935 yılı sayım sonuçları itibarıyla Dersim nüfusu o tarihte 107.732’dir (Uluğ’dan aktaran Aslan, 2010: 401). Dördüncü Umumi Müfettişliği’nin 29.12.1936 tarihli raporuna göre 107.000’dir (Varlık, 201:150). Devlet İstatistik Enstitüsü 1940 yılı genel nüfus sayımını sonuçlarına göre ise, Dersim’in toplam nüfusu 94.639’dır (Aslan, 2010: 406). Beş yıl içinde nüfusta yaşanan böylesi bir düşüş, aradaki farkı oluşturan nüfusun ya sürgün edilmiş ya da katledilmiş olduğuy-la açıklanabilir. Son dönemde gün ışığına çıkan resmi belgelere göre Dersim Tertelesi’nde 13 bin 806⁸ kişi öldürülmüş 11 bin 683 kişi de sürgün edilmiştir. Ancak Dersim’de yakın zamana kadar nüfusa kayıt etme pratiğinin çok düşük olduğugöz önüne alındığında, bölge nüfusunun söz konusu döneme dair kayıtlar üzerinden gerçekleşen bir sayımın ifade ettiğinden daha fazla olduğunu öngörmek mümkündür. Bu doğrultuda katliam sırasındaki kayıp sayısının da yukarıdaki tahminlerin üzerinde olduğu güçlü bir ihtimaldir.

Resmi olarak her zaman inkâr edilen bu katliam, 2009 yılı sonlarında beklenmedik bir biçimde tartışılmaya başlanmıştır. Konunun tartışılmasına ise CHP milletvekili Onur Öymen’in TBMM’de “Tunceli Tenkil Harekâtı”nı terörle mücadelede uygulanması gereken bir yöntem olarak önermesi vesile olmuştur. Açık bir politik gaf olan bu konuşma, bir tabunun kırılmasına ve resmi inkâr politikasına karşı çok ciddi kanıtların öne sürülebilmesine zemin oluşturan bir sürecin başlangıcı sayılmalıdır. Dersim Tertelesi’nin tartışılmasını asıl sağlayan, Tunceli milletvekili Hüseyin Aygün’ün yaptığı bir açıklamanın *Zaman* gazetesi tarafından 10 Kasım 2009’da yayımlanması olmuştur.

Maraş Katliamı

Maraş katliamı 19-26 Aralık 1978 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Resmi verilere göre 150-200, resmi olmayan verilere göre ise 500 Alevinin öldürüldüğü olayda Alevilere ait yaklaşık 200 ev ve 100 işye-

ri yakılmış, yağmalanmış ve tahrip edilmiştir. Önemli bir diğer nokta ise Maraş'ta yaşayan çok sayıda Alevi malını mülkünü acilen ve çok ucuza elden çıkararak kentten ayrılmak zorunda kalmıştır. Alevi katliamlarındaki ortaklıkları ve benzerlikleri görebilmek için olayın nasıl meydana geldiğini kısaca anlatmak gerekir. 19 Aralık günü Çiçek Sineması'nda gösterime giren "Güneş Ne Zaman Doğacak" adlı film kanlı olayları başlatma noktası olmuştur. Film arasında boş olan sıralara etkisi zayıf bir bomba konarak panik yaratılır⁹. Devamında bombanın Aleviler tarafından konduğu şeklinde söylentiler yayılır. 21 Aralık günü, solcu iki lise öğretmeni Hacı Çolak ve Mustafa Yüzbaşıoğlu okuldan eve giderlerken silahlı saldırı sonucu öldürülürler. Cenazelerinden önceki gece -diğer bütün Alevi katliamlarında olduğu gibi- ülkücüler halkı kızdırtmak için söylentiler yayarlar. Maraş müftüsü "Aleviler, Komünistler Cuma namazında camileri bombalayacaklar toplanın" diyerek resmi araçla dolaşarak kızdırtmayı desteklemiştir. 22 Aralık günü Cuma namazında Bağlarbaşı İmamı Mustafa Yıldız "Oruç ve namazla hacı olunmaz, bir Alevi öldüren beş sefer hacca gitmiş gibi sevap kazanır." (...) Allah için Alevileri, gâvurları vurun, evlerini yakın"¹⁰ şeklinde açıklama yapmıştır. Bu konuşma aynı zamanda sağ ideolojinin aslında nasıl Sünni inançla işbirliği içinde olduğunu da açığa vurmaktadır. Sonuç olarak yüzlerce Alevi öldürülmüş binlercesi yaralanmış, Alevilerin malları mülkleri ganimet olarak ele geçirilmiş ya da yakılıp yıkılmıştır.

Öğretmen cenazelerine yapılan saldırılar sonucunda cenaze sahipleri cenazelerini camide bırakıp kaçmak durumunda kalırlar¹¹. Ertesi gün Ökkeş Kenger¹² Ankara ve diğer illerden destek talebinde

•••

9 *Milliyet*, 20.12.1979.

10 www.pirsultan.net Erişim tarihi: 19.09.2013 ve *Hürriyet*, 26.12.1978

11 *Cumhuriyet*, 23.12.1978 ve *Hürriyet*, 23.12.1978.

12 Daha sonra tanınmamak için soyadını değiştirerek Şendiler yapmıştır. Ancak biz olay sırasındaki kimliğini kullanacağız.

bulunarak Alevilere yönelik saldırıları başlatmıştır¹³. Sünni ve ülkücü işbirliği ile kurulan ortaklık, önceden evleri işaretlenmiş Alevileri katletmeye yaşlı, genç, çocuk ayırmaksızın tecavüz etmeye ve öldürmeye devam etmiştir¹⁴. Katliama engel olmaya çalışan polis, asker, itfaiye ve yaralıları taşıyan ambulans şoförü öldürülmüş ya da dahil olmak üzere etkisizleştirilmişlerdir¹⁵.

Katliamın devamında çok sayıda ilde sıkıyönetim ilan edilmiş¹⁶ ve sıkıyönetim mahkemelerinde yaklaşık 800 sağcı ülkücü hakkında dava açılmıştır. 23 yıl süren yargılama sonucunda 22 kişi idam, 7 kişi müebbet hapis, 321 kişi de 1-24 yıl arasında hapis cezasına çarptırılmıştır. Katliamda önemli sorumlulukları olan 68 kişiye yargılamak için ulaşmak bile mümkün olmamıştır. Ancak Sıkıyönetim mahkemesinin kararı Yargıtay tarafından bozulmuş, yeniden yapılan yargılama sonucunda idam cezaları uygulanmadığı gibi sorumlular MHP'den milletvekili olarak Meclise girmişlerdir. Üstelik mağdurların üç avukatı Ceyhun Can 10 Eylül 1979'da, Halil Sıtkı Güllüoğlu 3 Şubat 1980'de ve Ahmet Albay 3 Mayıs 1980'de öldürülmüştür.

Daha sonra ortaya çıkan Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) belgelerine göre olayların MHP Maraş il örgütünde planlandığı ortaya çıkmıştır. Buna göre MHP karar mekanizmasındakiler, yapılan bir toplantıda "Alevilere ders verme zamanının geldiğine" karar vermişlerdir. Alevilerin Maraş'taki Sünni halk üzerinde baskı kurduklarını ve bu baskıları durdurmak gerektiği düşüncesi oluşmuştur¹⁷. Oysa Alevilerin kendilerini kamusal alanda Alevi olarak adlandıramadığı, hatta kimliklerini sır gibi sakladıkları bir dönemde, Sünni halka baskı yaptıkları iddiasını tartışmak ya da bunun mümkün olmadığını kanıtlamaya çalışmak dahi haksızlığı destekleme anlamına gelir. Tüm tarih anlatısı

•••

13 Kahramanmaraş Davası Gereççeli Kararı (1980/92, Karar: 1980/520), s.349, aktaran Şahhüseynoğlu, 2012, s. 83.

14 *Hürriyet*, 24.12.1978; *Son Havadis*, 24.12.1978

15 *Milliyet*, 25.12.1978; *Son Havadis*, 25.12.1978; *Cumhuriyet*, 24.12.1978

16 *Cumhuriyet*, 28.12.1978; *Hürriyet*, 28.12.1978; *Milliyet*, 28.12.1978

17 K. Gökteş <http://kemal-goktas.blogspot.com/> Erişim tarihi: 19.09.2013.

içinde Alevilerin kendi inanç kimlikleriyle değil, gördükleri baskılar ve katliamlarla yer aldıkları olgusal bir gerçektir. Aynı MİT raporunda¹⁸ olaylar nedeniyle sadece Sünni ve sağcıların tutuklandığı; gözaltında gereksiz yere dövüldükleri yani Sünni-ülkücü ittifaka haksızlık yapıldığı ifade edilmiştir. Bütün bu bilgilerden MİT'in katliamdan haberdar olmasına rağmen gerekli önlemleri alınmadığını daha da önemlisi açıkça katliamcıları koruduğu ve desteklediği anlaşılmaktadır.

Ökkeş Kenger'in ifadesi bomba atma eyleminin nasıl planlandığını, kimden emir alındığını ve bombanın sinemaya nasıl koyulduğunu ortaya koymaktadır. Aynı şekilde Yusuf İlhan, mahkemedeki ifadesinde dinamiti Ökkeş Kenger'in kendisine verdiğini itiraf etmiş, bu ifade Kenger tarafından da doğrulanmıştır¹⁹.

Çorum Katliamı

Çorum'daki katliam MHP Genel Başkanı Gün Sazak'ın 27 Mayıs 1980 günü öldürülmesi ardından MHP'lilerin ülkenin birçok yerinde devlet desteği ile organize ettiği, özellikle Alevilere yönelik çeşitli olaylardan birisidir (Şahhüseyinoğlu, 2012: 164-165). Bu gösterilerde göstericiler "kanımız alsa da zafer İslâm'ın, kana kan, intikam" gibi sloganlar atmışlardır. *Çorum katliamının mezhep kavgası olduğunu dönemin başbakanı Demirel de yaptığı bir açıklamada belirtmiştir*²⁰. Farklı bir konumdan değerlendirmekle birlikte bu konuyu Çorumlu olan ve Cumhuriyet gazetesinde (29.06.1980) yazan Hıfzı Veldet Velidedeoğlu da vurgulamaktadır.

Öncelikle Emniyet Genel Müdürü, Milli Eğitim Müdürü ve Vali, olaylardan hemen önce değiştirilerek yerine daha önceki uygulamaları ile kamuoyunda açıkça ülkücü oldukları bilinen figürlerin getirilmesi bu katliamın devlet desteği ile yapıldığı iddiasının en önemli temel-

•••

18 K. Gökteş, <http://kemal-goktas.blogspot.com/> Erişim tarihi: 19.09.2013.

19 Kahramanmaraş Davası Gereçeli Kararı (1980/92,Karar: 1980/520), s.349, aktaran Şahhüseyinoğlu, 2012, s. 83

20 *Günaydın*, 8.07.1980

lerinden birisini oluşturmaktadır. Vali Rafet Üçelli'nin olaylarda nasıl taraflı davrandığını dönemin Cumhuriyet muhabirleri Reha Öz ve Mahmut Tunaboşlu ayrıntılı olarak anlatmaktadırlar (*Cumhuriyet*, 20.06.1980). Maraş katliamından farklı olarak Çorum'da polislerin de katliamı gerçekleştiren taraf ile birlikte hareket ettikleri ve öldürülenlerden bazılarının polis tarafından öldürüldüğünü yargılama sürecinden dolayı bilinmektedir (Eral'dan aktaran, Şahhüseyinoğlu, 2012: 177; *Cumhuriyet*, 07.06.1980). Son yıllarda ortaya çıkan 9 Temmuz 1980 tarihli MİT raporuna göre, katliamın asıl nedeninin emniyetteki ülkücü yapılanmalar olduğu anlaşılmaktadır (*Cumhuriyet*, 30.04.2012).

Bütün Alevi katliamlarının önemli ortak özelliklerinden birisi de benzer dini çağrılar temelinde planmış olmalarıdır. İslami Gençlik, 19 Mayıs törenlerinden önce genç kızların açık kıyafet giymelerini “namuslu bacılarımızın iffet ve hayâsına kahpece ve haince saldırı... Namazını kıl, orucunu tut yeter, karışan mı var? diyen gafil Müslüman sen de düşün”²¹ sözleriyle Sünni halkın ajite edilmesi için gerekli kıskırtıcı ortam sağlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda 4 Temmuz 1980 Cuma günü sırasında bütün camilerde aynı anda Alaattin camisinin bombalandığı söylentisinin yayılması bardağı taşıran son damla olmuştur. Bunun üzerine namaz kılan cemaat namazını bırakıp silahlarını alarak Alevilerin oturdukları mahallelere saldırmaya başlamıştır. Dönemin tek yayın kurumu olan TRT de aynı gün 19.00 bülteninde “Çorum'da Alaaddin Camisi'ne patlayıcı madde konulması ve dışarıdan ateş açılmasıyla olaylar başladı”²² şeklindeki haberi tekrar tekrar vererek bir plan dahilinde uygulanmaya konulduğu izlenimini veren katliamı bilerek ya da bilmeyerek desteklemiştir. Olay sırasında TRT Çorum muhabiri Münir Tümtürk, yıllar sonra kendisiyle yapılan görüşmede, böyle bir haberi vermediğini söyleyerek haberin kaynağının belirsizliğini açıklamıştır. TRT bu yanlış haberi ancak beş saat sonra 23.00 bülteninde “Olaylar bugün bir cami civarında silah atıldığı yolundaki haberlerin yayılması sonucu başladı” şeklinde düzeltmiştir.

•••

21 Çorum Gazetesi, 23.07.1980'dan aktaran Şahhüseyinoğlu, 2012: 163-164.

22 4 Temmuz 1980 TRT haber bültenleri

TRT'nin tutumunu tartışmalı hale getiren bir başka bilgi ise Nokta Dergisi muhabiri Cengiz Kuşçuoğlu'nun dönemin Çorum Cumhuriyet Savcısı Ertem Türker ile yaptığı röportajda, savcının TRT'ye yaptığı açıklamada caminin yakılmadığını söylemesine rağmen bu açıklamanın haberlerde yer almamasıdır (*Nokta*, 8 Haziran 1986)²³. Bütün bu bilgiler ışığında katliamın devlete rağmen gerçekleştiğini söylemek mümkün görünmemektedir.

Çorum katliamı hakkında önemli verileri sağlayan çalışmalardan birisi Nokta Dergisi'nin 8 Haziran 1986 yılında yaptığı ve iyi bir araştırmacı gazetecilik örneği olabilecek araştırmadır²⁴. 15. Tümen Komutanı Tuğgeneral Şahabettin Esengün olayları nasıl kontrol etmeye çalıştığını özellikle MHP milletvekillerinin kendisini nasıl tehdit ettiklerini emniyet teşkilatının ülkücülere nasıl yardım ettiğini Nokta Dergisi muhabiri Cengiz Kuşçuoğluna anlatmıştır. Çorum Ülkü Yol'un başkanı Seydi Esenyel adlı kişinin itiraflarına yer veren habere göre Esenyel, biri kadın 8 kişiyi işkence yaparak öldürttüğünü, bunları rehin aldıkları başka köylüler tarafından öldürülmüş gibi yaptıklarını, köylüleri buna yaptıkları işkence ve tehditle ikna ettiklerini, af kanunundan yararlanmak için ayrıntılı olarak, mahkemede verdiği ifadesinde anlatmıştır. Buna benzer olayların yaygın olarak uygulandığını, af kanunundan yararlanabilmeleri için yapılan itiraflarda açıkça anlaşılmaktadır (*Nokta*, 8 Haziran 1986; Şahhüseyinoğlu, 2012: 219). İfadesinin devamında, Esenyel'e nasıl haraç topladıklarını bu haraçları nasıl kullandıklarını, Alevilere ait işyerlerini ve evleri nasıl yaktıklarını anlatırken hiç kuşkusuz bu anlatılanlar kayıtlara da geçmiştir. Ölen, göç eden ya da kaçan Alevilerin malları da Sünniler tarafından yok pahasına ele geçirilmiştir.

•••

23 TRT'nin kamu kurumu iddiası ile yapılanmasına karşın, uygulamada siyasi iktidarın ve devlet mekanizmasının yayın gibi işlediğine ilişkin çok sayıda akademik çalışma sıralanabilir (Kaya, 2009; Kejanlıoğlu 2004)

24 Bu dönem Nokta Dergisi'nin yaptığı habercilik Türkiye basın tarihinde övgüyle sözedilecek niteliktedir. Darbe sonrası baskıcı dönemde, Nokta dergisi bu baskıyı bertaraf etmenin yöntemini bulmuş ve bunun iradesini göstermiştir. Kısaca Nokta dergisinin mücadelesi saygıyla anmak gerekir.

Nokta Dergisi muhabiri bütün önemli tanıklarla görüşmeler yapmıştır. Bu bağlamda olay sırasında Hürriyet gazetesi muhabiri olan Saygı Öztürk'ün anlattıkları olayın bir plan dâhilinde ve devlet destekli olduğunu gözler önüne seren bir diğer önemli bilgidir. Saygı Öztürk olay günü caminin yandığı haberini aldığını ve bunun için yanan camiyi fotoğraflamaya gittiği sırada ülkücüler tarafından yakalanarak SSK hastanesine götürüldüğünü ve yine ülkücüler tarafından kurulan sorgu odalarından birinde sorgulandığını aktarırken, hastaneye gelen yaralı kişilerin tedavi edilip edilmeyeceğine de bu sorgu odalarında karar verildiğine tanıklık etmiştir. Öztürk olayları yapanların tanınmamak için hastaneye gelip saç sakal ve bıyık tıraşı olduklarını gözleriyle gördüğünü; aynı şekilde kendisinin de ayrıntılı olarak sorgulandığını bu sorgudan tesadüfen kurtulduğunu anlatmaktadır. Hastanenin sorgu ve işkence merkezi olarak kullandığını gösteren diğer önemli bir olay da tıp öğrencisi Süleyman Atlas'ın ölme biçimidir. Hafif yaralı olmasına karşın polis tarafından SSK'ya kaldırılan tıp öğrencisi Süleyman Atlas'ın ölü olarak ailesi tarafından teslim aldığı anda ağır işkence sonucu öldüğü tespit edilmiştir (Şahhüseyinoğlu, 2012: 212). Olaylar yaklaşık bir buçuk ay sürmüştür. Bu süreç içinde solcuların Alevi mahallelerini barikatlar oluşturarak, olanakları ölçüsünde korumaya çalıştıkları bilinmektedir. Ancak emniyetin katliamı desteklemesi nedeniyle çok sayıda solcunun katliamdan önce tutuklanması, olayların sırasında Alevilerin savunmasız kalmasına neden olmuştur (Şahhüseyinoğlu 2012: 193, 203).

Sivas Katliamı

Bu çalışma çerçevesinde ele alınacak bir diğer Alevi katliamı da hiç kuşkusuz bütün bir gün boyunca canlı yayında izleyerek tanıklık ettiğimiz Sivas katliamı ya da Madımak katliamıdır. Sivas katliamı 2 Temmuz 1993 yılında gerçekleşti. Sivas'ta Pir Sultan Abdal Derneği tarafından düzenlenen şenliklere katılmak üzere çok sayıda sanatçı, aydın, yazar davetli olarak Sivas'a gittiler. Madımak Otel'i'nin radikal İslamcılar tarafından yakılması sonucunda çoğunluğu Alevi 33 yazar, ozan, düşünür ile 2 otel çalışanı hayatlarını kaybetmiştir. Kendilerini Müslüman olarak tanımlayan radikal dinciler otelin etrafında toplanan binlerce kişiyi, kışkırtıcı sloganlarla saldırgan öfkeli gruha

dönüştürdü. Sivas katliamı canlı yayında; bütün ülke ve bütün dünya insanların gözü önünde gerçekleştirilen tek katliamdır. Gün boyu süren katliamı organize edenler, herhangi bir engellenmeyle karşılaşmadan, otelin etrafında toplanarak, beraberlerinde getirdikleri gazı aralarında bölüşerek oteli ve içindekileri yaktılar.

Diğer son dönem Alevi katliamlarında olduğu gibi Sivas katliamında da asıl bilinmesi gereken yargılanmalardır. Çünkü katliamların siyasi iktidarlar tarafından nasıl desteklendiğini, mahkeme kararlarına rağmen hiçbir sorumlunun cezalandırılmamasından anlamak mümkündür. Olaydan sonra 190 kişi gözaltına alınarak yargılandı. Bunlardan 124'ü hakkında "laik anayasal düzeni değiştirip din devleti kurmaya kalkışma" suçlamasıyla dava açıldı. 26 Aralık 1994'te karara bağlanan davada, 22 sanık hakkında 15'er yıl, 3 sanık hakkında 10'ar yıl, 54 sanık hakkında 3'er yıl, 6 sanık hakkında 2'şer yıl hapis cezası, 37 sanık hakkında da beraat kararı verilmiştir. Müdahil avukatlar, Devlet Güvenlik Mahkemesi'nin kararını "tarafı, hukuka ve adalete aykırı" olarak niteleyerek, ayrıntılı bir savunmayla temyize gittiler. Yargıtay 9. Ceza Dairesi katliamın "Cumhuriyete, laikliğe ve demokrasiye yönelik olduğunu" belirterek Devlet Güvenlik Mahkemesi'nin kararını esastan bozdu. Ankara 1 No'lu Devlet Güvenlik Mahkemesi, Yargıtay'ın bozma kararına uyarak yargılamayı yeniden başlattı. 28 Kasım 1997'de açıklanan kararda, 33 sanık Türk Ceza Yasası'nın 146/1 maddesine göre idama ve 14 sanık 15 yıla kadar değişen hapis cezası-
namahkûm edildi. Yargıtay 9. Ceza Dairesi 24 Aralık 1998'de hapis cezalarını onadı, 33 idam cezasını ise usul noksanlıkları nedeniyle bozdu. Şubat 1999 tarihinde usul eksikliklerinin giderilmesi için başlayan yargılama sonucunda 16 Haziran 2000'de 33 sanık Devlet Güvenlik Mahkemesi'nce yeniden idam cezasına çarptırıldı (Milliyet 07.03.2012; www.pirsultan.net) 2002 yılında idam cezasının yürürlükten kaldırılmasıyla idam cezası hükümlülerinin cezaları müebbet ağır hapis cezasına çevrildi. Sanıkların çok sayıda avukatı Refah ve AKP'den milletvekili yapılarak adeta ödüllendirildiler. Bakanlığı döneminde Şevket Kazan, Sivas katliamının sorumlularını hapiste ziyaret ederek, hem devletin hem de siyasi iktidarın tutumunu bir kez daha açığa çıkarmıştır. Maraş katliamında öldürülen işkence edilen, malları yağmalan-

nan insanların avukatlığını yapanlar öldürülürken Sivas katliamında sorumlularının avukatları milletvekili olmasının kendisi bizatihi ege-men ideolojinin Alevi toplumuna karşı niyetini açığa çıkaran bir başka hakikattir.

Sivas katliamı davasının önemli sorumlulukları ve suçları olan 5 kişiyi kapsayan bölümü 13 Mart 2012 tarihinde zamanaşımına uğrayarak düştü. Aralarında Cafer Erçakmak'ın da bulunduğu 7 sanığın yargılanmasının Ankara 11. Ağır Ceza Mahkemesinde devam etmesine rağmen avukatlara tebligat bile yapılmadığını; avukatların davanın zamanaşımına gireceğini basından öğrenmesi (*Milliyet*, 05.11.2008) sözkonusu karar mekanizmalarının niyetini açıkça ortaya koymaktadır. Sanıklardan Yılmaz Bağ'ın normal bir hayat sürdürdükten sonra öldüğünü, İhsan Çakmak'ın aranırken 27 Temmuz 1999'da Sivas Altınyayla Belediyesi'nde evlendiği, 22 Mayıs 1997'de askere gittiği, çocuğunu nüfusa kaydettirdiği, Emniyet'e başvurarak ehliyet bile aldığı anlaşıldı. Cafer Erçakmak'ın da normal bir hayat sürdürdükten sonra kade-riyle öldüğü anlaşıldı (*Milliyet*, 07.03.2012). Bütün bu yargılama biçimi ve davanın sanık avukatlarının hemen hepsinin RP ve AKP'den milletvekili olmaları, bakanlık ve anayasa mahkemesi üyeliği²⁵ gibi önemli karar mekanizmalarına gelebilmeleri, Alevi toplumunun devlet ve Sünnilerle barışmasını ve barışçıl bir bellek oluşturmalarını olanaksızlaştırmıştır.

Değerlendirme

Alevilerin Sünni inancının harcı ile inşa edilmiş olan devletle barışabilmeleri, öncelikle her bir katliama ilişkin belleğin yeniden kurula-bilmesi ve hakikatin kamusal olarak bilinir olması öncelikli koşuldur. Hakikatin her düzlemde bilinirliği sağlamak üzere bütün Alevi katliamları için bir komisyon kurulması gerekir. Şemsiye niteliğindeki bu komisyon her bir Alevi katliamı için kurulacak bağımsız komisyonlar arasındaki koordinasyonu sağlamalıdır. Her bir olayın bağımsız olarak incelenmesi ve hakikatin tespit edilerek kamusal alanda duyurul-

•••

ması sağlanarak, hakikate uygun kamusal bir belleğin inşası desteklenmelidir. Şemsiye komisyonda ulusal ve uluslararası güvenilir ve saygın isimlerin yer alması ve yöntem konusunda uluslararası örneklerden yararlanılması yol gösterici olacaktır. Bu komisyon çalışmalarının başarıya ulaşabilmesi ancak güçlü bir yasal temel ile mümkün olabilir. Yapılacak ayrıntılı bir çalışmada en değerli veriler Çorum, Maraş ve Sivas için hiç kuşkusuz mahkeme tutanakları olacaktır. Mahkeme tutanaklarının öncelikle her iki taraf için yüzleşme ve hesaplaşma düşüncesiyle ele alınarak düzenlenmesi ve hakikatin bilinebilmesi adına adalet temelli bir anlayışın kullanımına sunulması gerekir. Hakikatin saptanması hem hakikati bilme hakkı için olmazsa olmaz hem de yapılacak her türlü çalışma, yüzleşme ve hesaplaşma için önkoşuldur; bunu her iki tarafın da içselleştirmesi gerekir. Dersim Terteleşi'nde suskunluk, gerçeğin kamusal alanda dillendirilmemesi yetmiş üç yıl sürmüştür. Tertelenin ilk dile getirilmesi ancak diasporadaki Dersim sivil toplum örgütleri sayesinde gerçekleştirilmiştir. Diasporadaki çalışmalara rağmen Dersim katliamı uluslararası bilinirlikten hala yoksundur. Devletin yüzleşmekya da hesaplaşmak gibi bir derdi olmamakla birlikte toplumsal baskılar nedeniyle çeşitli çabalar içine girdiğini söylemek mümkün. Dersim Terteleşi'ne ilişkin hakikatin yeniden inşası için bütün arşivlerin koşulsuz olarak açılması gerekmektedir.

Maraş ve Çorum katliamlarının benzer süreçler izlediği söylenebilir. Hem zaman olarak birbirine yakın olması hem de benzer koşullarda gerçekleşmiş olması nedeniyle bu iki katliam hakkında sadece mahkemelerdeki davalar üzerinden bir sorgulama yapılmıştır. Alevi toplumu bu katliamlar için ne hesap sorabilmiştir ne de bellek olarak sahip çıkabilmiştir. Dönemin koşulları gereği ve Alevi toplumunun deyim yerindeyse can derdinde olması nedeniyle bu iki katliam sadece sol tarafından üstlenilmiş, devlet ve sağın sola vurduğu darbeler olarak okunmuştur. Oysa Maraş ve Çorum katliamlarının sola yönelik olmaktan çok Alevi halkı yanında solu da kapsadıklarını söylemek daha doğrudur. Örsan Öymen de Milliyet gazetesindeki köşesinde Maraş katliamının mezhepler ekseninde olduğunu altını çizmekte-

dir²⁶. Yaşlı, okuma yazma bile bilmeyen sıradan insanların ve çocukların, diğer bir deyişle solcu olmak gibi donanım gerektiren politik bir konumdan yoksun insanların böyle bir konumu taşımaları olanaksızdır. Dolayısıyla bu katliamları öncelikle Alevi katliamı olarak görmemiz açıkça ortadadır.

Sivas katliamı ise diğerlerine benzer olduğu kadar farklılıklarıyla da öne çıkan bir diğer örnek olarak karşımızdadır. Yalçınkaya (2011: 360-361), Alevi toplumunun, Çorum ve Maraş katliamlarına sahip çıkmazken Sivas katliamına neden sahip çıktığını ayrıntılı olarak tartışmaktadır. Çorum ve Maraş sağ-sol çatışmaları çerçevesinde olup bitmiştir. Alevilerin bu süreçlerde sosyalistlerle yakınlığı, iç içeliği ve birlikteliğinin yanı sıra hakim dilin sosyalist dil olması; Alevilerin kendilerini sosyalist anlam dünyası içinde anlamlandırmaları gibi bağlamlar kaçınılmaz olarak katliamları da bu dil içinden kavramalarına neden olmuştur. Yalçınkaya bu tartışmayı katliamların ardından yas tutma biçimiyle somutlaştırmaktadır. Çorum ve Maraş katliamları için marşlar yazılırken, Sivas katliamında ağıtlar yakıldığını; bu yanı ile de Sivas katliamı Alevi katliamı kabul edilmiş bunun doğal sonucu ve mağdurları olarak Aleviler belleğine sahip çıkmışlardır.

Dersim'den farklı olarak Maraş, Çorum ve Sivas katliamları yargı sürecinden geçmişlerdir. Ne var ki yargı hakkaniyetli bir cezalandırmayı dolayısıyla hesaplaşmayı ağırlıkla Sünni inanca ve ideolojiye hizmet eden siyasi iradeler nedeniyle gerçekleştirememiştir. Demokrasinin beşiği olan İngiltere bile "Kanlı Pazar" olayı ile yüzleşme ve hesaplaşma konusunda çok da istekli davranmadığı düşünüldüğünde bu gerçek daha da açık çıkmaktadır. İngiltere örneğinde bu ancak İrlanda halkının kararlı mücadelesi ile mümkün olabilmıştır. Alevi katliamları ile ilgili olarak Türkiye'de benzer türde bir kararlılık ilk kez ve sadece Sivas katliamı için gösterilmiştir. Diğer katliamların sahiplenilmemiş olmasının nedenleri vardır. Dersim doğrudan devletten gelen bir saldırı olması nedeni ile Çorum ve Maraş ise katledilen Alevilerinin hakikatinin sağ-sol çatışması bağlamına gömülmesi nede-

26 Öymen, Örsan. *Milliyet*, 27.12.1978

niyle Alevi öznelerin suskunlaştıkları örneklere dönüşmüştür. Aleviler elbette katliamların acısını kendi kolektif belleklerinde adeta Kerbelanın günümüzdeki tezahürü olarak bilmiş ve en derin yaralar halinde taşımışlardır. Fakat bu gerçeği kamusal bir alanda adalet talebi eşliğinde duyurmakta, bu sistemli saldırıları kamusal alanın belleğine ve gündemine sokmakta politik özne olarak güçsüz kalmışlardır; ta ki Sivas'a kadar... Dolayısıyla burada "katliamı sahiplenmek" ifadesi dikkatli okunmalıdır. Sahiplenme ile kastedilen Alevilerin kolektif travmatik belleklerinin bir parçası olan katliamları söze dökmeye başlaması, politik bir kimlik ve özne olarak güçlenmelerinin bir gereğidir.

Sivas katliamına kadar Alevilerin, bu katliamların hesabını soracak dile, söyleme, güce, iktidara, hatta deneyime sahip olmadıklarını söylemek mümkün. Üstelik öğreti hesap sormayı sağlayacak gerekli zemini inşa etmemiştir. Ancak 1993'te gerçekleşmiş olan Sivas katliamı Alevilerin kamusal alanda belli belirsiz de olsa görünür olmaya başladığı yıllara denk gelir. Zira 1980 öncesinde tamamen sol hareket içinde yer alan Aleviler, askeri darbenin bütün solu yok etmesiyle birlikte tekrar Alevi kimliğine geri dönerek, bu kimlikle kendilerini ifade etmeye başlamıştır. Kuşkusuz Alevi solcular Alevi kimliğine dönüşlerinde solun mücadele deneyimini ve dilini terk etmemişler; aksine beraberlerinde getirerek ve Alevi öğretisi ile birleştirerek güçlü bir direniş pratiği oluşturmuşlardır. Aleviler, meseleyi kendi siyasi söylemlerine eklemeye çalışan laik ve Atatürk'çü pragmatik iştahın karşısında ve katliamı reddetmek yoluyla sahiplenen devletin saldırısı karşısında kararlılıkla Türkiye'nin toplumsal belleğine kazınmışlardır. "Sivas'ın ışığı sönmeyecek" sloganı, adalet gerçekleşmedikçe Sivas'ın yangınıyla Türkiye'nin kolektif belleğini hep yakacağına işaret eden bir mücadele mottosuna dönüşmüştür.

Bugün bu makaleyi yazmak biraz da güçlenen bir Alevi toplumunun varlığından alınan gerçeklik duygusuyla mümkün olmuştur. Şimdi Alevi katliamlarına ilişkin makale boyunca değindiğimiz bazı karakteristik ve ortak noktaları maddeler halinde anarak devam edelim. Bu özellikler aynı zamanda Alevi katliamlarının hem akademik olarak hem de yüzleşme pratiğinin oluşturulması için birlikte değer-

lendirilmeleri ve birlikte çalışılmalarının gerekçesini de oluşturmaktadırlar.

- Bütün Alevi katliamları devlet tarafından doğrudan ya da dolaylı desteği ile organize edilmiş ve desteklenmiştir.
- Hepsinde dini savaş çağrısı yapılmıştır; Sünni halk Alevilere karşı kışkırtılarak katliam yapanların bir bileşenine dönüştürülmüştür.
- Hemen hemen bütün Alevi katliamlarında bir ekonomik boyut olduğunu da gözden kaçırmamak gerekir. Her katliam öldürülen Alevilerin mal varlıklarının pay edilmesi, ele geçirilmesi olarak sonuçlanmıştır.
- Bütün Alevi katliamları bir biçimde araçsallaştırılmıştır; ölenlerin Alevi olmasına karşın mağduriyetin getirdiği güç farklı iktidar odakları tarafından sahiplenilmiştir.
- Sivas katliamı dışında hiçbiri bellek olarak Alevi katliamı olarak sahiplenilememiştir.
- Dünyadaki benzerleriyle kıyaslandığında hemen hiçbir Alevi katliamı uluslararası düzeyde bilinirlik özelliğine sahip değildir. Oysa Alevi katliamları ile yukarıda anılan Dünya örnekleri arasında bağlantı kurmak hem hesaplaşmanın teorisi adına hem de pratiği adına bir ihtiyaçtır. Burada konu ve talep edilen hesaplaşma Alevi öznelerin mücadelelerinde somutlansa da sadece Aleviler adına değildir. Kolektif belleğin travması bütün toplumu etkiler.

Nitekim Türkiye toplumunun travmatik bir toplum olduğu çok açıktır. Sağlıklı bir toplum olmanın ve güvenli bir geleceğe yürümenin en önemli koşulu yaralarımızın iyileşmesidir. Bu bütün dünyada olduğu gibi önce gerçeğe yüzleşmek, sonra hesaplaşmakla olur. Bu iki adımı atamadıkça, bağışlamak ve kucaklaşmak ancak gömülü bir potansiyel olarak kalır. Söz konusu olan kolektif acılar belleği ise siyasi otoritelerin sacının üzerinden atlayıp hep birlikte unutmak sadece bir temenni olabilir. Bu ancak ve ancak önce reddetme ve yok sayma eşliğini aşip hep birlikte hatırlama koşuluyla mümkün olabilir.

Kaynakça

- Aslan, Şükrü (2010). "Genel Nüfus Sayımı Verilerine Göre Dersim'de "Kayıp Nüfus": 1927-1955". *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*. Şükrü Arslan (der.) içinde. İstanbul: İletişim. 397-412.
- Assmann, Jan (2001). *Kültürel Bellek Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*. Çev., Ayşe Tekin. İstanbul: Ayrıntı.
- Aygün, Hüseyin (2009). *Dersim 1938 Resmîyet ve Hakikat*. Ankara: Dipnot.
- Bergson, Henri (1998). *Metafizîğe Giriş*. Çev., Barış Karacasu. Ankara: Bilim ve Sanat.
- Bergson, Henri (2007). *Madde ve Bellek*. Çev., Işık Ergüden. Ankara: Dost.
- Beşikçi, İsmail (1990). *Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi*. İstanbul: Belge.
- Boraine, Alex (2005). *Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu: Güney Afrika Deniyimi*. Çev., Aylin Kürkcü. İstanbul: Aram.
- Bulut, Faik (2009). *Dersim Raporları*. İstanbul: Evrensel.
- Connerton, Paul (1992). *Toplumlar Nasıl Anımsar?*. Çev., Alaeddin Şenel. İstanbul: Ayrıntı, İstanbul.
- Conway, Brian (2008). "Local Condition, Global Environment and Transnational Discourses in Memory Work: The case of Bloody Sunday." *Memory Studies* 1(2): 187-209.
- Çağlayangil, İ. Sabri (2007). *Anılarım*. İstanbul: Bilgi.
- Çalışlar, İzzeddin (2010). *Dersim Raporu*. İstanbul: İletişim.
- Göçkün, Çiçek (2011). "Dersim Özrü ve Geçiş Dönemi Adaleti". BIANET. <http://bianet.org/bianet/bianet/134410-dersim-ozru-ve-gecis-donemi-adaleti> Erişim tarihi: 21.09.2013.
- Halbwachs, Maurice (1992). *On Collective Memory*, Chicago (IL): The University of Chicago Press.
- Hegarty, Angela (2004). "Truth, Law and Official Denial: The Case of Bloody Sunday." *Criminal Law Forum* No: 15: 199-246.
- Kaya, Raşit (2009). *İktidar Yumağı: Medya-Sermaye-Devlet*. Ankara: İmge.
- Kejanlıoğlu, Beybin (2004). *Türkiye'de Medyanın Dönüşümü*. Ankara: İmge.

- Jandarma Umum Kumandanlığı (JGK) Raporu (2010). İstanbul: Kaynak.
- Nietzsche, Friedrich (2006). *Tarihin Yaşam İçin Yararı ve Sakıncası*. Çev., Mustafa Tüzel. İstanbul: İthaki.
- Nora, Pierre (2006). *Hafıza Mekânları*. Çev., Mehmet Emin Özcan. Ankara: Dost.
- Rolston, Bill (2002). "Assembling the Jigsaw: Truth, Justice and Transition in the North Irland." *Raceand Class* 44 (1): 87-105.
- Sancar, Mithat (2008). *Geçmişle Hesaplaşma: Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*. İletişim: Ankara.
- Şahhüseyinoğlu, H. Nedim (2012). *Yakın Tarihimizde Kitlese Katliamlar*. İstanbul: Berfin.
- Yalçınkaya, Ayhan (2011). "Hafıza Savaşlarından Sahiplenilmiş Şehitliğe: Madımak Katliamı Örneği." *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 66(3) Ocak-Mart: 333-394.

Medya ve Modernleşme: National Geographic'in Türkiye'ye Açılan Penceresi

Tuğba Taş

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi

• • •

Özet

Bu çalışma 1945–1960 arasındaki dönemde National Geographic Magazine'in yayımladığı Türkiye ile ilgili yazılarda modernleşen Türkiye imgesinin nasıl kurulduğunu tartışmaktadır. Derginin temsil stratejilerini ortaya koymak için modernleşme kuramının temel varsayımları ve Amerika Birleşik Devletleri'nin dış politika söylemi kullanılmıştır. National Geographic Magazine, kendisini her ne kadar gerçeğin basit bir yansıması olarak sunsa da savaş sonrası dönemde ABD'nin kültürel, politik ve ekonomik gündemleri derginin söylemiyle iç içe geçmiştir. Dergide yayımlanan makalelerde Türkiye geleneksel/modern ikiliği içinden ele alınmış ve Türkiye'nin ilerlemesi eski, geleneksel Türkiye'den uzaklaşmasıyla ölçülmüştür.

Anahtar Sözcükler: National Geographic Magazine, modernleşme kuramı, temsil, fotoğraf, ABD dış politikası.

Media and Modernization:

National Geographic's Opening Window to Turkey

Abstract

This paper examines how the image of modernizing Turkey is constructed in the National Geographic Magazine's coverage of Turkey between 1945 and 1960. The main assumptions of modernisation theory and the US foreign policy discourse are employed to analyse the magazine's visual and textual strategies of representation. While the National Geographic represents itself as a simple and objective mirror of reality about the World, American cultural and political-economic currents of the post-World War II period were intertwined the magazine's discourse. In the NG's articles, binary opposition of traditional/modern is used to depict Turkey and Turkey's progress is measured by the steps it takes away from the old, traditional Turkey.

Keywords: National Geographic Magazine, modernisation theory, representation, photography, foreign policy of the USA.

Medya ve Modernleşme: National Geographic'in Türkiye'ye Açılan Penceresi

Bu çalışmada 1945–1960 yılları arasında *National Geographic Magazine*'in Türkiye'yi temsili, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) dış politika söylemi ve modernleşme kuramı bağlamında sorunsallaştırılmaktadır. Çalışmanın odağında yer alan İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, ABD hükümetinin dış politikasına Truman Doktrini, Marshall Planı ve Eisenhower Doktrini kapsamındaki dış yardımlar egemen olmuş; aynı dönemde Amerikan sosyal bilimlerinde hakim paradigma olan modernleşme kuramı, Amerikan dış politikası ve dış yardımlarının gerekçelendirilmesini sağlayan bir araç olmuştur (Köker, 1995: 27–28). Bu dönemde, Amerika'nın en popüler dergilerinden biri olan¹ *National Geographic*'in de içinde bulunduğu popüler basın kuruluşları, ABD hükümetinin politikaları doğrultusunda içerik üretmiş; bu kuruluşlar, döneme damgasını vuran bomba sığınakları inşası, nükleer silahlanma, McCarthy duruşmaları sanki yokmuş gibi davranarak halkın gözünde masumiyet, iyimserlik, güç ve dokunulmazlık duygusunun inatla sürmesine katkıda bulunmuştur (Lutz ve Collins; 2005: 34). Söz konusu iyimserlik, güç ve dokunulmazlığın en önemli dayanaklarından biri, Amerikan halkının komünizme karşı korunmasına katkı sağlayacak olan müttefik devletlerdir. Türkiye de bu devletlerden biridir. Bu çerçevede, esas amacı ABD dışındaki ülkelerde siyasal istikrarı gerçekleştirmek ve komünist rejimlerin ortaya

•••

1 Derginin Abone sayısı ABD'de yayımlanan dergiler arasında *TV Guide* ve *Reader's Digest*'den sonra üçüncü sıradır (Lutz ve Collins, 2004: 2).

çıkışını engellemek olan Truman Doktrini ile Marshall Planı kapsamında Türkiye'ye de yardımlar gönderilmiş; bu yardımlara büyük bir istekle kucak açan ve modernleşme pratiklerini şevkle yerine getiren Türkiye, müttefik bir devlet olarak, *National Geographic*'in ilgi alanına girmiş ve dergide 1945–1960 yılları arasında Türkiye'ye odaklanan on iki adet makale² yayımlanmıştır.

Bu makaleler, derginin Türkiye'yi nasıl temsil ettiğini ortaya koymak amacıyla analiz edilirken eleştirel söylem çözümlemesinden faydalanılmıştır. Analiz için eleştirel söylem çözümlemesinin tercih edilmesinin nedeni, söylemin tarihselliğini vurgulaması ve böylece söylemin ancak içinde bulunduğu bağlama referansla anlaşılabilceğini ortaya koymuş olmasıdır. Eleştirel teori geleneği içinde, toplumsal ayırım ve eşitsizliklerin söylemsel taraflarını görünür kılmayı amaçlayan eleştirel söylem analizine ilişkin Teun A. Van Dijk, Norman Fairclough, Ron Scollon ve Henry Widdowson gibi kuramcılar arasında farklılaşmalar olmakla birlikte, bütün kuramcılar toplumsal pratiklerin üretiminde ve yeniden-üretiminde söylemin merkezi rolünü

•••

2 Makale bilim, fen konularıyla siyasal, ekonomik ve toplumsal konuları açıklayıcı veya yorumlayıcı niteliği olan gazete ve dergi yazısı olarak tanımlanmaktadır. *National Geographic Magazine*'de yayımlanan yazılar, yazarların izlenimlerini aktardığı ve ayrıca yazının konusuyla ilgili kişilerle yaptığı röportajlara yer verdiği yazılardır. Dolayısıyla bunlar bilinen anlamda makale tanımlaması içine girmemektedir. Ancak yine de dergideki yazıların en çok makale formatına yakın olduğu düşünülerek bu çalışmada bu yazılar makale olarak adlandırılmıştır.

vurgulamaktadır. Marksist gelenekteki toplumsal çatışma anlayışına odaklanarak, bu gerilimin söylem içindeki dilsel tezahürlerini ortaya çıkarmayı deneyen Norman Fairclough'a göre, her toplumsal pratik aynı zamanda dilsel bir unsur taşır (Meyer, 2001: 15, 22–23, 39). Bu yazıda da Fairclough'un (2003: 174) izinden gidilerek, hem dili, hem de beden dili ya da görsel imgeler gibi göstergesel imgeleri içeren, "söylem ve diğer toplumsal pratiklerin diğer öğeleri arasındaki diyalektik ilişki"nin incelemesine dayanan eleştirel söylem çözümlemesi uygulanmaya çalışılacaktır.

National Geographic'de fotoğrafların çok önemli bir yer kaplaması, hatta fotoğrafların metni desteklemesinden ziyade metinlerin fotoğrafı destekler nitelikte olması, yazıda fotoğraflara ayrı önem verilmesini gerektirmiştir. Yaşanan olayların tanığı olarak kullanılan fotoğrafa atfedilen en önemli özelliklerden biri fotoğrafın 'gerçeğe sadık' oluşudur. Stuart Hall'un (1981) belirttiği gibi fotoğraflar kendilerini 'gerçek dünya'nın birebir kopyasıymış gibi sunarak ideolojik boyutlarını bastırırlar. Oysa belirli bir olayın, bu olayın belirli bir anının, çerçevenin, fotoğrafta yer verilecek kişinin, açının seçimi oldukça ideolojik bir yöntemdir. Bununla birlikte fotoğraf, tek başına anlamlandırma açısından yoruma açıkken altyazı okuyucuya bir anlamlandırma çerçevesi çizer, onu nasıl bir okuma yapması gerektiği konusunda yönlendirir ve anlamı sabitler. Bu bağlamda, yazıda fotoğraf altyazıları da analize dâhil edilmiştir. Ayrıca makale içinde fotoğrafların ayrı ayrı kullanımıyla birlikte bu fotoğrafların bir arada kullanımı da farklı anlamlar yarattığından analizde sayfa düzeni de dikkate alınmıştır.

Çözümleme için Türkiye'ye odaklanan makalelerdeki ortak temalar saptanmış ve eğitimin ABD güdümünde modernleşmesi, ABD desteğiyle tarım ve bayındırlık alanındaki modernleşme ve ABD yardımlarıyla modernleşen ve komünizme karşı savaşan Türk ordusu temalarının öne çıktığı gözlenmiştir. Bu nedenle dergide Türkiye'yi ele alan makaleler bu başlıklar altında çözümlenmiş ve modernleşme kuramı ile dönemin Amerikan dış politika söylemi ışığında eleştirel bir okumaya tabi tutulmuştur. Türkiye'ye dair sunumda yukarıdaki temaların hepsi içinde ikili karşıtlıkların göze çarptığı, özellikle gele-

neksel/modern karşıtlığının makalelerin tümünde kullanıldığı saptanmıştır. Bu çerçevede bu yazının temel varsayımı derginin, ABD'nin dış politika mantığıyla iç içe geçmiş olan modernleşme kuramının ilerlemeci ve pozitivist perspektifini benimsemiş olduğu ve bu dönemde yayımlanan makalelerin Türkiye'ye yapılan yardımların gerekçelendirilmesi ve "modernleşen" Türkiye'nin komünizme karşı ABD'nin müttefiki olarak gösterilmesi için, görsel ve yazılı kanıt sağlayan bir araç olduğudur.

National Geographic Magazine

National Geographic Magazine 1888'de kurulan National Geographic Society'nin bir yayınıdır. Kar amacı gütmeyeni belirten kurum, Washington D.C.'de otuz üç kişi tarafından "coğrafi bilgiyi artırma ve yayma" amacıyla kurulmuş ve zamanla dünyanın en büyük bilimsel ve eğitsel kuruluşu haline gelmiştir. Bu otuz üç kişi arasında jeolojik araştırma, sahil ve ölçümleme dairesi ile hava dairesi gibi federal bürolarda görevli insanlar bulunmaktadır. Dergi, kendini kar amaçlı değil, akademik bir girişim olarak tanımlamaktadır ve başlangıçta reklâmdan ziyade abone ücretlerinden oluşan sürekli bir gelir elde etmiştir. Bu dönemde derginin okur profilini orta sınıf olan, fakat üst-orta sınıfın profesyonellerinin eğitilmiş ve 'kültürlü' hayat tarzına özenen aileler oluşturmuştur. National Geographic Society yirminci yüzyıl boyunca, *National Geographic Magazine* aracılığıyla Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan insanlara dünyanın çeşitli yerlerinden bilgi ve görüntü sağlayan başlıca kaynak olmuştur. Her sayısının, bütün dünyada yaklaşık 37 milyon kişiye ulaştığı tahmin edilen dergi; okullarda eğitim aracı olarak kullanılmakta ve kaliteli baskısı, cildi ve değerli bir başvuru kaynağı olduğu gerekçesiyle hemen hemen hiç çöpe atılmakta, arşivlenmekte veya sahaflardaki yerini almaktadır (Lutz ve Collins, 2005: 2, 16–17).

Gelecek kuşakların tarihçileri, etnologları ve bilim adamları için önemli bir bilgi kaynağı olma iddiasındaki dergi, kendisini "binlerce kütüphanede ve milyonlarca evde sağlam bir referans" olarak tanımlamakta ve "dünyaya açılan bir pencere" olarak sunmaktadır (Steet,

2000: 29). Misyollarının coğrafya bilgisinin arttırılması ve yaygınlaştırılması olduğunu söyleyen derginin eski Genel Yayın Yönetmeni Bill Allen da derginin dünyanın bir “yansıması” olduğunu ifade etmiştir (Payne, 1998: 6–7). Ancak Linda Steet’in belirttiği gibi derginin kendisini objektif bilginin gerçek aktarıcısı olarak sunmasındaki asıl amaç, araç hakkındaki farkındalığımızı yok ederek dilin ve görsel imgelerin tarafsız ve çarpıtılmamış, doğal gerçeğin tıpkı aynadaki gibi bir yansıması olduğuna inanmamızı sağlamaktır. Bu noktada Steet’in şu sorusu çok anlamlıdır: “Aynayı kim tutuyor, kimin çıkarları için ve kimin bakış açısından?” (Steet, 2000: 19, 20 – 30).

Bu sorunun cevabı için derginin bağlı olduğu Vakıf Yönetim Kurulu’nun üyelerine bakmak yerinde olacaktır. Başından itibaren Yönetim Kurulu’nda dışa dönük, yeniliklere açık ve son derece nüfuz sahibi Amerikalılara yer verildiğini söyleyen Schiller’e göre (1993) bu kişiler imparatorluğu temsil etme gücüne sahip kişilerdir. 1972 yılında Yönetim Kurulu’nda yer alan Hava Kuvvetleri eski komutanlarından Curtis LeMay, Amerikan Telefon ve Telgraf şirketi eski başkan yardımcısı H. Randolph Maddox, ABD Uzay ve Havacılık Dairesi’nin (NASA) eski yöneticilerinden James Webb gibi isimler bu duruma ilişkin yeterince ipucu sunmaktadır (Schiller; 1993: 140). Banka genel müdürleri ve sanayiciler de, Yönetim Kurulu’nda düzenli olarak görev almışlardır. Bunların yanında 1926 yılında ABD Başkan Yardımcısı Charles Gates Dawes ve 1976’da eski ABD First Lady’si Lyndon B. Johnson gibi önemli ulusal kişilikler de Yönetim Kurulu’nda yer almıştır. Derginin editörü Gilbert Hovey Grosvenor’ın hükümetle ilişkisi her zaman sıcak olmuştur. ABD başkanlarından William Howard Taft’ın kuzeni olan Grosvenor, daha sonra başkan Theodore Roosevelt’le de samimi bir ilişki geliştirmiştir. Üstelik 1980’li yıllara kadar altı ABD başkanı -Theodore Roosevelt, William Howard Taft, Calvin Coolidge, Hebert Hoover, Dwight Eisenhower ve Lyndon Johnson- dergiye yazı yazmıştır (Lutz, Collins, 2005: 33).

Yönetim Kurulu’nda böyle isimler bulunan ve baskın endüstri ve hükümet gruplarıyla böylesine sıkı ilişkileri olan bir kurumun ‘kesinlikle doğru’ ve ‘kesinlikle partizan olmayan’ bilgi üretmesi söz konusu

olamaz. Nitekim derginin ordu ve hükümet bağlantısı 1960'lar boyunca içerikte kendisini göstermiştir. Federal Soruşturma Bürosu (FBI) direktörü J. Edgar Hoover'la ilgili makalenin başlığı "FBI, Bir Numaralı Kamu Dostu"dur. Amerikan Hava Kuvvetleri Personel Başkanı, aynı zamanda *National Geographic*'in Yönetim Kurulu'nda yirmi beş yıldan fazla bulunan Curtis LeMay'ın yazdığı makalenin başlığı da "ABD Hava Kuvvetleri: Barış Gücü" olarak karşımıza çıkmaktadır (Steet, 2000: 20–21). Derginin tarafsız bilgi ürettiği iddiasına karşı çıkan Schiller de, derginin eğitim-enformasyon alanında sahip olduğu özel konumunun, sosyal olayların dışında kalma ve partizan olmama iddialarının şuur paketleme olgusunu gündeme getirdiğini söylemiştir. İdeoloji, derginin yayın politikasına nüfuz etmiştir ve biçimi ve içeriğiyle, "gözden kaçırma" ya da küçümseyip umursamama eylemlerini başarıyla kullanan siyasi yönetimin uygulamalarından biridir: "(*National Geographic Magazine*) Kapitalizmin, hür teşebbüs esasına dayanan bir düzenin en iyisi olduğuna insanları inandırma görevini üstlenmiş bir yayın organıdır" (Buckley'den aktaran Schiller, 1993: 142).

Bu yazının odağında yer alan döneme, yani 1945-1960 arası döneme baktığımızda ordu-hükümet-basın ilişkileri bağlamında sadece *National Geographic Magazine*'in değil her türlü iletişim aracının hem Amerikan değerlerinin eklemelendiği ve yeniden onaylandığı araçlar olduğunu, hem de anti-komünizmi yaymak için kullanıldığını görürüz. Soğuk savaşın ABD medyasına uluslararası olaylar ve dış politika konusunda ideolojik bir çerçeve sağladığı bu dönemde anti-komünizm söylemi bağlamında, Amerika'nın önde gelen dergilerinde "Çocuklarımı Sovyet Rusya'da yetiştirmek istemiyorum" (*Liberty*, 7 Haziran 1947), "Ruslarla ilgili düşüncelerim nasıl değişti: Look'un foto-makalecisi Rusları düşmanca buldu" (*Look*, Haziran 1947), gibi yazılar yayınlanmış; çiklet kâğıtlarında bile komünizm karşıtlığı yeniden üretilmiştir. "Çocukların Komünizme Karşı Savaşı" başlıklı bu kâğıtlardan birinde Ruslar atom bombasıyla Amerika'ya saldırma hazırlığı içinde gösterilmektedir. Diğer bir kâğıda göre Çinli lider Mao "Savaş Başlatıcısı"dır (Barson ve Heller, 2001). Bu dönemde *National Geographic Magazine*'de yayımlanan "Amerikan Askeri ve Koreli

Çocuklar: Amerikan Savaşçıları Yiyeceğini, Giyeceğini, Kışlasını, Savaşın Yakıp Yıktağı Ülkenin Çocuklarıyla Paylaşıyor” (1953), “Küba; Amerika’nın Şekerliği” (1947) gibi makalelerde de benzer bir bakış açısını paylaşmıştır. Türkiye’ye odaklanan makalelerde de aşağıda ayrıntılı olarak tartışılacağı gibi anti-komünizm temasının benimsediği gözlenmektedir.

Derginin ‘Batı’lı olmayan coğrafyalarla ilgili genel söylemine bakıldığında ‘Batı’ ile dünyanın geri kalanı arasında bir ayırım yaptığı görülmektedir. Lutz ve Collins’in belirttiği gibi dergide Avrupa ve Amerika dışındaki, Üçüncü ve Dördüncü Dünya insanlarına ilişkin ortak temalar kullanılmaktadır. Bu dünya “mutlu, sınıfsız, tarih-dışı, ama tarihin parçası olma yönünde evrimleşen” insanların dünyasıdır. Dergi Amerika Birleşik Devletleri ile Batılı-olmayan dünyayla ilgili yazıları yan yana koyarak Lutz ve Collins’in belirttiği gibi gelişmeyi, kültürel evrimi ve ilerlemeyi tanımlamaktadır (Lutz ve Collins, 2005: 25, 85, 110). Derginin geneline yayılmış olan bu ilerlemeci perspektifin savaş sonrası ABD’de egemen olan modernleşme kuramı ile birebir örtüştüğü rahatlıkla söylenebilir. Aşağıda ayrıntılı olarak ortaya koyulacağı gibi, derginin Türkiye’yi temsilinde kullandığı stratejiler bu örtüşmenin en açık kanıtı olarak karşımızda durmaktadır. Nitekim tıpkı, Batılı olmayan toplumların gelişim sürecine odaklanmış olan modernleşme kuramı gibi; *National Geographic* de iktisadi, toplumsal ve siyasal düzeylerde geleneksellikten modernliğe aşamalı bir geçişten söz eder. İktisadi düzeyde modernleşme, piyasanın ve dış yatırımların devreye girmesiyle; toplumsal düzeyde uygun Batı kurumları, değerleri ve davranışlarının benimsenmesiyle; siyasal düzeyde ise parlamenter demokrasinin uygulamaya koyulmasıyla gerçekleşecektir (Marshall, 1999: 261).

Robert Koleji: ABD Türkiye’yi eğitiyor

National Geographic Magazine’de Robert Koleji’ne özellikle 1950’li yıllarda ilgi gösterildiği görülür. 1945 ile 1950 yılları arasında yayımlanan makalelerde Robert Koleji, Atatürk önderliğinde yaratılan topyekûn modernliğin sadece bir yüzü olarak ele alınırken 1950–1960

döneminde derginin Robert Koleji'ne ilgisi artmış ve Kolej bu dönemde Amerikan tarzı modernleşmenin eğitim alanındaki itici gücü olarak gösterilmiştir.

1951 yılında yayımlanan “Türkiye İlerlemenin Yolunu Açıyor” başlıklı makalede Robert Koleji'ne Türkiye'nin Amerikan tarzı modernleşmesi için büyük önem atfedilmiştir. Örneğin “Robert Koleji, Türkiye'nin Amerikalılar gibi düşünmesine yardım ediyor” diye bir alt başlık bulunan makalede bu ünlü Amerikan okulunun Türkiye'nin ilerlemesinde 90 yıldır önemli bir rol oynadığı ve birçok Amerikalı diplomat, ordu danışmanı, tarım uzmanı ve ekonomik işbirliği yöneticisinin bu genç Türklere güvendiği belirtilmiştir. Çünkü onlar “İngilizce konuşuyorlar” ve “Amerikanvari düşünüyorlar”dır (Ağustos 1951: 147).

Robert Koleji, aynı makalede Türkiye'nin modernleşmesi için gerekli olan Amerikan ideallerini Türklere öğreten bir yer olarak gösterilirken kolej mezunu bir Türk'ün şu sözleri aktarılmıştır:

Bu tehlike ve değişim çağında, Türkler umutlarını Amerika'ya bağlamıştır. Ama bundan da önemlisi Amerika'yla çalışıyorlar, onları seviyorlar ve onlara güveniyorlar. Robert Koleji bize Amerikan ideallerini öğretti. Şimdi bunları halen fakir, cahil ve değişime karşı olan köylülerimize aktarmaya çalışıyorum. Bu engellerin karşısında bizim en iyi silahımız Amerikalılar, iyi kitaplar ve iyi yollardır. Bunların her biri aklı ve memleketi aydınlatmaktadır (Ağustos 1951: 165).

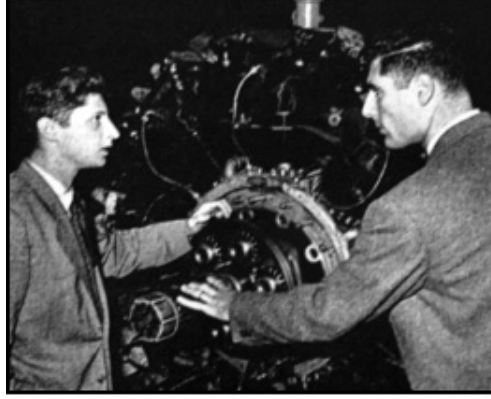
Kolej mezununun ağzından aktarılan bu cümleler modernleşme kuramının varsayımlarını içermekte ve onun söylemiyle örtüşmektedir. Öncelikle, kuramın tezlerinden biri olan ulusa yol gösterecek olan “değişim ajanları”nı ya da “modernleştirici elit”i, bir Amerikan eğitim merkezi olan Robert Koleji'nin yetiştirdiği insanlar oluşturmaktadır. Modernleşme kuramına göre modernleşmenin itici gücü, Batılı tarzda eğitim görmüş, kanaat önderleri, aydınlar vb. gibi kimselerdir. Bunlar, bireysel seviyede “hareketli kişilikler”dir, “başarı ihtiyacı”na sahiptirler, yenilik ya da başka yerlerden edindikleri fikirleri getirirler, “modern”dirler. Modernleşme kuramının çerçevesini çizdiği “modern-

leştirci elit”, *National Geographic Magazine*’in çizdiği Robert Kolejliler portresiyle bütünüyle örtüşmektedir. Hem kuramın hem de derginin bakış açısı gelişmenin yukarıdan geleceğini varsaymıştır. Çünkü modernleşmek, Batılı olmayan toplumlarda kendiliğinden bir süreç olmadığı için halen gelenekselliğini sürdüren halkın itici güç olmasına imkân yoktur. Toplumdaki geleneksel kimseler toplumu değiştirmek şöyle dursun, modernleştirici elitin getirdiği değişiklikleri bile büyük bir şüphe ve karşı koyuşla karşılamaktadırlar. Bu durumda bir seçkinler grubuna ya da Batılı modern kültürün düşünsel araçlarıyla donanmış yerli bir aydınlar grubuna ya da her iki grubun birlikte yol göstermelerine ihtiyaç olacaktır. Bu aydınlar grubunun Batılı ülkelerde ya da Batılılar ya da Batılıların öğrencileri tarafından eğitilmiş olmaları gerekmektedir (Harrison, 1988: 41–43; Köker, 1995: 51, 54).

Bununla bağlantılı olarak modernleşme kuramının gelenekselliğin modernleşmenin karşısında engel teşkil ettiği tezi (Harrison, 1988: 42) yeniden üretilmiştir. Modernleşme kuramının öncü yazarlarından biri olarak kabul edilen Parsons toplumların içsel niteliklerinin onların geri kalmışlığını ya da modernliğini belirlediği görüşünü savunmuştur ve bu görüş modernleşme kuramında kendini göstermiştir. Modernleşmek isteyen toplumlar modern Amerika’nın temsilcisi olduğu değerleri içselleştirdikleri oranda modern olabileceklerdir (Altun; 2005: 82). Böylece modernlik seviyesine ulaşmamış ülkelere bir reçete sunulmuştur. Bu ülkelerin yerine getirmesi gereken temel gereklilikler evrensel ve modern değerlerin temsilcisi ilan edilen Amerika’nın değerlerini benimsemektir. Parsons’ın bu görüşü modernleşme teorisinin de temel varsayımlarından birini oluşturmuştur. Ercan’a göre de Parsons’ın analizi, batı toplumlarının kendine özgü toplumsal, ekonomik, politik ve kültürel özelliklerinin gelişmelerine katkılarından bahsederken, geleneksel toplumların aynı özelliklerinin gelişmelerinin önünde engel olarak görüldüğü varsayımı taşımaktadır (Ercan; 2001: 99). Yukarıdaki örnekte de köylülerin “cahil”, “değişime karşı”, “modernleşmenin önünde engel” olduğu; Amerikalıların ise bu engelin karşısındaki en iyi silahlar olduğu söylenmiştir. Böylelikle modernleşme kuramının bu konudaki tezi de tekrarlanmıştır.

Son olarak Türklerin modernleşme isteğinin göstergesi olarak makalenin yazarının bir Türk'ün sözlerini aktarmasına değinmek gerekir. Altun'a göre, savaş sonrası Batı dışında kalan toplumların istekli tutumlarıyla birlikte modernleştiriciler ve gelişmek isteyenler uluslararası siyaset sahnesinin iki aktörü olarak tarih sahnesine çıkmıştır (Altun, 2005: 29). Bu bağlamda, Robert Koleji'nin modernleştirici etkisi ve Türklerin gelişmek isteyen aktörler olarak bu eğitim süreci içerisinde yer almaları sıklıkla vurgulanmıştır. Örneğin, 1957 tarihli "Robert Koleji, Türkiye'nin Geleceğe Açılan Kapısı" başlıklı makalede, Robert Koleji mezunu olan Fahreddin Kerim Gökay'ın şu sözlerine yer verilmiştir: "Robert Koleji'nin, modern Türk kültürümüz üzerinde çok büyük etkisi oldu ve mezunların teknik becerileri Türkiye'nin çok fena şekilde ihtiyaç duyduğu modernleşme hızını kazandırmak için çok şey yaptı" (Eylül 1957: 399).

Bu yazıda modernleşme kuramının diğer bir varsayımı olan ve Neil Smelser ve W. W. Rostow tarafından modernleşme süreci içinde oldukça büyük bir önem atfedilen "basit teknolojiden karmaşığa geçiş" in de yansımasını bulduğunu söyleyebiliriz. Smelser'a göre modernleşme 4 temel süreç içinde gerçekleşecektir ve basit teknoloji-den karmaşığa geçiş bu sürecin temel adımlarından biridir (Harrison, 1988: 34). Rostow da tarım ve sanayideki teknolojik gelişmeden bahsetmiştir (Rostow; 1980). Robert Koleji'nin Amerikalı makine mühendisliği eğitmeninin şu sözleri bu bağlamda değerlendirilebilir: "... birkaç yıl öncesine kadar eşeklerin sürdüğü sudolabından daha karmaşık makinelerle çalışmamış olan erkekler, şimdi uçak motoru monte ediyorlar" (Eylül 1957: 402). Dergide kullanılan fotoğraflar da bu varsayımları destekler niteliktedir. Örneğin iki genç adamın bir makine üzerine çalıştıklarını gösteren aşağıdaki fotoğrafın alt yazısında, bir öğrenci ve hocasının radyal uçak motoru hakkında çalıştıklarını söyleyerek karmaşık teknolojiye geçişin altı çizilmiştir.

Fotoğraf 1 (Eylül 1957: 402)

Yukarıda bahsedilen örnekler aynı zamanda insan tipi üzerinden kurulan ikili karşıtlıklarla da örtüşür. Eski/geleneksel, basit aletler kullanan insan tipiyle yeni/modern, karmaşık teknolojik aletler kullanan insan tipine geçilmiştir. Modernleşme kuramı içinden yazan Inkeles'in ayrıntılı biçimde formüle ettiği "modern insan" tipi, *National Geographic Magazine'*deki Robert Kolejli portresini birebir yansıtır. Inkeles'in modern insanının temel özellikleri, yeni deneyimlere açık olması, birey olduğunun farkında olması, bilim ve teknolojiye inanması, yakın çevresi dışındaki konular ve sorunlar hakkında da kanaat sahibi olması sayılabilir (Inkeles'ten aktaran Köker, 1995: 40-41). Ercan'ın da söylediği gibi modern insan tanımlanması yapılırken, aslında aynı zamanda modern olmayan insan tanımlanması da yapılmakta ve bu da yukarıda bahsedilen özelliklerin olumsuzlanmasıyla elde edilebilmektedir (Ercan, 2001:102).

*National Geographic Magazine'*nin Robert Koleji mezunu "modern insan"ı tıpkı kuramda varsayıldığı gibi yeniliklere açıktır: "Yeni konuların içine nasıl girdikleri inanılmaz. Sadece yabancı bir dille değil, aynı zamanda çevrelerine tamamen yabancı meseleler hakkında çalışıyorlar... Hayatımda gördüğüm en azimli insanlar" (Eylül 1957: 402). Bilim ve teknolojiye duydukları inanç da yeni şeyler öğrenmeye açık olmalarını beraberinde getirmektedir. Bu düşünce kütüphanede kitap okuyan, tiyatro oyunu sahneye koyan, hastasını tedavi eden genç insanların fotoğraflarıyla da desteklenmiştir (Eylül 1957).

“Modern insan”ın diğer bir niteliği olan ve temelleri Aydınlanma düşüncesine kadar giden bireysellik de dergiye göre kampus eğitimi sayesinde gelişmektedir. Bunun örneği olarak Amerikan Kız Koleji mezunu ve bu kolejın son sınıflarının başkanı olduğu söylenen Evin Duray’ın şu sözleri aktarılmıştır: “Asıl dalım sanat ve iyi bir eğitim aldım. Ama kazandığım asıl önemli şey, gerçek sorumluluk duygusuydu. Biz hayatımızı başkalarının kontrolünde olmadan, bireyler olarak geliştirmeyi öğrendik” (Eylül 1957: 402).

Robert Koleji dergide bu dönemde modern bir eğitim merkezi olmanın ötesinde komünizme karşı bir sığınak olarak da temsil edilmiştir. Amerika’da anti-komünizmin³ hâkim olduğu yıllarda 1957 tarihli “Robert Koleji, Türkiye’nin Geleceğe Açılan Kapısı” başlıklı makalede Robert Koleji’nin zaman zaman eğitim kadar sığınak da sağladığı belirtilmiş; 44 yıl civarında öğretmenlik ve başkanlık yapmış olduğu söylenen Dr. Floyd H. Black’in şu iki örneği aktarılmıştır:

•••

- 3 İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllar, Amerika’da anti-komünizm ya da ‘kızıl korku’ diye anılan dönem olmuştur. Bu süreç, 1947 yılında Truman’ın başkanlığı döneminde başlamış ve 1948 yılında Truman’ın ikinci kez başkan seçilmesiyle sürmüştür. 1952 yılında Başkanlığı devralan Eisenhower’la doruğa ulaşmıştır. Senatör Joseph McCarthy 1947-1954 yıllarında HUAC (House Committee on Un-American Activities - Amerikan Aleyhtarı Faaliyetleri İzleme Komitesi) aracılığıyla birçok alanda iz sürüp kara listeler hazırlamıştır. HUAC ilk çalışmasını 1947 yazında, Hollywood içinde başlatmış ve bunu on senarist ve yönetmenin tutuklanması, Komünist Partisi’nin kapatılması, genel sekreteri Eugene Denis ve 11 yöneticisinin tutuklanması, parti üye ve taraftarları, sendikacılar, sivil toplum örgütleri, edebiyat, bilim ve eğitim dünyasından, bunun yanında devletin üst düzeyinden binlerce kişinin sorgulanması ve tutuklanması takip etmiştir. Senato üyesi olan ve 1953-1961 yılları arasında başkan yardımcılığı görevini yürüten Richard Nixon da, tüm Demokrat politikacıların komünistlerle aynı kampta yer aldığını, muhalif basın mensuplarının vatan haini olduklarını ilan etmiştir. Anti-komünizm, 1950’li yıllarda Amerikan kamu hayatına yerleşmiştir. Bu yıllarda hükümetin başlıca organları, en büyük politik partiler, sendikalar, kilise sözcüleri ve birçok kamu ve özel kurumu komünistlerin Amerikan toplumunda rolü olmayacağına dair anlaşmaya varmıştır. Kore Savaşı da komünistlerin Amerika’nın baş düşmanı olduğunu teyit etmiştir. Ekonomik büyüme, dinsel uyanma, beyaz ırkçılığın dirilmesi ve arkaik seçim düzenlemeleri değişik yollarla ‘kızıl korku’ kültürüne katkıda bulunmuştur. İkinci Dünya Savaşı ve Kore Savaşı’ndan sonra gazi ve diğer vatansaver gruplar canlandırılmıştır (Heale; 1990: 145-190).

Birkaç yıl önce bir Rus gemisi Boğaz'dan Karadeniz'e geçti. Geminin içinde ajan olarak eğitilmek üzere Rusya'ya götürülmekte olan iki Arnavut oğlan vardı. Denize atladılar ve özgürlükleri için yüzmeyi denediler. Bir tanesi çekildi, ama diğeri kıyıya ulaştı ve bize gelmenin yolunu buldu. En iyi öğrencilerimizden biri oldu.

Demir Perde'nin arkasındaki bir ülkeden 3 lise ğrencisi zgr olmaya karar verdiler, küçük bir balıkçı teknesine el koydular ve Karadeniz'de hiçbir denizci ekipmanı olmadan iki gün iki gece yol aldılar. Üçü de koleje alınmak için başvurdu ve üçü de kabul edildi. Şimdi biri Southern niversitesi'nde felsefe doçenti, diğeri Harvard'da, ncs ABD ordu-sunda (Eylül 1957: 409).

Böylelikle Türkiye her ne kadar komünist ülkelere komşu olsa da ABD'nin mttefikisi ve bölgede onun çıkarlarını koruyan bir ülke olarak çizilmiştir. Bir yandan komünizmin "kaçılması gereken", "zgrlğ kısıtlayan" bir sistem olduğunun altı çizilerek komünizm korkusu yeniden üretilirken, diğer yandan bölgede onların kaçacağı bir yer olduğu, Amerikan ideallerinden yana, Türkiye'de önemli mevkilere adam yetiştiren bir merkez olduğu söylenerek "korkulacak bir Şey yok" mesajı verildiği söylenebilir. Aslında korkuyu üreten de korkmaları gerektiğini söyleyen de aynı taraftır.

1950 sonrası dönemde sadece Robert Koleji değil, Amerikan Kız Koleji modern eğitim merkezi olarak gösterilmiş, burada okuyan veya buradan mezun olmuş olan kızlar modern kadın imajının temsilcisi olarak kullanılmıştır. Örneğin, "Yeni Türkiye Amerika'ya daha çok benziyor" alt başlığının altında Boğaz'daki Amerikan Kız Koleji'ndeki genç Türk kızlarının Mount Holyoke (Massachusetts'de bir kolej), ya da Vassar (New York'da bir kolej)'dakilerle benzer düşüncelere sahip oldukları, benzer filmleri seyrettikleri, benzer kitapları okudukları, Florya ile Florida'nın aynı plaj tarzına sahip olduğu belirtilmiştir. Ancak kadınlara yönelik söylem geleneksel/modern karşıtlığı üzerinden kurulmuş; Türkiye'nin uzak bölgelerinde yaşlı kadınların hala yüzlerine pee taktıkları ve pamuklu bez fabrikasında çalışanların hala çoğunlukla erkek olduğu belirtilmiştir (Mayıs 1951: 181). Aynı temsil biçimine bu dönem yayımlanan farklı makalelerde de rastlamak

mümkündür. Örneğin, 1957 yılında yayımlanan “Robert Koleji, Türkiye'nin Geleceğe Açılan Kapısı” başlıklı makalede kullanılan bir fotoğraf alt yazısında eski / yeni karşıtlığı kurulmuş ve eski olarak Harem kadınları işaret edilirken modern kadın olarak Amerikan Kız Kolejli kadınlara işaret edilmiştir:

Fotoğraf 2 Osmanlı rejiminde peçeli olan ve hareme hapsedilen, Türkiye'nin kadınları 1923-34 Cumhuriyet reformları boyunca özgürlüklerini kazandılar. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı Atatürk, 'Bizim bugünkü kesin ihtiyacımız kadınlarımız için daha yüksek eğitim... yüzlerini dünyaya dönmelerine izin vermektir' dedi. Amerikan Kız Koleji bu çağrıya yanıt verdi ve yüzlercesini yeni roller için eğitti. Dr. İlhan Berger, bu okuldan mezun oldu ve sonra New York Üniversitesi'nde diş hekimliği üzerine lisans üstü eğitim yaptı (Eylül 1957: 409).

Fotoğraf 3 Eski Türkiye yenisine hizmet ediyor: İstanbul Hilton'un konuklarına hoş geldin kahvesi. Türkiye'nin en büyük otelinin hostesi Osmanlı Haremi'nin parlıtlı brokarını giymiş ve ağır gümüş süslerini takıyor. Amerikan Kız Koleji mezunu ülkesinin güçlü, koyu içeceğini kabul ediyor (Eylül 1957: 418).

Aşağıdaki fotoğrafta da net bir biçimde geleneksel / modern kadın karşıtlığı kurulmuştur ve yine geleneksel = harem, modern = Amerikan Kız Koleji formülü uygulamaya koyulmuştur. Harem kadınlarının miskinliği ve kapatılmışlığının karşısına sosyal hayat içinde kendine bir yer edinmiş, gerek yaptıklarıyla gerekse kıyafetleriyle modern olduğunu kanıtlayan kadın imgesi yerleştirilmiştir.

Harem kadını hizmet eden, modern kadın – fotoğraftaki modern kadın göstergeleri başın açık olması, kısa kollu giysiler içinde olması ve etek giymesi – ise hizmet edilen olarak gösterilmiştir.

Fotoğraf 4 Amerikan Kız Koleji Türk kadınına batılı eğitimi getirdi
(Ağustos 1951: 170).

Amerikan Kız Koleji’nde okuyan kızların çalışkan oldukları ve iyi eğitildiklerinin, Türkiye’nin modern yüzü olduklarının kanıtı olarak kullanılmak üzere bu kızlar mizansenlerle ellerinde kitaplarla ya da kütüphanede çalışırken fotoğraflanmışlardır. Böylelikle yazının bu yöndeki söyleminin görsel kanıtlarını oluşturmuşlardır.

Truman Doktrini ve Marshall Planı: Türkiye’nin tarımı modernleşiyor

Modernleşme kuramı, geleneksel-modern toplum ikiliği içinde, geleneksellikten modernliğe geçmek için kapitalizmle liberal demokrasinin aynı anda uygulamada olduğu Batılı toplumları, Batılı olmayan toplumların önüne erişilmesi gereken ideal toplum tipi olarak koymuştur. Bu idealleştirme bir yandan bu değerlerin evrenselleştiril-

mesi amacına hizmet ederken diğer yandan geleneksel toplumların değişim süreçlerinin analizinde kullanılan ölçütler olmuştur. Kuramın 'iktisadi gelişme' için sunduğu reçete sermaye artışı, tarımda ve endüstride teknolojik gelişme, ülke ekonomisinin uluslararası ekonomi içinde kendine yer edinmesi gibi nitelikler taşımıştır. Bu tür bir gelişme için geleneksel olarak nitelendirilen toplumlar ABD'nin yardımına muhtaçtır. Bu yardımlar Truman Doktrini, Marshall Planı ve Eisenhower Doktrini ile sağlanmıştır. Bu bağlamda daha önce söylenildiği modernleşme kuramı ABD'nin dış politika mantığıyla koşutluk içinde olmuş; kuram, Amerikan dış politikasının ve dış yardımlarının gerekçelendirilmesini sağlayan bir araç olmuştur.

Türkiye Truman Doktrini, Marshall Planı ve daha sonra ikili anlaşmalar yoluyla ABD yardımlarından faydalanmış; bu yardımlar Amerikan istekleri doğrultusunda büyük oranda tarım alanında ve yol yapımında kullanılmıştır (Ahmad, 1995: 164–165; Zürcher, 1998: 325). Yardımların bu alanlarda kullanılmasında ABD'nin Türkiye'ye biçtiği tarım ülkesi ve hammadde sağlayan bir ülke olarak rolü belirleyici olmuştur. Ayrıca bu yardımların amacı, Türkiye'nin askeri ve ekonomik yapısını -komünizm karşısında- güçlendirmektir.

Truman Doktrini ve Marshall Planı'nı büyük bir istekle kabul eden Türkiye, 1950'de Demokrat Parti iktidara gelmeden önce Avrupa'nın ekonomik kalkınması için kurulan birliklere, Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü ve Avrupa Konseyi'ne üye olarak katılmıştır. Ayrıca yine Batı'nın politikası doğrultusunda kendi bölgesinde de birtakım düzenlemelere gitmiş, Balkan Paketi ve Bağdat Paketi'nin kurulmasında öncü olmuştur (Gönlübol, 1989: 311). Dış politikadaki ABD yanlısı bir politika benimseyen Türk liderleri, Amerikan siyasal ve askeri desteğinden ve Marshall Planı'ndan tam olarak faydalanmak için, ülke içinde de Amerikan değerlerini uygulamanın gerekliliğine inanmışlardır. Bu amaçla Amerika'nın önem verdiği ekonomik amaçlar serbest girişimle karşılanmaya çalışılmış, siyasal amaçları karşılamak arzusuyla da demokratikleşme girişiminde bulunulmuştur (Zürcher; 1998: 302–304). Türkiye böylelikle ABD ve müttefiklerinin kendi ülkelerinde demokrasinin sürekli mevcudiyetini ve serbest girişimi korumak için kurdukları siyasal ve askeri yapıların –bir çevre ülkesi olsa bile- sağ-

lam bir parçası haline gelmiştir. Zürcher'e göre bu, Kemalizm'in dış ilişkilerdeki ihtiyatlı tarafsızlık siyasetinden önemli bir kopuşu ifade etmektedir (Zürcher, 1998: 299, 341–342). DP döneminde “Küçük Amerika” olma iddiasıyla siyasi ve ekonomik anlamda ABD değerlerini benimsemeye çalışan Türkiye aynı zamanda kültürel alanda da Amerika'yı taklit etmiş, “Amerikan yaşam tarzı” bu dönemde Türkiye’de kendini göstermeye başlamıştır. Türkiye’nin bu ortam içinde gösterdiği özellikler, modernleşme kuramı tarafından gelişmenin göstergeleri olarak ele alınmıştır. Nitekim modernleşme kuramı yazarlarından Daniel Lerner’a göre yeni yollar, eğitim, endüstrileşme ve iletişimin gelişmesi Türkiye için modernleşme belirtileridir (Lerner, 1968).⁴

National Geographic Magazine’in söylemi de bunu destekler niteliktedir. 1945–1950 yılları arasında yayımlanan makalelerde tarım konusuna değinildiği görülmüştür. 1945 yılında yayımlanan “Türkiye Cumhuriyeti Rüştünü İspat Etti” başlıklı makalede Köy Enstitüleri’yle ilgili izlenim ve yorumlarını aktaran yazar Maynard Owen Williams, buralardan mezun olan öğrencilerin çiftliği geliştirmenin yollarını öğrenmiş olacaklarını söylemiştir. Ardından Robert Koleji’nden mezun olmuş Hikmet Geray’ın kendisine kırsal durgunluğun nasıl ağır olduğunu anlattığını, çiftçilerin verimi düşük olsa da değişime direndiklerini ve tarlayla ilgili bildikleri batıl inançlara sarıldıklarını ve toprak

•••

4 1950 ve 1954 yıllarında Ankara’nın Balgat ilçesinde araştırmalar yapan Lerner, *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East* (1968) kitabının “Muhtar ve Bakkal” başlıklı bölümünde Balgat’ta yaşanan değişimden bahsetmiştir. Araştırmada köy bakkalı ve muhtar arasında karşılaştırma yapan Lerner’a göre bir tarafta gelenekselci anlayışı temsil eden muhtar, diğer tarafta ise gelişmeden yana olan bakkal yer almaktadır. 1950 yılında Balgat’a gelen Lerner’ın yardımcıları karamsar bir tablo çizmişlerdir; Balgat, fiziksel imkânlar açısından hiç de gelecek vaat etmeyen bir ortamdır. Ancak 1954 yılında Lerner, kendisi Balgat’a geldiğinde karşılaştığı değişimden çok etkilendiğini belirtmiştir. Köyle şehir arasında bir yol yapılmış, bu yolla yirmi dakikada ulaşım sağlanır olmuştur ve her saat başı Ulus’tan köye otobüs kalkmaktadır. Köye yeni bir okul yapılmıştır ve köyde yaşayan insanlar artık çiftçilik yapmamakta, fabrikalarda çalışmaktadırlar. 1950’de köyde sadece bir radyo varken Lerner geldiğinde yüzlerce radyoyla karşılaşır (Lerner, 1968: 20–35). Bu değişiklikler Lerner’a göre Türkiye’nin artık geleneksellikten kurtulmaya başladığı anlamına gelmektedir.

analizlerinin onları ikna etmediğini söylediğini belirtmiştir. Ama Enstitü mezunlarının onları bilimsel olarak seçilmiş yeni tarlaları için uyandırdığını ve daha iyi mahsul aldıklarını yazmıştır (Mayıs 1945: 595). 1948 yılında yayımlanan “Anadolu’nun Köylüleri” başlıklı makalenin “Filozof Köylüler Kuraklıkla Savaşıyor” alt başlığı altında ise; çiftçilerin bilimsel yöntemler dışında, sadece doğa koşullarıyla savaşarak, yaşayarak edindikleri deneyimleriyle hava tahminlerinde bulunarak hasat konusunda öngöründe buldukları vurgulanmıştır. Böylece kurak bölgelerde birkaç yağışlı bahar günü sayesinde sadece günlük ihtiyaçlarını karşıladıkları söylenmiştir. Makaleye göre çiftçiler kaderlerini hava koşullarına teslim etmişlerdir. Bu makalede modernleşmiş bir tarımdan daha çok tarımın ilkelliğinden söz edilmiş, tarım konusundaki ilkelliğin Batılı bir eğitimle aşılmasının mümkün olduğunu söylemiştir. Nitekim 1950’li yıllarda yayımlanan makalelere baktığımızda derginin bu bakış açısını devam ettirerek Amerikan tarzı eğitimin ve Amerikan yardımlarının sayesinde Türkiye’de tarımın geliştiğine vurgu yapılmıştır.

1951 tarihli “Türkiye İlerlemenin Yolunu Açıyor” başlıklı makalede, Atatürk dönemi Türkiye’siyle 1950’lerin Türkiye’si arasında karşılaştırma yapıldığı görülür. Makaleye göre, Atatürk dinamik ve neredeyse diktatör nitelikli kişiliğiyle Türkiye’yi harekete geçirmiştir. Ancak Türkiye’nin ilerlemesi 1950’lerle birlikte ivme kazanmıştır. 1950’lerin Türkiye’sinde makaleye göre traktör kullanan köylüler, uçak mekaniklerini öğrenenler, yollarda dinamit, buldozer ve greyderler vardır ve bunlar ilerlemenin yolunu açmaktadır. Bu yol Amerikan yardımları sayesinde açılmakta; Truman Doktrini ve Marshall Planı sayesinde ordu, tarım ve yollar modernleşmektedir.

1948 yılında yayımlanan “Anadolu’nun Köylüleri” başlıklı makalede Türkiye her ne kadar gelişmekte olan bir ülke olarak gösterilmişse de daha sonraki yıllarda, özellikle Marshall yardımlarıyla birlikte gelişmesi ivme kazanmış bir ülke resmi çizilmiştir. 1948 yılındaki makalelerde kullanılan fotoğraflarda el yapımı basit aletler, hayvan gücü gösterilirken, daha sonraki yıllarda traktörler gösterilmiştir. Bununla birlikte ikili karşıtlık kurmak amacıyla aynı makale içinde hem eski hem yeninin gösterildiği de olmuştur. 1951 tarihli “Türkiye

İlerlemenin Yolunu Açıyor” başlıklı makalede, bir fotoğrafta modernleşmenin göstergesi olarak ön plana traktörler yerleştirilmiş, alt yazıda ise bu tarz bir modernleşmenin Amerikan yardımları sayesinde gerçekleşebildiğine dair vurgu yapılmıştır. Hemen karşı sayfadaki fotoğrafta ise köprü yapımında kullanılan eşekler gösterilerek fotoğrafın alt yazısında bunun eski-zaman yöntemi olduğu belirtilmiştir (Ağustos 1951: 168)

Fotoğraf 5 Marshall Planı'nın dolarları ve makineleri sayesinde yavaş deve ve eşeklerin yerini ülkenin en içi bölgelerindeki çiftlik ve madenleri Akdeniz, Ege ve Karadeniz'e bağlayan her türlü hava koşuluna uygun yollar aldı... ECA eğitilmiş Türkler, Anadolu yollarında Amerikan malzemeleriyle yeri oynatıyorlar (Ağustos 1951: 168).

Benzer karşıtlıklar aynı makale içinde pek çok kez tekrarlanmış; öküz, at, eşek, tırpan, orak gelenekselliğin, traktörler ise modernleşmenin göstergeleri olarak kullanılmış ve bu karşıtlıklar içinde makineleşmenin yüceltiği görülmüştür (Ağustos 1951: 183). Bu metinde hayvan gücüne dayalı tarımdan makine gücüne dayalı tarıma geçişte Amerikan yardımları vurgusu her daim mevcuttur.

Bu örnekler modernleşme kuramı yazarlarından Neil Smelser'in formüle ettiği şekliyle modernleşmenin aşamalarıyla uyuşmaktadır. Bir önceki bölümde de örneklerine rastladığımızı söylediğimiz “basit teknoloji den karmaşığa geçiş” ile “insan ve hayvan gücünden, endüstrileşmeye geçiş” (Harrison, 1988: 34–35) aşamaları, *National Geographic Magazine*'de Türkiye'nin tarım alanındaki gelişmeleri anlatılırken örneklendirilmiştir. Traktör burada çok önemli bir simge olarak karşımızda durmaktadır. Basit teknoloji den karmaşığa geçiş, tırpan orak ve

sabanlardan traktöre geçilmesiyle sağlanırken; insan ve hayvan gücünden, endüstrileşmeye geçiş de yine traktörlerle sağlanmıştır. Bu gelişmede Amerikan yardımları vurgulanarak kuramın varsayımlarından biri olan; gelişmemişlikten kurtulmak için ülke ekonomilerine müdahale yapılması gerektiği yönündeki önermesinin yeniden üretilmiştir ve Türkiye bu önermenin başarısının bir örneği olarak *National Geographic*'in sayfalarında yerini almıştır.

Modernleşme kuramının, temelde modern ve geleneksel ikiliğine dayandığı söylenmişti. Kuramda bu iki olgu, birbirinin anti-tezi olarak sunulmuştur. İnsanlar, değerler, kurumlar ve toplumlar ya gelenekseldir ya da modern. İki bir arada olamaz ve bir araya geldikleri zaman “toplumsal kargaşa” meydana gelir. Bu durumda geleneksel değerler yerini modern değerlere bırakır. Lerner’ın Bakkal ve Muhtar örneğinde olduğu gibi ikisinin bir arada olduğu durumlar geçicidir (Lerner, 1968). Dergi bu ikilikler içinde cahil/eğitimsiz/geleneksel değerlere bağlı çiftçileri ilerlemenin önünde engel olarak göstererek modernleşme kuramının “gelenekselliğin modernleşmenin önündeki en büyük engel olduğu” tezini de yeniden üretmiştir: “Modern gelişmenin, artan okuma yazmanın, makineleşmenin, iyi yolların, havaalanlarının, radyoların ve üniversitelerin arkasında, çiftçiler Türkiye’nin gücü ve Türkiye’nin problemidir. Cehalet hala yaygın. Okullar serbest ve karma eğitilmiş olduğu halde 40 bin kasaba ve köyde hâlâ sadece 16 bin okul bulunuyor” (Ağustos 1951, 146). Böylelikle sadece Amerikan yardımları sayesinde gelen yeni teknolojiler değil, aynı zamanda yerel halkın eğitimi de gündeme getirilmiş; bu iki söylem iç içe geçirilmiştir; yerel halkın eğitimi de yine Amerikalı uzmanlar tarafından sağlanacaktır. Bu söylem hem 1951 yılında hem de 1959 yılında yayımlanan makalelerde sürdürülmüştür. 1951 tarihli makalede, Eskişehir’de Hugh K. Richwine adında bir gıda ve tarım uzmanının Türk çiftçilere traktör ve biçerdöver eğitim verdiği anlatılmıştır: “Birkaç kişi köylüler için ilkel aletlerden modern makinelere geçmenin anlamının farkına varmış durumda. Tabi ki makineler kendi üstünlüklerini ispatlıyorlar (...) Richwine, onlara ne yapmaları gerektiğini söylemiyor, onlara yardım ediyor (...)Amerikalılara karşı Türkler değil, cehalete karşı bilgi” (Mayıs 1951: 148). 1959 tarihi “Bağdat’tan İstanbul’a” başlıklı makale-

de ise Amerikan yardımları ve yeni tarım aletleri yüceltmeye devam edilirken Amerikalı uzmanların verdiği eğitim öne çıkarılmıştır: “Amerika’nın 11 yıllık yardım programı binlerce traktöre, kamyonu, greydere ve diğer yol yapım makinelerine toplam 42 milyon dolar harcadı. Amerikan mühendis ve teknisyenleri Türkiye’dekileri otoyol inşaatı ve makinelerin kullanımı konusunda eğitti” (Ocak 1959: 78).

Son olarak tarıma paralel olarak bayındırlık alanındaki gelişmelerin de dergide, modernleşmenin göstergesi olarak sıklıkla kullanıldığını söylemek gerekir. Burada tarım ve bayındırlık arasında doğrudan bir ilişki kurulmuştur. Örneğin, yeni yolların cehaleti azaltacağı, çiftlik fiyatlarını artıracacağı, şehirleri besleyeceği ve doktorların ve öğretmenlerin sadece izole yerlere gerektiğinde ulaşabilmelerini değil aynı zamanda orada kalmalarını da sağlayacağını söyledikten sonra bundan böyle Türkiye için ilkel yöntemlerin artık geçerli olamayacağı belirtilmiştir ve 3 yıllık planla, Amerikan yardımları sayesinde 14 bin mil yol yapılacağını vurgulanmıştır. Her türlü hava koşuluna uygun bir mil yolun en az ücretle insan gücüyle yaklaşık 22 bin dolara mal olduğu, modern makinelerle ise bunun en az yarısına mal olacağı söylenmiştir.

Kore Savaşı: Türk ordusu komünizmle savaşıyor!

1950 yılında başlayan ve soğuk savaşın ilk sıcak çatışması olan Kore Savaşı’ndan⁵ önceki yıllarda Türk ordusuna yer verilmezken,

•••

5 Kore’nin Kuzey Kore (Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti) ve Güney Kore (Kore Cumhuriyeti) olarak ikiye bölünmesinin ardından Kuzey Kore ordusu 25 Haziran 1950’de sınır olarak belirlenmiş olan 38’inci Paralel’i geçmiş, bunun üzerine Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Kuzey Kore’yi saldırıyı durdurması için uyarılmış, 27 Haziran’da da üye ülkeleri Güney Kore’ye askeri yardıma çağırmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası Sovyetler Birliği’nin talep ve tehditleriyle karşı karşıya kalan Türkiye’de, dönemin iktidar partisi Demokrat Parti, Kore’ye asker gönderme kararı almıştır. Bunda aynı zamanda Türkiye’nin NATO’ya girmesi konusunda etkili olacağı görüşü de önemli rol oynamıştır. Kararın alınmasının ardından 5090 kişilik destekli bir tugay gücünden oluşan Kore Birliği, Tuğgeneral Tahsin Yazıcı komutasında önce İskenderun’a gönderilmiş, oradan bir Amerikan gemisiyle Kore’ye gitmiştir. Birlik, 26 Kasım’da Amerikan Tümeni’ne bağlı olarak Kunuri çarpışmalarına katılmış ve önemli kayıplar vermiştir. Savaş, 1953 yılında sona ermiş ve son Türk Mangası 1971 yılında geri çekilmiştir (*Cumhuriyet Ansiklopedisi*; 2005: 167–168).

National Geographic Magazine'de bu tarihten itibaren Türk ordusundan bahsedilmeye başlandığı görülmektedir. 1951 yılında yayımlanan ve "Türkiye İlerlemenin Yolunu Açıyor" başlığını taşıyan dönemin ilk makalesinde daha girişinde Türklerin Kore Savaşı'nda gösterdiği başarılarından, Türk askerlerinin cesaretlerinden övgüyle söz edilmiştir:

Ayın sonunda Türkler, mutlak biçimde cesaretlerini gösterdiler... Az yemek ve cephaneyle Türkler, Kızıl bayrağı süngüler ve çıplak yumruklarıyla durdurdular ve Amerikan yan kuşatma birliğini korudular. Amerikan 8. Ordu Komutanı General Walton H. Walker, Tuğgeneral Tahsin Yazıcı ve onun 15 adamına madalya taktı. Şubat ayında Kore cephesini ziyaret eden General MacArthur 'Tokyo'da Türkler'e 'Bee Bee Tugayı' – Cesurun cesuru- diyorlar' diye konuştu (Ağustos 1951: 141–142).

Derginin bu konuda kullandığı fotoğraflar da Türk ordusunun iyi, güçlü ve ABD yanlısı olduğunu göstermeye yöneliktir. Bu fotoğraflar, diğer birçok fotoğraf gibi mizansene dayalıdır. Yani, fotoğrafçı fotoğraf karesinin içindeki öğeleri kendi amacı doğrultusunda kurgulamıştır.

Bir fotoğrafta, birinin kolundaki ay yıldız armasından Türk olduğu anlaşılan üç asker, bir araziye Türk bayrağı dikmektedirler. Bu fotoğraf, II. Dünya Savaşı'nda 23 Şubat 1945 tarihinde Joe Rosenthal'ın, Iwo Jima da çektiği, "Iwo Jima'da Dikilen Bayrak" adlı simgesel fotoğraftan esinlenerek kurulmuş bir mizansendir. İlk fotoğrafı çeken Joe Rosenthal'ın oluşturduğu mizansen Pasifikte yaşanan savaşın son noktasının koyulması ile birlikte 19. yüzyıldan 20. yüzyılın ortasına uzanan bir dönemine hâkim olan doktrinlerinin zaferini simgelemektedir. *National Geographic*'in 1951 yılında yayımlanan "Türkiye ilerlemenin Yolunu Açıyor" adlı makalesinde kullanılan fotoğrafın aynı coğrafyada çekilmesi ve taşıdığı doktriner söylemlerle rastlantısal olmaktan çok selefiyle benzerlikler taşımaktadır. İlk fotoğraf Japonya'ya karşı kesin zaferi sembolleştirilirken, ikincisi ABD'nin yeni düşmanı olan komünizme karşı sembolik zaferini temsil etmektedir. Ancak, buradaki sembolleştirme, dolaylı olarak bir müttefik üzerinden ifade edilmiştir. Müttefik ülkenin idealleştirilmesi hem fotoğrafın kurgulanışında hem de fotoğrafın alt yazısında gerçekleştirilmiştir.

Burada Amerikan halkına, ABD'nin dünyayı tehdit eden komünizme karşı mücadelesinde tek başına olmadığı ve savaşı "güçlü" müttefikleriyle birlikte sürdürdüğü mesajı verilmektedir.

Fotoğraf 6 (solda) Joe Rosenthal "Iwo Jima'da Dikilen Bayrak", 1945.

Fotoğraf 7 (sağda) Komünizm düşmanı Türkler bayraklarını dikiyorlar. Ay-yıldızlı askerlerin cesurluğu Kore'deki BM gücü arasında efsane oldu... General MacArthur, Senato önünde Türk Tugayı hakkında 'Birlikte olduklarımızın en iyilerinden biri' dedi (Ağustos 1951: 166).

Bu dönemde dergide askeri konuda Amerikan yardımları vurgusu vardır. Makalelerin genel anlamda vurguladığı güçlü müttefik imgesinin altında bu yardımların desteğinden sıkça söz edilmektedir. Türk ordusunun teçhizat ve eğitim düzeyinde yenilenmesi ve olası bir Sovyet tehdidine karşı durabilecek modernizasyona ulaşmasındaki ABD etkisi bu dönemde *National Geographic*'in söylemini oluşturmuştur. Tahsin Yazıcı ve dört Türk askerinin gösterildiği fotoğrafın alt yazısında 1950'nin Ekim ayında Kuzey Kore ve Çin Komünistlerine karşı Birleşmiş Milletler'le birlikte savaşa katılan Türk ordusunun Amerikan silahlarıyla donatılmış olduğu söylenmiştir; "Sam Amca, Orta Doğu'daki partnerini ordu, ekipman ve eğitim malzemeleriyle donatmaktadır" (Ağustos 1951: 147, 184). 1951 tarihli makalede olduğu gibi ve 1954 yılında yayımlanan "Haçlı Toprakları Yeniden Ziyaret Edildi" makalesinin tonu da bu söylem üzerine yapılmıştır. 1954 tarihli makalede de Amerikan yardımları vurgulanmıştır.

Dergide, Amerikan yardımlarının gerekçesi olarak Türkiye'nin yüzlerce milinin Sovyet Rusya'ya sınır oluşturması gösterilmiştir. Dergiye göre Türkiye sınırlarını korumak için büyüklüğünü ve cesaretini sürdürmektedir ama tam anlamıyla modern bir orduya sahip değildir. Bunun için de yardım gerekmektedir: "...Türkiye'deki Birleşik Amerikan Askeri Misyonu, modern askeri araçları ve uçakları kullanmayı ve bakımını öğretiyor. 1950'den beri 25 bin Türk, Amerikan denetiminde eğitimini tamamladı, Robert Koleji'nde yoğun dil eğitimini bitirdi ve binlercesi ABD ya da Almanya'ya eğitim için gönderildi" (Ağustos 1951: 161–165).

National Geographic Magazine, Sovyet Rusya ve komünizm karşısında Türkiye'yi bir alternatif olarak sunmuştur. Dergiye göre eskiden "Avrupa'nın hasta adamı" olarak tanımlanan Türkiye artık güçlü ve moderndir ve "Rusya'nın karşısında o hasta adam değildir" (Ağustos 1951: 143). Okuyucusuna Türk ordusunun Kore'de komünist bir orduya karşı kahramanca savaştığı ve komünist SSCB'ye karşı koyabilecek güçte olduğunu söylemiştir. Aynı söyleme derginin bu dönem yayımlanan diğer makalelerinde de rastlamak mümkündür. 1952 yılında yayımlanan "Türklerle Rusların Karşılaştığı Yer: Amerikalı Gazeteci Türkiye'nin Sovyet Sınırındaki 'Dikenli Tel Perde' Boyunca Yaşanan Koşulları Anlatıyor" başlıklı makalede Sovyetler Birliği karşısında Türkiye'nin "güçlü biçimde silahlanmış", "demokratik" ve "Ruslara geleneksel olarak düşman" olduğunu vurgulanmıştır.

Bu makalede Kars Valisi'nin Amerikan tarzı yönetimi benimsediğinden bahsedilerek Türk-Rus sınırının emin ellerde olduğunu vurgulamıştır. Kars Valisi Niyazi Akı, Washington'da yaşamıştır, Bütçe Komisyonu'nda çalışmıştır ve bundan gurur duymaktadır. Akı Amerika'da Amerikan yaşam tarzını öğrenmiş, Jane Wyman filmleri ve Bing Crosby şarkılarını sevmeye başlamış ve ülkeyi, devleti ve milleti –bütün insanların yararı için- Amerikan tarzı yönetmeyi öğrendiği belirtilmiştir: "Şimdi bu Amerikan-eğitilmiş kamu görevlisi öğrendiklerini soğuk savaşın en sıcak noktalarından biri olabilecek Sovyet sınırında uygulayacak"tır (Haziran 1952: 753, 755).

Yönetimde Amerikan-eğitimli bir gencin olduğu, askerlerinse “Dayanıklı bir ruha sahip”, “ülkelerinin gururu”, “her an ülkesi için savaşmaya ve ölmeye hazır”, manevi olarak güçlü ve kahraman olduğu ve Amerika tarafından eğitildiği, Amerikan silahlarıyla donatıldığı vurgulanarak Amerikalı okuyucuya sınırın emin ellerde olduğu ve Orta Doğu’da Amerika’nın yalnız olmadığı mesajı verilmiştir. (Haziran 1952: 758).

Bu kahramanlık söylemine fotoğraflarda da rastlamak mümkündür. Fotoğrafların mizansenler olarak kurulduğu daha önce söylenmişti. Böylelikle gerek fotoğrafın içerisine yerleştirilen öğeler, gerekse çekim açılarıyla yazının söylemi desteklenmiştir. Türk askerlerini yüceltmek için alt açılar tercih edilmiş ya da aşağıdaki örnekte olduğu gibi bedensel aktiviteler kahramanlığın görsel kanıtları olarak kullanılmıştır. Fotoğraf alt yazılarıyla da bu kahramanlık ve komünizm karşıtlığı söylemi desteklenmiştir.

Fotoğraf 8 Türkler’e malzeme ve eğitim konusunda yardım etmek için ABD 1250 JAMMAT (Joint American Military Mission for Aid Turkey) uzmanı görevlendirdi. Alan kamplarında ve özel eğitim okullarında modern savaş teknikleri öğrenmelerine yardım ediyor. Kore’deki Türk Tugayı, milletin savaş kahramanlığını ispatladı. İlk Çin Komünist saldırısını takip eden kritik günlerde, bu askerlerin de pratik yaptığı el-ele taktikleri işe yaradı (Haziran 1952: 755).

Makalelerde Türkiye'nin Amerika için dost ve müttefik bir ülke olduğunun altını çizmek için Türk-Rus karşıtlığının sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Tarihten kamusal mekânlara uzanan bir çerçeve içerisinde karşıtlıklar üzerinden ötekilik miti oluşturulmuştur. Örneğin "30 bin Askerin Öldüğü Yer" alt başlığının altında, Türk-Rus düşmanlığının geçmişe dayandığına dair bir söylem oluşturulmuştur: "Bu ormanlarda Ruslara karşı yapılan savaşta 30 bin Türk öldürüldü ya da donarak öldü..." (Haziran 1952: 763). Aynı makale içinde Kars Valisi'nin "Biz Türkler kendi ülkemizde özgür olmaktan mutluyuz. Rusların da kendi ülkelerinde mutlu olmalarını ve bizi rahat bırakmalarını istiyoruz" (Haziran 1952: 764) sözlerine yer verilmiştir.

Yazar sadece kamu görevlilerinin sözleri ile sınırlı kalmayarak, kurumsallaşmış bir Rus düşmanlığı tezini doğrulamak için makalesinde halktan örnekleri de kullanmıştır. Kore'den yeni dönmüş bir Türk savaş kahramanı Hacı Altınır'le tanıştığını söyleyen yazar sözlerine şöyle devam eder:

Kunuri Çarpışması'nda (27–30 Kasım 1950) 14 kez yaralanmış ve Amerikan Gümüş Yıldızı almış. 'Rus sınırına bu kadar yakinken, neden Kore'ye gitmek için gönüllü oldun', 'Benim alayındaki herkes gönüllü yazıldı, köyümü savunmanın en iyi yolunun Kore'deki Moskofları durdurmak olduğunu düşündüm' diye açıkladı. Ama vatanseverliğinin bedelini ağır ödemiş. Mesleği kuyumculuk ve sol kolu öylesine parçalanmış ki; bundan sonra ne bir saat tamir edebilecek, ne de bir broş yapabilecek (Haziran 1952: 764–765).

National Geographic'e göre Türklerin Kore'de savaşması vatanseverlik göstergesidir. Oysaki Kore'nin Türkiye topraklarına doğrudan bir saldırısı söz konusu olmamıştır. Derginin vatanseverlik söylemini kullanmasının sebebi, Kore ile Sovyetler Birliği'ni özdeşleştirmiş olmasıdır. Kore'deki komünistler durdurulursa, genel olarak dünyadaki komünistlerin ve tabii Sovyet Rusya'nın hızı kesilmiş olacaktır. Ancak, bu dönemde Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye karşı tehditleri söz konusu olsa da doğrudan bir hareket söz konusu olmamıştır. Dolayısıyla derginin vatanseverlik söyleminin somut olaylarla tutarsızlıkları bulunmaktadır ve dergi bu söylemi kullanarak Türklerin –ve tabii Amerika'nın– Kore'deki savaşını meşrulaştırmaya çalışmıştır.

Amerika bu dönemde fiili ve sahici bir gerilim dolayısıyla ya da stratejik bir tavır gereği, Sovyet Rusya'yı sürekli karşısında konumlandırmış, iç ve dış politikasında öteki olarak tanımlamıştır. Bununla birlikte bu konumlandırma çerçevesinde komünizm karşıtlığını yaygınlaştırmaya çalışmıştır (Altun; 2005: 23). *National Geographic*'te de ötekileştirme ve komünizm karşıtlığı Türkiye üzerinden devreye sokulmuş ve Türkiye Sovyetler Birliği karşısında Amerika'nın dostu olarak konumlandırılmıştır.

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı sonrası *National Geographic Magazine*'in Türkiye ile ilgili söylemi Amerikan sosyal bilimlerdeki eğilimler ve Amerikan dış politikasıyla örtüşmüştür. Dergide Türkiye, Amerika'nın ideallerinin gerçekleşmesinin bir örneği olarak sunulmuştur. Bu idealler, modernleşme kuramıyla koşut olan demokratikleşme ile toplumsal ve teknolojik gelişmeyi içermektedir. Böylece bu ideallerin ve teorinin doğruluğu ve evrenselliği Türkiye örneği üzerinden onanmıştır. Dergide, Türkiye Batılı olmayan ülkeleri modernleştirmek ve komünizm düşmanından korumak için Amerikan iktisadi ve askeri yardımlarının kullanılması durumunun başarıya ulaştığının da bir örneği olarak sunulmuştur. Bunun pratikteki hedefinin Amerikan halkını, vergilerinin iyi bir amaç için kullanıldığı konusunda ikna etmek olduğu söylenebilir. Derginin Amerika'daki genel eğilimlerle koşut bir yayın politikası benimsemesinin nedenlerini ülkenin karar mekanizmalarıyla ilişkilerinde aramak gerekir. Hükümetin genel olarak medyayla samimi ilişkilerinin olduğu bir ortamda yine hükümetle ve orduyla iyi ilişkileri olan bir derginin "objektif" bilgi üretmesi beklenemez. Nitekim *National Geographic Magazine* de objektif olduğu iddiasına karşın Amerikan hükümetinin dış politika söyleminden ve onunla iç içe geçmiş olan dönemin sosyal bilimler eğiliminden bağımsız bir bilgi üretmemiştir. Modernleşme kuramı da pozitivist bir nesnelcilik anlayışının ardına sığınmış olsa da taraflı bir bakış açısına sahiptir. Çünkü kuram, İkinci Dünya Savaşı sonrası Sovyetler Birliği ve ABD kutuplaşmasında, topluma Amerika'nın temsil ettiği dünya görüşü çerçevesinde bakmıştır.

Son olarak, *National Geographic Magazine*'in savunduğu modernleşme kuramının en önemli özelliği olan modernleşmenin tek ve sonul yön olarak Batı medeniyetini işaret etmesinin ve diğer toplumların tamamının belirli bir çizgiden ilerleyerek bu toplum biçimine erişecekleri tezinin, tarih kuramı açısından problemlilikte birlikte pratikte de başarısızlığa uğradığını söylemekte fayda var. Türkiye açısından baktığımızda askeri darbeler, bununla bağlantılı olan antidemokratik gelişmeler ve dış yardıma rağmen ekonominin istikrarsızlığını sürdürmesi bu başarısızlığın göstergeleri olarak okunabilir.

Kaynakça

- Ahmad, Feroz (1995). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. Çev., Yavuz Alogan. İstanbul: Sarmal.
- Altun, Fahrettin (2005). *Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş*. İstanbul: Küre.
- Barson, Micahel ve Heller, Steven (2001). *Red Scared, The Commie Menace in Propaganda and Popular Culture*. San Francisco: Chronicle.
- Cumhuriyet Ansiklopedisi:1941-1960* (2005). Cilt 2. İstanbul: YKY.
- Ercan, Fuat (2001). *Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik*. İstanbul: Bağlam.
- Fairclough, Norman (2003) "Söylemin Diyalektiği." *Söylem ve İdeoloji: Mitoloji, Din, İdeoloji*. Barış Çoban ve Zeynep Özarıslan (der.) içinde. İstanbul: Su. 173- 184.
- Gönlübol, Mehmet (1989). *Türk Dış Politikası*. İstanbul: Alkım.
- Hall, Stuart (1981). "The Determination of News Photographs." *The Manufacture of News: Deviance, Social Problems and the Mass Media*. Stanley Cohen ve Jock Young (der.) içinde. Beverly Hills: Sage. 226-243.
- Harrison, David (1988). *Sociology of Modernization and Development*. Florence, KY, USA: Routledge.
- Heale, M. J. (1990). *American Anticommunism, Combating The Enemy Within 1830-1970*. Baltimore ve Londra: The Johns Hopkins University.
- Köker, Levent (1995). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*. İstanbul: İletişim Yay.
- Lerner, Daniel (1968). *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East*. New York: Free.
- Lutz, Catherine.A. ve Collins Jane L. (2005). "National Geographic"i Doğru Okumak. Çev., Mefkure Bayatlı. İstanbul: Agora.
- Marshall, Gordon (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. Çev., O.Akınhay, D. Kömürücü. Ankara: Bilim ve Sanat.
- Meyer, Michael (2001) "Between Theory, Method, and Politics: Positioning of the Approaches to CDA." *Methods of Critical Discourse Analysis*. Ruth Wodak ve Michael Meyer (der.) içinde. UK: Sage. 1- 34.

- Parry-Gilles, Shawn J. (2001). *Rhetorical Presidency, Propaganda and the Cold War*. Greenwood Publishing Group.
- Payne, Barbara A. (der.) (1998). *National Geographic Fotoğrafları Çev.*, Gülşah Seral. İstanbul: Doğu Grubu.
- Rostow, Walt Whitman. (1980). *Ekonomik Gelişmenin Merhaleleri*. Çev., Erol Güngör. İstanbul: Kalem.
- Schiller, Herbert (1993). *Zihin Yönlendirenler*. Çev., Cevdet Cerit. İstanbul: Pınar.
- Schramm, Wilbur (1964). *Mass Media and National Development: The Role of Information in the Developing Countries*. California: Stanford University.
- Shoemaker, Pamel. ve Reese, Stephen D. (2002). "İdeolojinin Medya İçeriği Üzerindeki Etkisi." *Medya Kültür Siyaset*. Süleyman İrvan (der.) içinde. Ankara: Alp Yay. 127- 181.
- Steed, Linda (2000). *Veils and Daggers: A Century of National Geographic's representation of the Arab World*. Philadelphia: Temple University.
- Zürcher, Eric Jan (1998). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. Çev., Yasemin Saner Gönen. İstanbul: İletişim.

İncelenen makaleler (Tarih sırasına göre)

- Williams, Maynard Owen (1945). "Türkiye Cumhuriyeti Rüştünü İspat Etti", *The National Geographic Magazine*, Mayıs: 581- 616.
- Williams, Maynard Owen (1945). "Orta Doğu'da Amerikan Okulları", *The National Geographic Magazine*, Ağustos: 237- 256.
- Marchionini, Alfred (1948). "Anadolu'nun Köylüleri", *The National Geographic Magazine*, Temmuz: 57- 72.
- Williams, Maynard Owen ve Gilbert Hovey Grosvenor (1951). "Türkiye İlerlemenin Yolunu Açıyor", *The National Geographic Magazine*, Ağustos: 141- 186.
- Kuhn, Ferdinand vd. (1952). "Türkler'le Ruslar'ın Karşılaştığı Yer: Amerikalı Gazeteci Türkiye'nin Sovyet Sınırındaki 'Dikenli Tel Perde' Boyunca Yaşanan Koşulları Anlatıyor", *The National Geographic Magazine*, Haziran: 743- 766.

- Lamb, Harold ve David S. Boyer (1954). "Haçlı Toprakları Yeniden Ziyaret Edildi", *The National Geographic Magazine*, Aralık: 815-851.
- Shor, Jean ve Franc Shor (1956). "Atina'dan İstanbul'a", *The National Geographic Magazine*, Ocak: 37- 76.
- Boyer, David S. (1956). "Aziz Paul'ün Yolunda Kudüs'ten Roma'ya", *The National Geographic Magazine*, Aralık: 707- 759.
- Shor, Franc (1957). "Robert Kolej: Türkiye'nin Geleceğe Açılan Kapısı", *The National Geographic Magazine*, Eylül: 399- 418.
- Riboud, Marc (1958). "Kapadokya: Türkiye'nin Koniler Bölgesi", *The National Geographic Magazine*, Ocak: 122- 146.
- Douglas, William O. ve Mercedes Douglas (1959). "Bağdat'tan İstanbul'a", *The National Geographic Magazine*, Ocak: 48- 87.
- Gilbert M. Grosvenor (1960). "Başkan Yurtdışına Gittiğinde", *The National Geographic Magazine*, Mayıs: 588- 648.

Türkiye Basınında Namusun Halleri

A. Nevin Yıldız Tahincioğlu
Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi

• • •

Özet

Türkiye'deki hegemonik cinsellik söylemine göre namus cinayetlerinin hedefinde ahlaki olarak 'düşmüş' kadınlar, töre cinayetlerinin hedefinde Kürtler, Ermeniler veya Araplar gibi etnik ve dinsel gruplara üye 'kurban' kadınlar, kadın cinayetlerinin hedefinde ise kentli- orta sınıf 'masum' kadınlar vardır. Başta cinsiyete olmak üzere etnisiteye ve sınıfa dayalı bir dizi ayrımcılık türüne örnek oluşturan bu söylemin haber metinleri özelinde analizi bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında, haber metinlerinde ele alınış biçimi özelinde, namus/ töre/ kadın cinayetleri ayrımı ile kadına yönelik şiddet ve namus normu arasındaki ilişkinin hangi açılardan manipüle edildiği gösterilmektedir.

Anahtar sözcükler: Namus/ töre/ kadın cinayetleri, yaygın medya, söylem çözümlemesi

Forms of Honor in Turkish Media

Abstract

According to the hegemonic discourse of sexuality in Turkey, while the objects of honor killings are morally "fallen" women, custom killings target at "victimized" female members of "primitive", religious and ethnical groups such as Kurds, Armenians or Arabs; and as to the women killings the target is considered as "innocent" middle class urban women. In this paper, primarily sexual, ethnic and class-based discriminations that this hegemonic discourse creates will be analysed as appeared in the media coverages, particularly through the examples of news. The paper aims at displaying how and in which forms the distinction between honor/ custom/ women killings manipulates the representation of the relationship between honor codes and violence against women.

Keywords: Honor/ custom/ women killings, mainstream media, discourse analysis

Türkiye Basınında Namusun Halleri

Türkiyeli kadınların eğitim, sosyalleşme, miras ve yaşam hakkı gibi temel haklarına erişimini sınırlayan, bu alanların tümünde erkeğe itaati zorunlu kılan ahlaki kurallar ve yasaklar bütünü olarak işlev gören namus, neredeyse toplumun tümünün üzerinde uzlaştığı bir meşruiyete sahiptir. Bu meşruiyetin sürmesini sağlayan en önemli mekanizmalardan biri de namus normu ve kadına yönelik şiddet arasındaki ilişkiyi kadınlar aleyhine maniple eden namus/töre/kadın cinayetleri ayırımıdır. Sözü edilen adlandırma öbeğini ve bu öbeğin eklenildiği ayrımcı söylemleri örnekleyen haberlerin eleştirel söylem çözümlemesi yöntemi ile analizini konu alan bu çalışmanın önemi, namus cinayetlerine ilişkin tartışmalarla birlikte düşünüldüğünde daha iyi anlaşılacaktır.

Türkiye'de namus cinayetlerine ilişkin görüşler çatışan iki bakış açısından çıkmaktadır. Bunlardan ilki hegemonik cinsiyet ve cinsellik söylemine eklenmektedir. Sözü edilen ilk ve yaygın bakış açısına göre namus cinayetlerinin hedefinde ahlaki olarak 'düşmüş' kadınlar bulunurken töre cinayetlerinin hedefinde Kürtler, Araplar gibi Kemalist-modernleştirici ideolojinin dışında kalmış 'ilkel' etnik ve dinsel gruplara üye 'kurban' kadınlar yer almaktadır. Yargı, akademi ve medyada geniş kabul gören bu söyleme göre namus cinayetlerinin hedefindekiler, 'töre kurbanlarından' farklı olarak, cinsel ahlak kurallarını 'aşan' kadınlardır. Muhalif söylem ise namus/töre cinayetleri ayırımına içerdiği cinsiyetçi ve milliyetçi öğeler nedeniyle karşı çıkmaktadır. Konuya yönelik ikinci bakış açısına işaret eden muhalif söyleme göre ise bu ayırım, cinsiyetçi ve milliyetçi ideolojilere eklenmektedir. Muhalif görüş temsilcileri sözü edilen cinsiyetçi ve ırkçı

dili yerinden etmek için kadın cinayetleri adlandırmasını oluşturmuştur. Sözü edilen adlandırma ile, kadınların sadece kadın olduğu için erkek şiddetinin nesnesi olduğuna dikkat çekilmek istenmiştir.

Ancak medyadaki sunumu ve yargı kararlarının etkisiyle, söylemsel bir manevrayla bu adlandırma da namus/töre cinayetleri ayrımını takip eden üçüncü bir kategori olarak hegemonik söylemin içine çekilmiştir. Söylemsel manevraya ise bu adlandırmanın namus kavramı ile kurduğu dışlama ilişkisi de olanak tanımıştır. Muhalif altyapısına rağmen, kadın cinayetleri adlandırması, kadın katliamının nedenini namus olarak göstermekte isteksizdir.

Çalışmada, kadın cinayetleri adlandırmasının, kadın hareketinin öngördüğünden farklı bir biçimde kullanılarak, namus/töre cinayetleri ayrımına eklenildiği savunulmaktadır. Bu iddiaların kanıtlanabilmesi için namus cinayetlerine ilişkin kamusal söylemleri konu eden tartışmalar aktarılmış ve töre/namus/kadın cinayetleri adlandırmaları, belirlenen haberler üzerinden eleştirel söylem çözümlemesi yöntemiyle incelenmiştir. Bu çalışmada namus/töre/kadın cinayetleri ayrımının yazılı basındaki örneklerinin incelenmesinde Teun Van Dijk tarafından geliştirilen eleştirel söylem çözümlemesine başvurulmuştur. Adlandırma ayrımlarına karşı çıkılan çalışmanın araştırma sorusu ise nedeni namus olan kadın katliamının adının neden “namus” olarak konulmadığıdır.

Araştırma sorusunun yanıtlanması ve varsayımlarının sınanması için *Hürriyet* gazetesinde 2005-2012 tarihleri arasında yayımlanan töre/namus/kadın cinayetleri haberleri ile üçüncü sayfadaki kız

çocuk, eş, eski eş, sevgili, eski sevgili cinayetleri arasından seçilen üç vaka ve bu vakalara ilişkin altı haber söylem çözümlemesine tabi tutulmuştur.

Bu vakalar, kamuoyunu uzun süre meşgul etmiş, gazeteler, bu olayların hemen her aşamasını ayrı ayrı haberleştirmişlerdir. Cinayetleri konu alan haberlerin eklemlendiği cinsiyetçi, milliyetçi ve oryantalist söylemler ile aynı haberlere yansıyan yargı kararlarında etkili olan cinsiyetçi, milliyetçi, oryantalist yaklaşımlar arasındaki benzerlikler görülmüştür. Bu benzerlikler sözü edilen haberlerin araştırma nesnesi olarak seçilmesinde etkili olan son ve en önemli nedendir. Haberlerin analizinde temel alınan sorular ve çözümlemenin araştırma kategorileri ise aşağıdaki gibidir:

- Bir cinayet neye göre namus, töre veya kadın cinayeti olarak adlandırılıyor?
- Adlandırma ile öldürülen kadının masumiyeti, maktul/katilin dini, etnik ve sınıfsal aidiyetleri arasında bir bağlantı kuruluyor mu?
- Aynı haberlerde katilin/maktulün etnik, sınıfsal ve dini aidiyetleri ile suçun kaynağı, nedeni (töreler veya dini inanış gibi) ve türü (bireysel, toplumsal, adli vaka veya politik gibi) arasında bir ilişki kuruluyor mu, kuruluyorsa parametreleri nelerdir?
- Bir cinayetin namus, töre, kadın cinayeti olarak adlandırılmasında namus bir anlamlandırma kategorisi olarak işlev görüyor mu?
- Bu adlandırmalar sorunun tanımlandığı zemini ve ideolojik eksenini etkiliyor mu?
- Adlandırma ile namus cinayetleri sorunun konulaştırılma biçimi arasında ilişki var mı?
- Bu ilişki namus cinayetleri sorununun manipüle edilmesine neden oluyor mu, oluyorsa hangi açılardan?

Örneklemin *Hürriyet* olarak seçilmesinde gazetenin cinsiyetçi/milliyetçi/oryantalist ideolojilere eklemlenme biçimi etkili olmuştur. Merkez sağda yer alan gazete, ayrımcılığın çeşitli türlerine makul düz-

lemlerde eklemlelenmekte dolayısıyla sözü edilen türlerin yaygınlaştı-
rılmasında büyük işlev görmektedir (Köker, Doğanay, 2010).

Namus Üzerine Kamusal Söylemler

Hegemonik görüşü temsil eden ilk bakış açısına göre, namus/ töre/kadın cinayetleri birbirinden ayrılmaktadır. Bu görüşe göre; töre cinayetlerinin hedefinde Kürtler gibi cumhuriyetin modernleşme projesi dışında kalmış dinsel ve etnik gruplara üye kurban kadınlar yer alırken (Faraç, 2004; Tezcan, 2003; Yirmibeşoğlu, 2003), namus cinayetlerinin hedefinde cinsel masumiyetini kaybeden kadınlar bulunmaktadır. Aynı söylem katilin ve maktulün kimliği nedeniyle töre, maktulün cinsel saflığı nedeniyle de namus cinayeti olarak adlandıramadığı cinayetleri kadın cinayetleri olarak tartışmaktadır. Cinsiyetçi, milliyetçi ve oryantalist ideolojiler tarafından biçimlendirilen bu söylemi kavrayabilmek için sırasıyla namusun kökenine ve milliyetçi ve modernleştirici cumhuriyet ideolojisi ile edindiği yeni anlamalara, töre cinayetlerini Kürt sorunu çerçevesinde tartışan yaklaşımlara, son olarak da kadın cinayetleri adlandırmasının arka planına işaret eden muhalif görüşe bakılmalıdır.

Namusun arka planı üzerine bir tartışma

Akdeniz ve Ortadoğu toplumlarındaki biçimiyle namus anlayışı, sadece ahlaki düzlemde değil, maddi düzlemde de toplumu düzenleyen bir değer ve kurallar dizgesinden oluşmaktadır. Kadınlığın utanç, erkekliğin ise onur/şeref gibi ahlaki değerler aracılığıyla tanımlandığı bu dizgenin arka planını, soyluluk ve toprak sahipliği arasında kurulan zihinsel ilişki oluşturmaktadır. Soya üye kadınların namusuna yönelik küçük bir şüphe bile soyun (kanının) saflığına ilişkin miti çökertmeye, dolayısıyla da toprak üzerindeki sahipliği şüpheli hale getirmeye yetmektedir. Sistemin düzenleyicisi akrabalık dünyasıdır. Namus ise akrabalık dünyasını hem maddi hem de ahlaki olarak düzenleyen bir norm olarak işlev görmektedir. Bu çerçeve, geniş hane örgütlenmesine denk gelen ev-içi alana kapatılan kadının üyesi olduğu topluluğun erkekleri tarafından kolektif bir biçimde denetlenmesine yol açmaktadır (Bourdieu, 1966; Delaney, 2001; Abu-Lughod, 2004;

Peristiany, 1966; Rivers, 1966; Tillion, 2006; Yuval-Davis, 1998; Zeid, 1966).

Türkiye’de Kemalist ideolojinin en önemli iddialarından biri, kadınları sözü edilen geleneksel ataerkil yapının pençesinden yani akrabalık dünyasının içerdiği ataerkil ilişkiler açısından kurtarmaktır. Ancak namus, çekirdek ailenin temel örgütlenme biçimi olduğu modern ataerkinde de toplumsal yapıyı düzenleyen kurucu ahlaki norm olmaya devam etmiştir. Çünkü milliyetçi-modernleştirici ideolojinin cinsiyet rejiminin ürünü olan yeni kadının özgürleşme sınırlarını belirleyen de namus olmuştur.

Nükhet Sirman (2002: 237-241), Cumhuriyetin cinsiyet rejiminin iki ötekisi olduğunu söylemektedir. Bunlardan biri eski sistem ve bunu temsil eden Doğulu imgesidir, diğeri ise namus normundan yoksun, düşkün Batılı toplumlar. Yeni rejim, modern Türk kadını kamusal alana davet ederek eski yapıdan ve Doğulu ülkelerden farklı olduğunu göstermiştir. Ancak aynı rejim, kadınların kamusal alandaki varlığını geleneksel bir değer olan iffet koşuluna bağlayarak, Türk kadını ve Batılı hemcinsi arasındaki sınırı yine namus ile çizmiştir.

Modern Türk toplumunun tesisinde önemli görevler üstlenmesi beklenen çekirdek ailenin örgütleyici bileşenleri, modern ahlakın da bileşenleri olan sevgi ve sadakat gibi duygulardır. Bu çerçevede namus, şiddet temelinde değil aile bireylerinin birbirine duyduğu sevgi ve eğitim yoluyla oluşturulan ahlak temelinde tanımlanmakta, dolayısıyla da korunmaktadır. Geleneksel kadının aksine, modern Türk kadını kendi namusunu koruyabilecek akla sahiptir. Eğitim, akıl ve namus arasında kurulan bu zihinsel ilişki, Türk kadınına kamusal alanda bulunma özgürlüğünü getirmiş ama kadınları özgürleştirememiştir. Çünkü çocuklarının anası olarak Türk kadınının kamusal alandaki varlığına olanak tanıyan namustan başka bir şey değildir. (Altınday, 2000, 2002; Arat, 1999; Berktaş, 1998; Durakbaşı, 1998; Kadioğlu, 1998; Kandiyoti, 1999; Sirman, 2000, 2006; Yıldız-Tahincioğlu, 2010).

Modern yapıda da geleneksel yapıda olduğu gibi kadınlar, milletin anası, bacısı veya eşi olarak tanımlanmış, bu yolla ana, baci, eş işlevlerinin dışına çıkan kadınların kriminalize edileceği de belli edil-

miştir. Nitekim milli iffetin timsali olarak kurgulanan Türk kadınıının karşısına, orospu olarak tanınmlanan yabancı/öteki kadın konulmuştur. Yabancı/teki kadının orospuluğa yatkınlığına ve buna bağlı akıbetine ilişkin tasvirler, “bizim kadınıımızın” gayri milli davranış anlamına gelen iffetsizliğe meyletmesi halinde karşılaşacağı yaptırımı ima eder niteliktedir (Bora, 2005: 242-243).

Bu kavrayışlar silsilesini yaygınlaştıran en önemli araçlardan biri yaygın medyadır. Türkiye medyası neredeyse her gün, iffet yoksunu öteki-yabancı kadının orospuluğunu ve buna bağlı akıbetini konu alan haberler aktarmaktadır (Köker ve Doğanay, 2010). cnc sayfaları dolduran bir diğer haber türü de yoldan çıktığı için kocası, eski kocası veya sevgilisi tarafından öldürülen, geç saatte sokakta olduğu ya da sevgilisine gittiği için tecavz hak eden kadınıların «ibret» verici öyküleri ile ilgilidir (Ercan, 2005; Mora, 2008; Köse, 2011). Bu ykler ile Türk kadını, “teki kadınılara” benzemesi halinde akıbetinin ne olacağı konusunda bilgilendirilmektedir. Haberlerde mağdur ve fail kolayca yer değiştirebilmektedir (İnceoğlu, 2004: 12-13). Hem haberlerin verilif biçimi hem de katilin, tacizcinin ve tecavüzcünün haberde ana kaynak olarak kullanılma şekli, failin suçunu mazur gösterip hafifletecek, mağdurun da suçlu olduğunu düşündürecek biçimdedir (Mater ve alışlar, 2007: 185). Böylece Türk kadını ile Batı arasındaki sınır iffet ile çizilmektedir. Ancak modernleştirici ideolojinin tek ötekisi ahlaki olarak düşkün olan Batı değildir. Bir diğerisi de rasyonel akıl yoksunu, ilkel Doğudur. Doğu ile kurulan ilişki Batıdaki namus cinayetlerinin meşrulaştırılmasında ve Kürt sorununun töre cinayetleri adı altında örtülü biçimde ele alınmasında önemli bir işlev görmektedir.

Töre cinayetleri adlandırmasının arka planı üzerine bir tartışma

Doğulu ülkelerin geleneksel kadın imgesi ile ahlaksız Batılı-yabancı kadın olarak konumlandırılan iki ötekinin ete kemiğe büründüğü örnekler yasal düzenlemelerde kendisini göstermektedir.

1926’dan 12 Ekim 2004’e kadar yrlkte kalan 765 sayılı Ceza Yasasında nitelikli olarak belirlenen hallerde adam öldürme suçu işleyenlerin cezasının indirilmeyeceği belirtilmiştir. Bu düzenlemeyi yorumlayan yargı, namus cinayetlerinin toplumsal tahrik altında

işlendiğinden “nitelikli” olmadığı sonucuna varmış ve cezalarda “haksız tahrik” indirimi yapmıştır (Türk Ceza Kanunu Kadın Çalışma Grubu, 2003: 15). TCK Kadın Çalışma Grubu, bunu nedenle yeni ceza kanunu yasalaştırılırken «namus saikiyle adam öldürme» suçunun, öldürme eyleminin nitelikli hallerinden birisi haline getirilmesini önermiştir. 2001’de kanun taslağı hazırlanırken Adalet Bakanı Aysel Çelikel tarafından yerinde görülen bu öneri, 2002’de Adalet Bakanı Cemil Çiçek tarafından taslaktan çıkartılmıştır (*Milliyet*, 26.05.2005). Tasarıda, namus/töre ayrımı yapılarak, töre cinayetlerinde indirim yapılmayacağı, namus cinayetlerinde yapılabileceği düzenlenmiştir. Yargı ise bir cinayetin dayanağının töre mi namus mu olduğunu belirlemek için “aile meclisi” kararını temel almıştır. Bu durum, sanıklara cinayeti namus nedeniyle işlediği, aile meclisi kararıyla işlemediği savunmasını yapma imkânı tanımış, namus cinayetlerine de indirim yapılmaya devam etmesinin yolunu açmıştır (Cumhuriyet Kadınları Derneği, 2005: 35-36).

Böylece sadece cinsel masumiyet değil, etnik aidiyet de cezayı belirleyen etken haline gelmiştir. Bu etkenler namus/töre cinayetleri ayrımı ve bu ayrımın beslendiği Türk, Sünni Müslüman ve orta sınıf erkek çoğunluğun kadın sorununa bakışının deyim yerinde ise kırmızı çizgilerine işaret etmektedir. Bu bakışın nedenlerinden biri hiç kuşkusuz ki Kürt sorunudur. Kürt sorununu tartışmak bu çalışmanın sınırını ve amacını aşmaktadır. Bu konudaki söylemlere töre/namus cinayetleri ayrımının beslendiği ve bu ayrımı besleyen iki temel söylemsel çerçeve özelinde değinilecektir. Töre cinayetlerini bir modernleşme sorunu olarak ele alan yaklaşımla kesişen ilk söylemde Doğulu adı altında tartışılan Kürtlerin varlığı, dolayısıyla da Kürt sorunu inkâr edilmektedir.

Hande Özkan’ın altını çizdiği gibi, Kemalist aydınların Batılılaşma ve Modernleşme eksenli yerleşik yaklaşımında Kürt sorununun bölgenin coğrafik ve iktisadi yapısından kaynaklandığı savunulmaktadır. Aynı söyleme göre, bölgenin Doğusunda yaşayan halk, ilkel aşiret yapıları içine sıkışmak sureti ile Kemalist modernleşme projesinin dışında kalmış dağ Türklerinden başka bir şey değildir (Özkan, 2001:

58). Bu söylem töre cinayetlerini bir modernleşme ve eğitim sorunu olarak ele alan görüşlerle kesişmektedir (Faraç, 2004; Tezcan, 2003). Söz konusu görüşlerde, töre adı altında tartışılan namus cinayetlerinin engellenmesi için bölgede hâkim aşiretçi yapının dönüştürülmesi gerektiği savunulmakta, ancak bu yapıya yönelik devlet desteği ve bölgedeki silahlı çatışmaların tahribatı konularında suskun kalınmaktadır.

1987-2003 arasındaki Olağanüstü Hal (OHAL) uygulaması döneminde yaşanan hak ihlallerinin ve 1990'lardaki zorunlu göçün yarattığı travmaların, bölgedeki kadınlar üzerinde yarattığı olumsuz etkilerinin de tartışma dışı bırakıldığı bu söylem, Kürt sorununun açıkça kabulünden sonra dönüşürek başka boyutlar kazanmıştır. Artık Kürtler'in inkarını değil, kültürel olarak ötekileştirilmesini temel alan bir başka söylem, Kürtler'in temel haklarına ilişkin taleplerinin artması ve bu taleplerin modern ve demokratik bir toplumsal yapı için kaçınılmaz gereklilik olduğu savının karşısında dolaşıma girmiştir. Bu yeni söylemin temel bileşenlerinden birini ise töre adı altında tartışılan namus cinayetleri oluşturmaktadır. Buna göre, Kürt geleneklerinde vücut bulan arkaik kültür, modern Türkiye Cumhuriyeti ile Kürtler arasındaki çatışmanın esas nedenidir (Sirman, 2007; Koğacıoğlu, 2007:135-142; Yıldız-Tahincioğlu, 2010:236-248).

Bu söylem, namusu Kürt kültürünün değişmez özü olarak gösterirken, buna yönelik müdahaleleri meşrulaştırarak oryantalist ideolojilere eklenmektedir. Dicle Kogacıoğlu'nun da belirttiği gibi, gelenek, değişik dönemlerde farklı tahakküm ilişkilerinin doğallaştırılmasında kullanılmıştır. Oysa 1980 sonrasında bölgede namus kavramıyla ilgili yaşanan değişim, kültürün davranışı belirleyen bir şablon veya sınırları belli bir ideoloji olduğu yolundaki tezi çürütmektedir. Bölgede yaşananlar ve sosyo-ekonomik dönüşümler, Kürtler'in bir bölümünün namus algısında da önemli dönüşümlere yol açmıştır (Yıldız Tahincioğlu, 2011). 1980 sonrası, bölgedeki politik yapılanmalar, kadını özne olarak davet etmiş ve geleneksel Kürt ailesi ile erkeğini hedefe yerleştirmiştir. Sözü edilen hareketler artık kadını değil, vatani namus olarak tanımlamaktadır ve erkek gibi kadını da namus olan vatan için

mücadeleye davet etmektedir. Bu çağrı, aşiretler ve dinsel yapıların baskısına karşı, kadına bir mücadele alanı yaratmıştır (Çağlayan, 2007: 98). Devletle çatışan yapılara katılan Kürt kadınları iki mücadele alanı belirlemiştir. Bunlardan birincisi sömürgeci olarak tanımladıkları devletle, diğeri Kürt erkekleri ve ataerkil yapıyla mücadeledir (Ova ve Yıldız Tahincioğlu, 2007).

Bütün dönüşümlere rağmen namus Doğu'da hâlâ töre ile birlikte tartışılmakta ve ayrımcı dilin en önemli silahı olarak kullanılmaya devam etmektedir. Bu söylem ülkenin Batısındaki namus cinayetlerini de doğallaştıran bir işlev görmektedir. Töre/namus cinayetleri ayrımının da beslendiği bu yaklaşım ile Kürtlerin töreleri nedeniyle kadınlarına uyguladığı şiddet lanetlenirken, Türklerin kıskançlık adına kadınlarına yönelttiği şiddet meşru ve anlaşılır hale getirilmektedir (Sirman, 2007).

Töresi uğruna öldüren erkekleri lanetleyen, aşkı uğruna öldüren erkekleri ise yücelten bu söylem, bazı «istisna» durumlarda tehdit edilmektedir. Ayşe Paşalı örneğinde de görüleceği gibi katillerin bazıları törelere bağlı hareket etmeyecek kadar modern ve eğitilmiş, makullerin bazıları da bağlı bulunduğu erkeği utandırmayacak kadar namusludur. Hegemonik söylemin kategorileri tarafından içerilemeyecek kadar istisna olan bu cinayetlerin yaygınlık kazanması ise doğallaştırılmasını zorunlu hale getirmiştir. İlginç olan ise hegemonik söylemin kategorilerini zorlayan bu cinayetlerin adlandırılmasında muhalif söylem tarafından getirilen kadın cinayetleri adlandırmasına başvurulmasıdır.

Kadın cinayetleri adlandırmasının arka planı üzerine bir tartışma

Bu tartışmalarda iki öge öne çıkmaktadır. İlki, cumhuriyet rejiminin kadınlara yönelik özgürleşmeci söyleminin sınırlarının namusla çizilmesi, ikincisi ise namus/töre cinayeti arasında yapılan ayrımın, başta Kürt sorunu olmak üzere cinsiyet eşitsizlikleri gibi toplumsal çatışmalara konu olan çeşitli meselelerin manipülasyonunda bir araç olarak kullanılmasıdır.

Ancak bir üçüncü yol, dahası “evrensel” olma iddiası ile tercih edilen kadın cinayetleri adlandırmasına ilişkin henüz bir tartışma

geliştirilmemiştir. Böylesine bir tartışmaya söz konusu adlandırmanın da bağlamını oluşturan muhalif söylemin temel argümanlarına dönerek başlanabilir. Bu söylem, namusu, Türkiye'deki yaygın ataerkil yapının bir ürünü ve hegemonik cinsellik söyleminin bir ögesi olarak görür. Sözkonusu bakış açısına göre, kadınların katlinde namusun gerekçe gösterilmesi hiçbir suretle meşru görülmemelidir (Ergil, 1986; Pervizat, 2005; Sancar, 2004; Sirman, 2006). Aynı söylemin temel savlarından biri ise namusun tüm Türkiyeli kadınların yaşamını düzenlediği, dolayısıyla töre/namus cinayeti ayrımının resmi ideoloji tarafından üretilen politik bir ayırım olduğudur (Pervizat, 2005; Sancar, 2004; Sirman, 2006). Zira namus, başta eril devletin organları, kurumları olmak üzere toplumun geri kalanı tarafından resmi ve gayri resmi yollardan korunmakta, dolayısıyla yeniden üretilmektedir (Durakbaşa, 1998; Kandiyoti, 1999; Sirman, 2006). Aynı zihniyetin bir ürünü olan töre/namus cinayetleri ayrımı ile namus üzerindeki uzlaşım manipüle edilmektedir (Pervizat, 2005; Sirman, 2006; Sancar, 2004; Yıldız Tahincioğlu, 2010). Türkiye'de namus cinayetleri, genellikle kadını hedef alan, erkek egemen sistemin bir yargısız infaz türü, kadın bedeni ve hayatı üzerinde erkek denetimini sağlamak için oluşturulmuş bir yol (Pervizat, 2005: 80-81), dolayısıyla da bir adalet sorunudur. Öyle ki genç bir kadının kocası veya sevgilisi tarafından öldürülmesinde olduğu gibi, küçük kızların tecavüzcülerinin korunmasında namusa meşrulaştırıcı bir neden olarak işaret edilmekte, dolayısıyla namus cinayetlerinin gerçek nedenleri manipüle edilmektedir. Muhalif görüş bu nedenlerle namus cinayetleri yerine, ataerkil yapının evrenselliğine vurgu yapmayı olanaklı kılan kadın cinayetleri adlandırmasını önermiştir. Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu (Ankara:11.21.2012) sözcülerine göre, kadın cinayetleri adlandırmasının namus/töre cinayetleri adlandırmalarından farkı, namusa ilişkin geliştirdiği "eleştirel" bakıştır. Kadın cinayetleri adlandırmasının da sahibi olan bu platform, namusun kavram olarak kullanımını kısıtlayıcı bulmakta ve hatta kavramın ataerkil yapıyı yeniden ürettiğini söylemektedir. Kadın cinayetleri adlandırmasının sunduğu bakış açısı ile Türkiye'de her sosyo-ekonomik sınıftan, her bölgeden ve her etnik kökenden kadını hedef alan cinayetleri kadın cinayeti olarak tanımlamak ve hatta kadınların sırf

kadın oldukları için söz konusu cinayetlere maruz kaldıklarını söylemek mümkündür.

Ancak sahip olduğu tüm iyi niyetine ve arkasına aldığı muhalif görüşe rağmen kadın cinayetleri adlandırması hegemonik söyleme eklemlemiştir. Zira gerek yaygın medya gerekse yargı, kadın cinayetleri adlandırmasını namus ve/veya töre cinayeti olarak adlandıramadığı cinayetleri adlandırmak için kullanmaya başlamıştır. Kadın cinayetleri adlandırmasının hegemonik söyleme bu denli kolay eklemlemesinin nedeni ise namus kavramı ile kurduğu ilişkinin biçimidir. Zira hegemonik söylemin yapmaya çalıştığı şey, farklı adlar altında kategorize ettiği cinsel şiddet türleri ile namus arasındaki ilişkinin üstünü örtmektir. Namus, gerek milliyetçi modernleştirici devlet ideolojisinin gerekse gelenek söylemi adı altında doğallaştırılan şiddet türlerinin esas nedenidir. Başka bir ifadeyle, namus kimsenin vazgeçmek istemediği bir norm, dolayısıyla da elbirliğiyle korunan bir değerdir. Namusu korumanın en iyi yollarından biri ise sonucu sık sık ölüme varan cinsel şiddet türleri ile bağlantısını kesmektir. “Kadın cinayetleri” adlandırması istemeden ve farkında olmadan bu çabaya katkı sağlamıştır. Bu iddiaların doğruluğunu sınamak, dolayısıyla da araştırmanın temel sorusuna yanıt bulmak için bir cinayetin neye göre namus/töre veya kadın cinayeti olarak adlandırıldığına, dahası bir cinayetin adlandırılmasında namusun bir kategori olarak kullanılıp kullanılmadığına bakmak gerekmektedir. Zira bu çalışmada sebebi namus olan bu üç cinayet türünün neden namus cinayeti olarak adlandırılmadığı sorusuna da yanıt aranmaktadır. Sözü edilen tartışmalara geçmeden önce çalışmanın yöntemi ve örnekleme dolayısıyla analiz konusu olan haberlerin arkaplanı açıklanacaktır.

Yöntem ve Örneklemin Belirlenmesi

Çalışma kapsamında *Hürriyet* gazetesinde Ocak 2005- Ağustos 2012 tarihleri arasında yayımlanan üç vaka ve bu vakalara ilişkin altı haber eleştirel söylem çözümlemesine tabi tutulmuştur. Haberlerin analizinde, namus cinayetlerinin adlandırılmasında başvurulan parametrelerin neler olduğu, dolayısıyla namus cinayetlerinin hangi açılar-

dan manipüle edildiği sorularının yanıtı aranmaktadır. Sözü edilen sorulara verilecek yanıtlar, TeunVan Dijk'in farklı bağlamlarda belirttiği üzere, söylemlerin ve ideolojilerin de baş aktörü olan biz/ onlar ikiliğinin olumlu/olumsuz temsillerine görünürlük kazandırmak, çeşitli toplumsal çatışmaları örtme/gizleme işlevi üstlenen söylemsel yapıları çözümlenmek açısından önemlidir (Van Dijk, 2003: 58-59). Biz/ onlar arasındaki bir dizi tahakküm ilişkisini maskeleyen süreçleri açığa çıkartmak için metnin sırasıyla bağlamsal ve metinsel olarak analiz edilmesi gerekmektedir (İnal, 1997: 144- 146). Bu çalışmada da haberler hem bağlamsal olarak analiz edilmiş, hem de metinsel yapıları çerçevesinde çözümlenmiştir. Haberlerin bağlamlarını incelemek için metnin makro yapısı üzerinde durularak konuları ve temaları açık hale getirilmiştir. Haber başlıklarında, girişlerinde ve spotlarında ortaya çıkan temalar ve ana konular, namus cinayetlerine ilişkin kamusal söylemlerle ilişkileri çerçevesinde analiz edilmiştir. Köker ve Doğanay'ın da belirttiği gibi, konuların analizi için haberlerde en çok rastlanılan tema ve anlam yapıları yol göstericidir (2010: 16-17).

Bu çalışmada, ikinci olarak metinlerin yerel yapıları analize tabi tutulmuştur. Sembolik sermayeyi elinde bulunduran insanlar, yalnızca konuları yani semantik makro yapıları saptayan tüm söylemin daha önceden belirtilen düzeyini değil, aynı zamanda metinlerin yerel yapısının nasıl yorumlanacağını da kontrol ederler (Dijk, 2010: 19). Konular söylemin bütününe ya da büyükçe bir bölümünün anlamını soyut olarak tanımlasalar da, metninin kendisinde de, örneğin özetler, alıntılar, başlıklar ya da manşetlerde, somut olarak oluşturulabilirler (Ülkü 2004: 376). Her hangi bir metinde kullanılan yerel cümleler, önermeler ve ikilikler okuyucular tarafından küresel makro yapıların bir fonksiyonu olarak yorumlanırlar (Dijk, 2010: 19). Sözü edilen nedenlerden dolayı, "söylem" dediğimiz dil kullanım birimlerinin sistematik ve açık tanımlarını üretmek için bağlamsal boyutu kadar, metinsel boyutunun da analiz edilmesi gerekmektedir (İnal, 1997: 144-146).

Yukarıda aktarılan çerçevede analiz edilen altı haberden ilk ikisi hamile eş, ikinci ikisi Ermeni töre cinayeti, sonuncusu Ayşe Paşalı cinayeti olarak isimlendirilmiştir. Söylem çözümlenmesine tabi tutulan

haberlerden ilkinde konu olan vaka hamile eş cinayeti olarak adlandırıldığı bir “üçüncü sayfa” cinayetidir. 6,5 aylık hamile Fatma D. (21) karnında bebeği ile sokak ortasında, kızının gözü önünde kocası Suat D. (26) tarafından 12 bıçak darbesi ile öldürülmüştür (*Hürriyet*, 17.11.2008; *Hürriyet*, 5.8.2012).

İkinci habere konu olan vaka, basında “Ermeni töre cinayeti” olarak adlandırılan bir vakadır. Zekeriya-Sonay Vural çifti, Fatih’te otomobillerinin içinde, gelinin abisi tarafından silahla öldürülmüştür. Bu cinayet basının töre cinayetlerine ilişkin ezberini bozmuş, durum tanımlarını alt üst etmiştir. Zira bu cinayetin neden töre cinayeti olmadığı, yaygın basın gibi, içinde *Ağos* (16.04.2012) gazetesinin de olduğu azınlık basını tarafından da tartışılan bir konuya dönüşmüştür. Sözü edilen haberler, sadece sahip olduğu cinsiyetçi dil ile değil aynı zamanda Kürtlere ve Ermenilere yönelik geliştirdiği ayrımcı dil nedeniyle de dikkat çekicidir. Bu haberlerden ilki cinayeti duyuran “10 Günlük evli çiftte kanlı infaz” (2.12.2010) başlıklı haber iken ikincisi yargı kararının konu edildiği “Farklı din cinayetine “töre”den çiftte müebbet” (17.04.2012) başlıklı haberdur.

Çalışmada son olarak, Türkiye’de kadına yönelik şiddetin sembollerinden biri haline gelen eski eşi İstikbal Yetkin tarafından sokak ortasında bıçaklanarak öldürülen Ayşe Paşalı cinayeti haberleri analiz edilmiştir. Ayşe Paşalı, 2010 yılında eşinden boşanmış ve eski eşinin ölüm tehditleri nedeniyle savcılık ve mahkemeden koruma talebinde bulunmuş ancak evlilik birliği kalmadığı için talepleri reddedilmiştir. Ayşe Paşalı eski eşi tarafından bıçaklanarak öldürülmüştür. Bunun üzerine Ayşe Paşalı ismi ve davası, kadın sivil toplum kuruluşları ve medya tarafından ‘Sembol Davası’ olarak yakından takip edilmiştir. Dönemin Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanı Aliye Kavaf’ın Ayşe Paşalı cinayetini “münferit bir cinayet” olarak değerlendirmesi (*Vatan*, 26.12.2010) ise konuya ilişkin tepkileri arttırmıştır. Çalışma kapsamında, “Cinayet gününü anlattı” (08.02.2011) başlıklı ilk duruşmayı konu edinen haberle, “Ayşe Paşalı davasında karar çıktı” (12.05.2011) başlıklı haberler incelenmiştir.

Hürriyet Gazetesi Örneğinde Namus/Töre/Kadın Cinayetleri Haberleri ve Bu Haberlerin Analizi

Çalışma kapsamında incelenen altı haberin ana konuları ve temaları ile yukarıda genel hatları ile özetlenen hegemonik söylem arasında güçlü bir dizi ilişki vardır. Bu söylem, Dijk'ın ifadesiyle, sembolik sermayeyi elinde tutan elit grupların (bizim) iyi yanlarını, bu grupların egemenliği altında olan Onlar'ın kötü yanlarını konuşmaya (Dijk, 2003: 60) olanak tanımaktadır. Zira hegemonik yerine muhalif söyleme eklenmek, namus kavramının olumsuz bir değer olarak tartışmaya açılmasını, dolayısıyla namus konusundaki suskunluğun bozulmasını gerektirmektedir. Türkiye'deki resmi ve resmi olmayan kurumların, bu tür bir kırılmaya sıcak bakmadığı ise açıktır. Sözü edilen söylemler ve haberler arasındaki etkileşim, makro ve mikro olmak üzere, aşağıdaki tartışmaların konusunu oluşturmaktadır.

Başlıklarda, girişlerde ve spotlarda namus/töre/kadın cinayetleri ayrımı

Konunun somutlaştırılmasında olduğu gibi sorunun konulaştırıldığı bağlamın oluşturulmasında da başlıklar önemlidir (Dijk, 2003: 59). Sorunun farklı biçemlerde tartışılmasına olanak tanıyan bağlamlar kendini en iyi başlıklarda gösterir. Aşağıda sıralanan başlıkların tümü namus cinayetlerini konu alan haberlere aittir ve her birinde sorun farklı bağlamlarda konulaştırılmış dolayısıyla da farklı adlar altında tartışılmıştır.

1. "6,5 aylık hamile eşini sokak ortasında öldürdü" (Hürriyet, 17.11.2008)
"O kocaya ağır tahrik indirimi" (Hürriyet, 05.08.2012)
2. "10 Günlük evli çifte kanlı infaz" (Hürriyet,12.12.2010)
"Farklı din cinayetine "töre"den çifte müebbet" (Hürriyet, 17.04.2012)
3. "Cinayet gününü anlattı" (Hürriyet, 08.02.2011)
"Ayşe Paşalı Davasında Karar Çıktı" (Hürriyet, 12.05.2011)

Yukarıda üç kümede toplanarak başlıkları aktarılan haberlerin ilki –her iki haberin de yargılama sürecini anlattığı son küme hariç- olayla,

ikincisi ise olayın yargılama safhasıyla ilgilidir. İlk kümede yer alan iki haberde öldürülen kadının sadakatsizliği konu edilmiştir. İkinci küme haberlerde katilin ürettiği kör şiddet, son kümede yer alan haberlerde ise katilin psikolojik durumu konulaştırılmıştır.

İlk iki başlıkta kullanılan imalar, (ön)kabuller ve varsayımlar, cinayetin bir namus cinayeti olarak konulaştırıldığını gösterir niteliktedir. Başlıklarda katille maktulün akrabalık ilişkisi ön plana çıkartıldıktan sonra, sokak ortasında hamile kadının bıçaklandığı vurgulanmıştır. Namus cinayetlerinin genelde kamusal alanda ve akraba erkeklerce işlendiği düşünüldüğünde başlıktaki çerçeve netleşmektedir. Bir kocanın bebeğini taşıyan karısını bıçaklayarak öldürmesinin muhtemel nedeni namustur. Bu başlık, haberin konusunun “sadakatsizlik” olarak oluşturulduğu yerdir. “6,5 aylık hamile eşini sokak ortasında öldürdü” başlığı ile cinayetin bir namus cinayeti olduğu, dolayısıyla öldürülen hamile eşin masumiyetini yitirdiği ima edilirken, mahkeme kararını konu alan “O kocaya ağır tahrik indirimi” başlığı ile de sözü edilen imalar yargı eliyle hakikate dönüştürülmektedir. İlk başlıkta olduğu gibi, ikinci başlıkta da koca, katil zanlısı veya katil olarak tanıtılmamakta, cinayet “öldürme” olarak adlandırılmaktadır. Konu edilen başlıkta imalar ve sezdirmeler yoluyla çağrılan masum/ masum olmayan, dolayısıyla ölümü hak eden/ etmeyen kadın ikiliği, yargı kararını duyuran ikinci başlıkta yer alan: “O kocaya ağır tahrik indirimi” ifadesi ile hakikate dönüştürülmektedir. Başlığa çekilen “ağır tahrik indirimi” ifadesi, “o kocanın” yargı başta olmak üzere toplumun geri kalanı tarafından da mağdur bir muktur olarak görüldüğünü göstermektedir. Olayın, sadakatsizliği cinayetin haklı gerekçesi olarak gören hegemonik söylem çerçevesinde konulaştırıldığı görülmektedir.

İkinci kümede yer alan ilk haberin “10 Günlük evli çifte kanlı infaz” biçimindeki başlığında “kanlı infaz” ifadesi dikkat çekicidir. Bu ifade ile cinayeti tasarlayan bir gücün varlığı ima edilmekte, dolayısıyla töre cinayeti çağrışımı yapılmaktadır. Aynı başlıktaki “10 günlük eş” ifadesi kadının masumiyetine, yani cinayetin bir namus cinayeti olmadığına işaret etmektedir. Böylelikle başlık, töre kurbanı masum bir

kızdan söz ediyor gibi görünmektedir. İlk başlıktaki töre imasıyla, esasında başka bir söylemin devreye sokulduğu ise dava kararının duyurulduğu ikinci başlıkta açıklık kazanmaktadır: “Farklı din cinayetine “töre”den çifte müebbet”. Sadece Türkler’in Kürtler karşısındaki üstünlüğünü değil, aynı zamanda Müslümanların Hıristiyan-Ermeniler karşısındaki üstünlüklerini de konuşmaya, dolayısıyla Türk-Müslüman ve erkek çoğunluğa işaret eden Biz’i yüceltmeye olanak tanıyan bu söylemde, biri Kürt diğeri Ermeni olmak üzere iki öteki, dolayısı ile Onlar vardır. Sözü edilen iki haberin de ana konusunu “şiddet” oluşturmaktadır. Haberde, Sonay ve eşinin öldürülmesi, Ermeni Hıristiyan azınlığın Sünni-Müslüman çoğunluğa duyduğu nefretin bir sonucu olarak görülmektedir.

“Kadın cinayetleri” adlandırmasına örnek oluşturan üçüncü vaka, Ayşe Paşalı cinayetidir. Bu olayı konu alan haberlerden ilki, duruşmaya ilişkin bilgiler içermektedir. Haberin “Cinayet gününü anlattı” biçimdeki başlığında yer alan “cinayet” kelimesinin işaret ettiği gibi, Paşalı’nun cinsel masumiyeti, bu “öldürmeyi” namus cinayetlerinden ayırarak gerçek bir cinayet yaparken, kurbanın suçun kaynağı olarak gösterilebilecek bir etnik, sınıfsal konuma sahip olmaması ise olayı töre veya din cinayetlerinden ayırarak bireysel bir suça dönüştürmektedir. Haber başlıklarına taşınan suçlu profili, cinayetin “normal olmayan” bir eski kocanın işlediğı “münferit” bir cinayet olduğunu gösterir niteliktedir. Aynı haberin “Tanıkların ifadeleri”, “Yetkin’e tepkiler”, “Duruşma sonrası Açıklamalar”, “Ankara Kadın platformu üyeleri” alt başlıkları vardır. Dava kararını duyuran “Ayşe Paşalı Davasında Karar Çıktı” başlığı ve aynı haberin “Karar umarım örnek olur”, “Taksimde Ayşe Paşalı’ya destek nöbeti”, “Karar, Emsal Olsun” “Kadın Cinayetleri Önlensin” ara başlıklarıyla da muhalif görüşler ön plana çıkartılmaktadır. Kadın örgütleri başta olmak üzere çeşitli muhalif görüş temsilcilerinin açıklamaları haber kaynağı olarak kullanılmıştır. İkinci haberin ara başlıklarında, Paşalı cinayetindeki devlet sorumluluğuna farklı yönlerden değinen bu açıklamalarda, polis kuvvetleri gibi yargı organının da kadın cinayetlerini engellemede yetersiz, hatta isteksiz olduğu söylenmektedir. Paşalı cinayetine neden olan devlet ihmalinin, ana başlığa ve haber girişine taşınmaması ise dikkat

çekicidir. Ancak ikinci haberin ana ve ara başlıklarında devletin (ortadan kalkan) sorumluluğu mahkemenin aldığı “örnek karar” çerçevesinde konu edilmektedir. Başka bir ifadeyle, ilk haberde sorunun konulaştırılmasında katilin kişisel özellikleri esas alınmış, devletin cinayetindeki sorumluluğuna soyut düzlemde ve genel geçer ifadelerle değinilmiştir. İkinci haberin başlıklarında ise devletin sorumluluğu, yargının aldığı “örnek karar” bağlamında konu edilmiş, dahası bu kararın kadın cinayetlerini önlemeye yönelik olumlu katkısına somut düzlemde değinilmiştir. Böylece Paşalı cinayeti ile yerinden edilen hegemonik söylemin, dolayısıyla Biz aleyhine bozulan dengenin tekrar kurulması için muhalif söyleme başvurulmuştur.

Başlıkların da gösterdiği gibi, olayın konulaştırıldığı bağlam ile adlandırılma biçimi arasında doğrudan bir ilişki mevcuttur. Adlandırma (namus/töre/din/kadın cinayeti) suçlu-suça maruz kalan arasındaki ilişkiye, suçun türüne (bireysel mi, toplumsal mı olduğuna), meşru görülüp görülmediğine ilişkin tartışmaların yönünü belirlemekte, dolayısıyla haberlerdeki Biz/onlar temsillerini biçimlendirmektedir.

Cinsel masumiyet ve namus cinayetleri

Söylem çözümlemesinde, söylenenler kadar söylenmeyenler de analiz edilmelidir (Dijk, 2003: 60-61). Söylenmeyenlerle, ortaya atılan tezin tartışmasız bir şekilde doğru olduğu, dahası bu tezin doğruluğunun herkesçe kabul edildiği varsayılır. Hiç kuşkusuz ki namus cinayetleri haberlerinde yer alan en güçlü ima, “masum olmayan kadının öldürülmeyi hak ettiği” temasında gizlidir. İncelenen ilk haberin ana temasına işaret eden bu ima, Tanıl Bora’nın da altını çizdiği gibi milli bir değer olan namusun aşılması durumunda kadınlara hadlerinin bildirileceği mesajıyla yüklüdür (2005: 241-246). Bu çerçeve aynı zamanda cinayetlerin adlandırılmasında, dolayısıyla tartışılmasında temel alınan bir ilk kategori olarak da işlev görmektedir. Zira aşağıdaki analizlerde de görüleceği gibi bir cinayetin türünün belirlenmesinde esas alınan ilk veri öldürülen kadının cinsel masumiyetidir.

Masumiyetin belirleyiciliğini örneklemek üzere “6,5 aylık hamile eşini sokak ortasında öldürdü” başlıklı habere bakılabilir. Haberin

başlığında ima edilen sadakatsizlik, haberin geri kalanındaki alıntılar ve özetler ile somutlaştırılmıştır. Haberin girişinde yer alan ve olayı özetleyen “Kendini aldattığından şüphelendiği 6,5 aylık hamile eşini sokak ortasında bıçaklayarak öldürdü” biçimdeki ifade gibi, katil zanlısı kocanın ve cinayeti meşrulaştıran isimsiz komşuların, çevre sakinlerinin haber kaynağı olarak kullanılması, haberin dilinde suçlu ile suça maruz kalan arasında olması gereken dengeyi maktul aleyhine bozmaktadır. Koca Suat D.’nin cinayeti işlemesinin nedeni olarak gösterdiği eşin sadakatsizliği, haberde cinayeti meşrulaştıran bir gerekçe olarak sunulmaktadır. Böylece haber, Suat D.’nin ifadesine eklenmekte, her ikisi de cinayeti ihanetin beklenen sonucu olarak göstermektedir. “O kocaya tahrik indirimi” başlıklı davayla ilgili ikinci haber, yargı sisteminin sadakatsiz eşin akıbeti konusunda “O koca” ile aynı fikri paylaştığını açıkça göstermektedir. Mahkeme heyeti öldürülen kadının sadakatsizliğini ‘ağır tahrik’ saymış, “o kocanın” cezasını müebbet haptisten 16 yıl 8 ay hapis cezasına indirmiştir.

Haberin dili, Dijk’in ifadesiyle, anlatılanlardan çok sosyal bilişimizde yaptığı çağrışımlarla “anlatılmıyor olan” bilgiler, inançlar ve ahlaki değerleri göreve çağırmakta, sezdirmeler yoluyla yapılan örtük anlatımlarla (2003: 60-61) haberde “aldatılan” kocanın dramı aktarılmakta, öldürülen eşin cinsel saflığını yitirdiği mesajı verilerek cinayet haklılaştırılmaktadır. Eril zihniyeti ve yapıyı temsil eden kocanın iyi, masumiyetini yitirmiş kadınları temsil eden maktulün (Onların) kötü olarak temsil edildiği bu başlıklarla namus, cinayete neden olan olumsuz bir kavram olarak değil, hamile bir kadını karnında bebeği ile öldürmenin meşru-ahlaki zemini olarak konuya dâhil edilmektedir. Her iki başlığa hâkim olan cinsiyetçi/milliyetçi dille okuyucuya, Türk kadınlarının (Onlar) milli ahlaki değerleri aşması durumunda, namusa bekçi tayin edilen Türk erkekleri (Biz) tarafından “öldürüleceği” hatırlatılmaktadır. Dahası, namusu aşan kadının öldürülmesinin gerçek bir cinayet bile sayılmayacağı ima edilmekte, böylece ahlaki sınırlar yeniden çizilmektedir.

Namussuz kadının öldürülebileceğine ilişkin bu söylem, sadece aldatan eşin akıbetini konu alan üçüncü sayfa haberlerinde değil,

“masum kadınların” öldürüldüğü durumlarda da dolaşıma girmektedir. İkinci kümede yer alan ve Ermeni töre cinayetini konu alan haberlerde, her şeyden önce kurbanın masumiyeti iması ve bu imayı kanıtlayan ifadeler yer almış, dolayısıyla da “masum genç kızın” ölümü hak etmediği söylenmiştir. “10 Günlük evli çifte kanlı infaz” başlıklı haberde yer alan ifadelere göre, Müslüman Zekeriya Vural, Sonay’ı ailesinden defalarca istemiş, ancak Sonay’ın Ermeni ailesi “kültür farklılığı” gerekçesi ile “birbirini seven çifti” ayırmıştır. Bu nedenle “kız evden ayrılarak gizlice evlenmek zorunda” kalmıştır (Hürriyet,12.12.2010). Aynı haberde, Sonay’ın ailesinden habersiz evlendiği için çok mutsuz olduğu, “nikahında siyah giydi” ifadesiyle ima edilmektedir. Haber anlatısında Sonay’ın, ailesinden gizli evlenmekle yaygın namus normlarına aykırı davranmış olduğu, ancak bekaretini evleninceye kadar korumuş olmakla en temel norma sadık kaldığı, dolayısıyla ölümü hak etmediği söylenmektedir.

Masum/masum olmayan, dolayısıyla ölümü hak eden/etmeyen kadın ikiliği Ayşe Paşalı cinayeti haberlerinde de yeniden üretilmektedir. “Cinayet Gününü Anlattı” başlıklı haberde eski eş İstikbal Yetkin’in cinayet gerekçelerine yer verilmiş, bu yolla da Paşalı’nın masumiyeti kanıtlanmaya çalışılmıştır. Haberde, eski eşin, Paşalı’nın bir akrabasının düğünü için İstanbul’a gitmek istediği, kendisinin de “gidebilirsin” dediği, annesiyle İstanbul’a giden küçük kızının telefon açarak, “Baba, seni üzecek bir şey söyleyeceğim. Annem dayısının oğluyla dans etti” dediği belirtilmektedir. Bunu takip eden ve katil eski eşe ait “Bir akrabasının düğününde dayısının oğluyla dans etmiş.... Herkes birbiriyle dans edebilir ama benim karım edemez...” (Hürriyet, 08.02.2011) ifadesi, Paşalı’nın “masumiyet”ine işaret etmektedir. Habere yerleştirilen bu ifadeler, Paşalı’nın sadakatsiz bir eş değil, aksine şiddet eğilimi olan sapkın bir kocanın namuslu karısı olduğu biçimindeki imayı pekiştirmektedir. Sadık bir eş ve iyi/fedakâr bir anne, dolayısıyla da ölümü hak etmeyen bir kurban olan Paşalı için çizilen bu tablo, ikinci habere konu olan mahkeme kararı ile netleşmektedir. Dava sonucunun aktarıldığı “Paşalı davasında karar çıktı” başlıklı haberin girişinde mahkeme kararı, “Ayşe Paşalı’yı öldü-

ren eski kocasına “kasten adam öldürmek” suçundan ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası verildi. Mahkeme, iyi hal indirimi uygulamazken, kararın oy çokluğu ile alındığı bildirildi.” (Hürriyet, 12.05.2011) biçiminde özetlenmektedir. Mahkeme, namusu işlediği cinayetin nedeni olarak gösteren eski eş İstikbal Yetkin’e tahrir indirimi vermemekle Ayşe Paşalı’nın namusa dair normları çiğnememiş ve öldürülmeyi hak etmemiş olduğu konusunda basınla aynı görüşte buluşmuştur.

Birincisi açıkça ifade edilmese de namus, ikincisi töre-din üçüncüsü ise kadın cinayeti olarak adlandırılan dolayısıyla sözü edilen isimlerin gerektirdiği biçimde konulaştırılan üç vakanın ortak paydası aslında namustur. Başka bir ifadeyle cinayetler adlandırılmadan önce öldürölen kadının namuslu olup olmadığına dolayısıyla ölümu hak edip etmediğine bakılmıştır. Yukarıdaki analizlerden de anlaşılacağı üzere, kurban kadınların namusu sadece haberlere değil mahkeme salonlarındaki tartişmalara da konu olmuştur. Kadın cinayeti olarak sunulan bütün diğer olaylarda olduğu gibi Paşalı davasında da katil, cinayeti eşinin namussuz olduğu iddiasıyla haklılaştırmaya çalışmuştur. Gerek haberlerde gerekse yargı kararlarında yaygın namus algısına ait masum/masum olmayan kadın ikiliği yeniden üretilmiş, böylece ölümu hak eden/etmeyen kadın kategorileri oluşturulmuştur. Daha önemlisi bu kategorilere cinayetlerin adlandırılmasında öncelikle başvurulmaktadır. Maktulün masumiyetine duyulan inanç ise katilin ve maktulün etnik, dinsel, sınıfsal aidiyetlerinin önem kazandığı bir diğer söylemsel çerçeveye de yerleşmektedir. İzleyen bölümde cinsiyetçi, aynı zamanda ırkçı ve oryantalist ideolojilere eklenilen bu söylem tartişılmaktadır.

Kültürel bir suç olarak töre cinayetleri

Dijk’in de altını çizdiği gibi, ideolojilerde, biz/ onlar kategorilerinin belirlenmesinde, Ötekiler hakkındaki (ön)varsayımlara ve yadımalara sıkça başvurulur. Her tür önyargılı söylemin en tipik olanı, sözde olumsuzluğu herkesçe bilinen yadıma ifadesinde kendini aadıya vurur: “X’e karşı değilim ama...”. Buna “sözde olumsuzluk” denmektedir, çünkü bu cümlecik ile diğer gruba karşı olumsuz bakış ya da

ırkçılık yadsınabilmekte, cümlenin geri kalan kısmında ise ötekiler hakkında bu ilk cümlecğin sağladığı rahatlıkla her tür olumsuz yargı ifade edilebilir hale gelmektedir. Böyle bir durumda yadsıma bir olumsal kendini-sunma, bir saygınlık koruma şekli olarak iş görür (Dijk, 2003: 64).

Ermeni töre cinayeti haberleri bu sözde olumsuzluk durumunu örneklemektedir. Bu haberlerde, ilk olarak Ermenilerin (Kürtlerden farklı olarak) modern ve kentli oldukları, bu yüzden de töre cinayeti işleyemeyecekleri söylenmektedir. Haber söyleminin analizi sonucunda, Kürtler ile Ermeniler arasında örtük olarak kurulan bu ırkçı zıtlık ilişkisinin hangi amaca hizmet ettiği iyice açıklık kazanmaktadır. İlk haberde aktarılan, Sonay ve ailesinin “20 yıldır Samatya’da yaşadığı” gibi kız ve oğlanın uzun süredir görüştüğü bilgileri de cinayetin töre cinayeti olmadığı imasını taşımaktadır (Hürriyet, 12.12.2010). İkinci haberde öldürülen Sonay’ın kentli-modern hayatına, dolayısıyla cinayetin töre cinayeti olamayacağı imasını pekiştiren ifadeler bulunmaktadır. Sonuç olarak her iki haberde de cinayetin neden töre cinayeti olamayacağı söylenmekte, ardından da din cinayeti olduğu ima edilmektedir. Böylece, Kürtler ve Ermeniler hakkında olumsuz imalar içeren bu söylemler ile Türk/Müslüman/orta sınıf/erkek Biz’i temsil eden iktidar grupları olumlanmaktadır. Başlıkta yer alan töre cinayeti iddiası, haberin girişinde ve geri kalanında çürütülmektedir.

...Kültür farkı nedeniyle ailece evliliğe karşı çıktıklarını söyleyen zanlı ifadesinde “Bize rağmen evlendiler...” dedi.

Sonay Vural’ın Süryani olduğu ailesinin de “başka dinden” diyerek, Zekeriya Vural ile evliliğine karşı çıktığı ileri sürüldü (Hürriyet, 12.12.2010).

Bu alıntı aynı haberin başlığında yer alan “kanlı infaz” ibaresinin içerdiği töre imasını açıklar niteliktedir: “Kanlı infaz” ile geri kalmış cemaat yapısına işaret edilmiştir. Bu cemaat yapısı Müslüman cemaatinden farklı olarak “hoşgörüsüz ve acımasız”dır.

“Kız tarafı önce düğüne karşı çıktı. Dinlerinin ayrı olması sorun olmamalıydı. Bizim oğlumuz Müslüman olduğu için evliliği kabul etmediler. Biz

barış olsun diye çok uğraştık... Düğün kilisede olacaktı ve Zekeriya'nın da dinini değiştirmesi gerektiğini söylüyordu. Hatta ilk kaçtıklarında, kızın ailesi arayarak 'Bu işi kan temizler' deyince kız tekrar evine dönüyor." diye konuştu (Hürriyet, 12.12.2010).

Yukarıdaki alıntıyla, Müslüman damat ve ailesi için sorun olmayan inanç farkının Ermeni-Hristiyan kızın ailesi, dolayısıyla Ermeni cemaati için cinayet işletecek kadar sorun teşkil ettiğine işaret edilmektedir. Yargı kararının duyurulduğu "Farklı din cinayetine "töre"den çifte müebbet" (Hürriyet, 17.04.2012) ikinci haberde okuyucuya gösterilmek istenen şey, "Ermenilerin töre cinayeti işlemediği, ancak din cinayeti işlediğidir". "Hristiyanlıkta töre olmaz" ara başlığı gibi, bu ara başlığın altında yer alan "Davanın dünkü karar duruşmasında, sanık avukatı, "Müvekkilim Hristiyan'dır. Hristiyanlarda töre cinayeti yoktur" diyerek iddiayı reddetti" ifadesiyle okuyucuya "kimlerde töre cinayeti olur?" ve "töre değilse bu ne cinayetidir?" soruları sordurulmakta, dolayısıyla haberde eksik bırakılan bilgi okuyucunun sosyo-bilişsel hafızasından çağrılmaktadır. İlk sorunun yanıtı "töre cinayetini Kürtler işler" şeklinde verilirken, ikinci sorunun yanıtı "bu bir din cinayetidir" biçimindedir. Böylece töre cinayeti Kürt, din cinayeti ise bir Ermeni kimliğine ait kılınmakta, sezdirmelerle Türklerin töre cinayeti işlemeyecek kadar aydınlık/modern, Müslümanların ise din cinayeti işlemeyecek kadar hoşgörölü ve vicdanlı olduğu ima edilmektedir. Haberin tümünde cinayetin neden infaz, katil erkek kardeşin de neden başkalarının iradesiyle cinayet işleyen bir tetikçi olduğu sorusuna yanıt aranmaktadır.

Paşalı cinayetine ilişkin haberlerde ise cinayetin nedeni ile Türk/Müslüman ve orta sınıfa üye olan eski eşin ruh sağlığı arasında bir bağlantı kurulmaktadır. Suçu bireyselleştiren bu çerçeve, sadece Paşalı'nın eski eşinin Biz'i temsil eden sınıfsal, etnik ve dinsel konumundan değil, aynı zamanda Paşalı cinayetindeki devlet sorumluluğunu gizleme çabasından da kaynaklanmaktadır. Zira kurbanın masumiyeti ve katilin kimliği nedeniyle hegemonik söylemi yerinden eden bu istisna halinde cinayeti meşrulaştıracak argümanlar tükenmiş, dolayısıyla namus belası oldukça zor bir biçimde bertaraf edilmiştir.

Sistematiik değil münferit: Kadın cinayetleri

Paşalı cinayeti, yukarıdaki başlıklar altında da belirtildiği gibi maktln namuslu olması nedeniyle bir namus cinayeti değildir. Töre cinayeti de olamaz. Cumhuriyet rejiminin tasarladığı biçimi ile kentli, eğitimi ve orta sınıf olan bu ailede yaşanan şiddetin hiçbir rasyonel açıklaması yoktur. Paşalı olayı, üzeri örtülmeye çalışılsa da Türkiye’de her sınıftan her yaştan ve her inançtan kadınının kendi yaşamı üzerinde aldığı kararlar nedeniyle öldürülebileceğini göstermektedir. Namusun bir itaat sorunu olduğunu da gösteren bu ereve, hem namus/töre cinayetleri ayırımının sınırlılıklarını hem de buna içkin çelişkileri gün yüzüne çıkartmaktadır. Kuramsal tartışmalar ve haber analizleri, kadınların maruz kaldığı erkek şiddetinin iki koşula bağlandığını göstermektedir. İlki, kadının cinsel saflığı yitirdiği için öldürülebileceği, ikincisi, kadının mensubu olduğu etnik ya da dini topluluğun ilkel trelerinden dolayı cinayete kurban gidebileceğidir. Ancak Paşalı olayı, ideolojileri deşifre etmekte, başka bir ifadeyle kentli/eğitimi, hepsinden önemlisi namuslu kadınların öldürülebilir olduğunu gözler önüne sermektedir.

Gerek yaygın medya gerekse yargı, Cumhuriyet’in ideal kadınıni yani Batılı hemcinslerinden farklı olarak namuslu, Doğulu hemcinslerinden farklı olarak da eğitimi, kentli-modern olan Türk kadınıni hedef alan bu cinayetleri, muhalif söylemin bir ürünü olan kadın cinayetleri adlandırmasına başvurarak ifade etmektedir. Her ne kadar söylemin sahipleri, tüm cinayetler için bu ismi kullansa da yaygın medya ve yargı, ayırımı yapmaya devam etmekte, böylece üçüncü bir kategori yaratmakta, böylelikle cinayetlerin namus nedeniyle işlendiğinin gizlenmesine yol açmaktadır. Haber analizlerinde görüldüğü üzere, kadın cinayetleri adlandırması, namus/töre cinayeti adlandırmalarının sınırlarına girmeyen durumlarda, bir kavramsal araç olarak kullanılmaktadır.

Paşalı cinayeti, eğitimin, kentleşmenin namus cinayetlerini ortadan kaldırmadığını, dahası modernleşmenin neferi olarak sunulan devletin bizatihi bu cinayetlere çanak tuttuğunu göstermektedir. Bu gerçekliğin saklanabilmesi için cinayet “münferit” olarak tanımlan-

mış, kocanın akıl sağlığı ve cinayet arasındaki ilişki vurgulanmıştır. Basın ve yargı, cinayetin neden işlendiğini anlamamaktadır. Olayın basınca kadın cinayeti olarak kategorize edilmesi, aslında bu anlamlandırılmama halinin bir sonucudur.

Haberlerdeki tırnak içi ifadelerde görünürlük kazanan muhalif söyleme gore, Paşalı cinayeti Türkiye'deki sistematik kadın cinayetlerinin örneklerindedir. Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) milletvekili Sabahat Tuncel'in yanı sıra, farklı kadın rgt temsilcilerinin sözlerinin aktarıldığı ifadelerde, katil eski eş Yetkin'in ruh halini önplana çıkartan yaygın medya eleştirilmektedir. Bu alıntılarla çelişecek biçimde haberlerde, katil kocanın ruh sağlığına cinayetin rasyonel nedeni olarak işaret edilmiştir. Maktulenin cinsel saflığının ya da ailenin eğitim ve gelir düzeyinin cinayet nedeni olmadığı belirtildikten sonra, cinayeti hazırlayan ikincil unsurun devletin koruma vermemesi olduğu ifade edilmektedir. Fakat mahkemenin kararıyla devlet gerekli adımı atmış, kocayı cezalandırmıştır. İlginç olan ise bu haberlerde bir kadının boşandığı eşi tarafından öldürülmesi ile yaygın namus algısı arasındaki ilişkiye, cinayetin nedeni olarak hiç bir surette işaret edilmemesidir. Bu durum, kadın cinayetleri adlandırmasının bağlamından kopartılarak dolaşıma sokulduğunun da kanıtıdır.

Bununla paralel olarak Paşalı cinayetine ilişkin ilk haberlerde, eski eşin son dönem yaşadığı olaylar ve bu olayların ruh sağlığı üzerinde yarattığı olumsuz etkiler ayrıntılı olarak tartışılmıştır. "Cinayet gününü anlattı" (Hürriyet, 08.02.2011) başlığı altında yer alan haberde eski kocanın ağzından aktarılan olaylar -maddi sıkıntılar, erkeksi kısıkanlıklar vb- ile cinayet arasında doğrudan bir bağlantı kurulmaktadır. Paşalı'nın kendisinde olduğu gibi, eski eşin sosyo-kültürel özellikleri de suçun kaynağı olarak işaret edilemeyecek kadar Biz'i temsil etmektedir. Durum böyle olunca da eski eşin ruh haline, masum Paşalı'yı öldüren neden olarak işaret edilmektedir. Sorunun bu şekilde konulaştırılması, bir taraftan suçun kişiselleştirilmesine, dolayısıyla mnferitleştirilmesine neden olurken diğer taraftan da devletin cinayetteki açık sorumluluğunun kenarda bırakılmasına hizmet etmektedir. Sorunun konulaştırılma biçimi suçun, devletle birlikte Türk,

Sünni-Müslüman, orta sınıf ve erkek Biz’le ilişkisinin, soyut düzlemde ve genel geçer ifadelerle sunulmasına çerçeve oluşturmaktadır.

İlk habere sızan muhalif görüşlerin sesi, dava kararının duyurulduğu “Ayşe Paşalı Davasında Karar Çıktı” (Hürriyet, 12.05.2011) başlıklı ikinci haberde daha baskın hale gelmiştir. Mahkemenin aldığı “örnek” karar ile devlet hatasını telafi etmiş, dolayısıyla devletin sorumluluğu konuşulabilir bir hal almıştır. Haberin girişinde yer alan ve olayı özetleyen “Devlet tarafından koruma altına alınmayan Ayşe Paşalı, eski eşi İstikbal Yetkin tarafından 11 yerinden bıçaklanarak öldürülmüştü” cümlesi, sorunun konulaştırılmasında muhalif söylemin de esas alındığını gösterir niteliktedir. İkinci haberde devletin aldığı “örnek karar” konulaştırılırken ilk haberde imalarla geçirilen devlet ihmali açıkça ifade edilmiştir. Dava sonucunda Paşalı’nın eski kocasına ağır tahrik indirimi uygulanmamış olması, muhalif görüşün talepleriyle uyuşmaktadır. Alışıldık olanın aksine, bu haberde kadın örgütlerine, kurbanın çocuklarına, avukatlarına, üstelik sahip olduğu siyasal görüşleri nedeniyle marjinal sayılan politikacıların ifadelerine yer verilmiştir. Ancak içerdikleri muhalif unsurlara rağmen haberler, Paşalı’nın ölümünün ardındaki eril yapıyı sorunsallaştırmamakta, basitçe katil eski eşe verilen örnek ceza vurgusu ile bütün kadın cinayetlerinde olduğu gibi Paşalı cinayetini de sadece sınıfsal ve etnik aidiyet bağlamında değil katile verilen ceza noktasında da münferitleştirmektedir.

Sonuç

Çalışmanın sonuçları üç grupta toplanabilir. İlki, namus, töre, kadın cinayetleri kategorilerinin oluşturulmasında masum/masum olmayan kadın ikiliğinin kuruculuğuyla ilgilidir. Bu ikilik, her bir kategorinin oluşturulmasında namusun anlamlandırmanın temeli olarak işlev gördüğüne işaret etmektedir. Haber analizleri, benzer biçimde, namusun, cinsel şiddet suçlarının altında yatan dinamik olduğunu gösterir niteliktedir. Zira geleneksel yapı kadar, milliyetçi-modernleştirici ideolojinin öngördüğü modern yapı açısından da namus, aileyi dolayısıyla toplumu düzenleyen ahlaki dizgenin esas bileşenidir. Bu

bileşen, analizde gösterilmeye çalışıldığı gibi yasal düzenlemelere ve yaygın medyadaki hâkim dile sirayet etmiştir.

Haber analizlerinin serilmediği mantık çerçevesinde, bir cinayetin namus, töre veya kadın cinayeti olarak adlandırılmasından önce öldürülen kadının cinsel masumiyetine bakılmalıdır. Namusunu kaybeden, meşru bir namus cinayetine, namusunu kaybetmeyen ise kadın cinayetine kurban gitmektedir. Namus adına işlenmemiş bir cinayetin, namus adına işlenmiş bir cinayetten farklı olarak açıklanmaya ihtiyacı vardır. Çalışma kapsamında ulaşılan ikinci grup sonuç ise bu bağlamda ortaya çıkmaktadır.

Cinayetin kurbanı veya katil Biz'i temsil etmeyen etnik veya dinsel gruplara üye ise, suçun gerekçesi olarak bu grupların kültürel değerlerine, yani töreye işaret edilmektedir. Bu çerçevede, Sünni-Müslüman, orta sınıf ve erkek olan Biz'in işlediği cinayetlerin haklı, Onlar'ın cinayetlerinin ise haksız yere işlendiği söylenmektedir. Sünni-Müslüman, orta sınıf erkekleri cinayete iten, birlikte oldukları kadınların rasyonel aklın ürünü olan evlilik sözleşmesine yaptığı saldırıdır. Adı sadakatsizlik olan bu saldırı, tutkuyla seven her erkeği cinayete itebilecek makul bir nedendir. Namus cinayetlerini töre cinayetlerinden ayırarak meşrulaştıran bu çerçeve, sadakatini koruduğu halde öldürülen kentli, eğitimli ve orta sınıf kadınlara ilişkin vakaları açıklamada yetersiz kalmıştır. Hegemonik söylem, bu yetersizliği aşmak için muhalif söylemin bir ürünü olan kadın cinayetleri adlandırmasına başvurmuştur. Bu boyut çalışma kapsamında ulaşılan üçüncü grup sonuçlara işaret etmektedir.

Kadın cinayetleri adlandırması, yaratıcısı olan kadın hareketinin öngördüğünden farklı olarak, namus/töre cinayetleri ayrımını ortadan kaldırmamış aksine bu ayrımı ve ayırmada içerilen cinsiyetçi, milliyetçi, oryantalist çelişkileri derinleştirmiştir. Cinayetin namus veya töre adı altında tartışılmıyor olması, hegemonik bakışı yeni bir adlandırma arayışına itmiştir. Kadın cinayetleri istisna cinayetlerin ya da kadın katliamı ve namus arasındaki derin bağı ortaya çıkartan durumların adlandırılması için iyi bir seçenektir.

Toplumunu kadın cinselliğine ve doğurganlığına yaptığı müdahaleler üzerinden düzenleyen namus, gelenekselden moderne Türkiye'deki tüm ataerkil yapıların kurucu normunu, çekirdeğini oluşturmaktadır. Devletin resmi organları gibi ataerkil yapının diğer kurumları süregiden ataerkil yapıyı korumak için namusun korunması gerektiğinin bilincindedir. Bu bilinç, aynı zamanda namusu olumsuz bir kavram olarak tartışmaya açmaya karşı direncin de nedenidir. Kadına yönelik öldürücü şiddetin töre veya kadın cinayeti olarak adlandırılması, namusun katlin nedeni olarak tartışılma olasılığını ortadan kaldırmaktadır.

Kaynakça

- Arat, Yeşim (1999). "Türkiye’de Modernleşme Projesi ve Kadınlar." Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik. Sibel Bozdağ ve Reşat Kasaba (der.) içinde. İstanbul: Tarih Vakfı.
- Berktaş, Fatmagül (1998). "Cumhuriyet’in 75. Yıllık Serüvenine Kadınlar Açısından Bakmak." 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler. Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu (ed.) içinde. İstanbul: Tarih Vakfı. 1- 13.
- Bora, Tanıl (2005). "Analar, Bacılar, Oropular: Türk Milliyetçi- Muhafazakar Söyleminde Kadın." Şerif Mardin’e Armağan. A. Öncü ve O. Tekelioğlu (der.) içinde. İstanbul: İletişim. 241- 281.
- Bourdieu, Pierre (1966). "The Sentiment of Honour in Kabyle Society." Honour and Shame: The Values of Mediterranean Society. J.G. Peristiany (der.) içinde. Chicago: The University of Chicago. 228- 230.
- Cumhuriyet Kadınları Derneği (2005). "Türk Ceza Kanunu Kadınlara Neler Getiriyor". Ankara: ÇESAV.
- Çağlayan, Handan (2007). Analar, Yoldaşlar, Tanrıçalar: Kürt Hareketinde Kadınlar ve Kadın Kimliğinin Oluşumu. İstanbul: İletişim.
- Delaney, Carol (2001). Tohum ve Toprak. Çev., Selda Somuncuoğlu. Ankara: İletişim.
- Dijk, Teun Van (2003). "Söylem ve İdeoloji: Çok Alanlı Bir Yaklaşım." Söylem ve İdeoloji. Barış Çoban (der.) içinde. Ankara: Su. 13- 113.
- Dijk, Teun Van (2010). "Söylem ve İktidar." Nefret Suçları ve Nefret Söylemi. Ayşe Çavdar ve Aylin B. Yıldırım (der.) içinde. İstanbul: Hrant Dink Vakfı. 9- 41.
- Durakbaşı, Ayşe (1998). "Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve Münevver Erkekler." 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler, Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu (ed.) içinde. İstanbul: Tarih Vakfı. 29- 51.
- Ercan, Hülya (2005). "Türkiye’deki Gazetelerde Cinsellik." Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Türk HIV Dergisi. 8 (2) 36: 61- 69.
- Ergil, Doğu (1980). Türkiye’de Terör ve Şiddet. Ankara: Turhan.
- Faraç, Mehmet (2004). Töre Kısıncında Kadın. İstanbul: Güniz.
- Hall, Stuart (1996). The West and the Rest: Introduction to Modern Societies. Thompson: Blackwell.

- İlkkaracan, Pınar (2003). "Türkiye'nin Doğu Bölgelerinde Kadın Cinselliği Bağlamının İncelenmesi." Müslüman Toplumlarında Kadın ve Cinsellik. Pınar İlkkaracan (der) içinde. İstanbul: İletişim. 133- 151.
- İnal, Ayşe (1997) "Haber Metinlerine Eleştirel Bir Bakış: Temel Sorunlar ve Örnek Çalışmalar." A.Ü.İLEF Yıllık'94:135- 165.
- Kadioğlu, Ayşe (1998). "Cinselliğin İnkarı: Büyük Toplumsal Projelerin Nesnesi Olarak Türk Kadınları." 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler. Ayşe Bertkay Hacımiraçoğlu (der.) içinde. İstanbul: Tarih Vakfı. 89- 101.
- Kandiyoti, Deniz (1997). Cariyeler Bacılar Yurttaşlar Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler. Çev., Aksu Bora. İstanbul: Metis.
- Koğacıoğlu, Dicle (2007) "Gelenek söylemleri ve iktidarın doğallaşması: namus cinayetleri örneği" Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar: 3. 117- 145.
- Köker, Eser ve Doğanay, Ülkü (2010). Irkçı değilim ama: Yazılı Basında Irkçı-Ayrımcı Söylemler. Ankara: İnsan Hakları Ortak Platformu (İHOP).
- Köse, Aynur (2011). "Türk Basınında Kadın: 2010 Türkiye'sinde Sosyal Haklar Açısından Kadınların Temsili." www.sosyalhaklar.net/2011/bildiri/kose.pdf. Erişim tarihi: 04.10.2012.
- Mater, Nadire ve İpek Çalışlar (2007). "Medyadaki Durumu Tersine Çevirmek." Medya ve Toplum. Seveda Alankuş (der.) içinde. İstanbul: IPS İletişim Vakfı. 149- 167.
- Mora, Necla (2010). "Haber ve Haber Söylemi (2)." <http://www.dorduncukuvvetmedya.net>. Erişim tarihi: 10.05.2010.
- Ova, Nalan ve A. Nevin Yıldız Tahincioğlu (2007). "Bir Alternatif Fenimist Medya Örneği Olarak Roza Dergisi'nin Karşıt Kamusal Alan Oluşturma Potansiyeli." 10. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi. Özetli Yayınlanmış Bildiri.
- Özkan, Hande (2002). "Türkiye'de Tek Parti Dönemi Coğrafya ve Mekan Anlayışları: Yatay bir dönemlendirme denemesi." Toplum ve Bilim. 94: 143- 175.
- Peristiany, J.G.(1966). "Honour And Shame in a Cypriot Highland Village." Honour and Shame: the Values of Mediterranean Society. J. G. Peristiany (der.) içinde. Chicago: The University of Chicago. 9- 12.

- Pervizat, Leyla (2005). Uluslararası İnsan Hakları Bağlamında Namus Cinayetleri: Kavramsal ve Hukuksal Boyutu ve Türkiye Özelinin Değerlendirilmesi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler BD Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Rivers, Julian Pitt (1966). "Honour and Social Status." Honour and Shame: the Values of Mediterranean Society. J. G. Peristiany (der.) içinde. Chicago: The University of Chicago. 22- 48.
- Sancar, Serpil (2004). "Otoriter Türk Modernleşmesinin Cinsiyet Rejimi." Doğu Batı. 29: 97-110.
- Sirman, Nükhet (2002). "Kadınların Milleti." Modern Türkiye'de Siyasi Düşünceler: Milliyetçilik. Cilt 4. Tanıl Bora (der.) içinde. İstanbul: İletişim. 226- 245.
- Sirman, Nükhet (2006). "Akrabalık, Siyaset ve Sevgi: Sömürge Sonrası Koşullarda Namus-Türkiye Örneği." Namus Adına Şiddet Kuramsal ve Siyasal Yaklaşımlar. Mojab. S. vd. (der.) içinde. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi. 43- 63.
- Sirman, Nükhet (2007). "Kürtlerle Dans." Kültür ve Siyasette Fenimist Yaklaşımlar Dergisi: 2. 119-125.
- Tezcan, Mahmut (2003). Türkiye'de Töre (Namus) Cinayetleri. Ankara: Naturel.
- Ülkü, Güler (2004). "Söylem Çözümlemesinde Yöntem Sorunu ve Van Dijk Yöntemi." Haber Hakikat ve İktidar İlişkisi. Çiler Dursun (der.). Ankara: Elips Kitap. 374- 385.
- Yıldız Tahincioğlu, A. Nevin (2010). "Namus Cinayetleri Üzerinden Yapılan Cinsiyetçilik ve Milliyetçiliğin Köşe Yazılarına Yansıması." Mülkiye. XXXIV: 225- 255.
- Yıldız Tahincioğlu, A. Nevin (2011). Namusun Halleri. İstanbul: Postiga.
- Yirmibeşoğlu, Vildan (2007). Toprağa Düşen Sevdalar/Töre ve Namus Gerekçesiyle İşlenen Cinayetler. İstanbul: Hürriyet.
- Yuval-Davis, Nira (1998). "Gender and Nation." Women, Ethnicity and Nationalism. Rick Wilford vd. (der.) içinde. London: Routledge. 23- 24.

Gazete Haberleri

6,5 aylık hamile eşini sokak ortasında öldürdü (Hürriyet, 17.11.2008)

O kocaya ağır tahrik indirimi (Hürriyet, 05.08.2012)

10 Günlük evli çifte kanlı infaz (Hürriyet, 12.12.2010)

Farklı din cinayetine “töre”den çifte müebbet (Hürriyet, 17.04.2012)

Cinayet gününü anlattı (Hürriyet, 8.02.2011)

Ayşe Paşalı Davasında Karar Çıktı (Hürriyet, 12.05.2011)

Kitap Tanıtımı

Tezcan Durna

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi

• • •

Gazetecilik Etiğinin Mesleki Sınırları Profesyonellik, Piyasa ve Sorumluluk

Oğuzhan Taş

İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, 328 sayfa.

Yirmi yılı aşkın bir zamandır, etik tartışmalarında ciddi bir patlama yaşıyoruz. Tıp etiği, çevre etiği, biyomedikal etik, siyaset ve etik, hukuk ve etik... Bütün mesleklerin, eylemlerin ya da kavramların yanına mutlaka etik kavramını getirmeden konuşamaz hale geldik. Etik üzerine tartışmaların yoğunlaştığı bu son zamanlarda, Oğuzhan Taş'ın *Gazetecilik Etiğinin Mesleki Sınırları, Profesyonellik, Piyasa ve Sorumluluk* başlıklı kitabı dikkat çekici bir çalışma olarak 2012 yılı içinde İletişim Yayınları tarafından basıldı.

Kitabın amacı, üçüncü bölümün ilk paragrafında yazarın sorduğu şu sorularla belirginleşiyor: "*Gazeteciler hakikati arayan profesyoneller mi, piyasanın hizmetkârları mı, fikir emekçileri mi, yoksa sıradan yurttaşlar mı?*" (111) Yazar, bu soruların gazetecilik mesleğinin toplumsal statüsü açısından farklı sonuçlar doğurduğunun altını çizerek, mesleğin hangi koşullarda ortaya çıktığının ve ilkelerinin nasıl olgunlaştığının izlerini

sürüyor. Yazara göre, çalışmanın kuramsal yönelimini, ana akım tarih yazımlarının, gazetecilik ilkelerinin ortaya çıkışını ve basının demokratikleşme sürecinde bir olgunlaşma aşamasına tekabül ettiği iddiasını destekleyen şu üç varsayımın sorgulanması belirlemiştir: basının gelişiminin kesintisiz bir özgürleşme dinamiği taşıdığı, piyasanın demokratikleştirici bir güç taşıdığı ve basının ideal durumda dördüncü güç işlevini üstleneceği (285-286).

Çalışma esas itibariyle gazetecilik etiğinin Türkiye’de nasıl bir tarihsel ve ideolojik çerçevede şekillendiği üzerinde durmayı hedeflemektedir. Yazar bu çerçeve içinde Türkiye’deki basın tahayyülündeki devamlılıklar ya da değişimlerin nasıl anlamlandırıldığını araştırmaya öncelik vermektedir. Kitap iki kısımdan oluşmaktadır; ilk kısımda gazetecilik etiğinin tarihsel ve ideolojik kaynakları, İngiltere ve Amerika’daki gazetecilik uygulamaları bağlamında ele alınmaktadır. Bu bölümde yazar özellikle, gazeteciliğin ilke ihtiyacının çıkış noktasının gazetenin ve haberin ticari bir meta olarak yaygınlaşması olduğuna yaptığı vurgu önemli görünmektedir. Bu vurgu, özellikle 1980’lerden itibaren yaygınlık kazanan etik tartışmaları ile neo-liberalizm arasındaki bağlantının tarihsel kökenlerinin de daha açık hale gelmesini sağlıyor.

Gazetecilik mesleğinin ortaya çıkışı ile basının piyasalaşması arasındaki ilişkinin hangi düzenlemelerle gerçekleştiğini ayrıntılarıyla inceleyen yazar, ticarileşme öncesinde basın özgürlüğünün devlet otoritesine karşı verilen mücadeleyle tanımlanmasının ne kadar kör bir çıkış noktası olduğuna dikkat çekmektedir. Bu süreçte değişik düzenleme yöntemleri, teşvikler ve resmi ilanlarla hükümetlerin doğrudan değilse bile dolaylı yollarla “bağımsız” ama ticari basına nasıl boyun eğdirdiğinin altı çizilmekte; bu süreçten, bu kayırmalar nedeniyle İngiltere’deki işçi basınının da güç kaybederek çıktığı hatırlatılmaktadır. Gazetecilik mesleği bu süreçte, meşruiyet zeminini ciddi bir biçimde kaybetmiş görünmektedir. Daha önceleri devlet sansürüne karşı verilen mücadeleyle tanımlanan, halkın bilgilene hakkı, her türlü düşüncenin kendine ifade olanağı bulabilmesi gibi gerekçelerle bir kutsallık halesiyle savunulmaktayken, ticarileşmeyle birlikte bu

kutsallık halesi nispeten ortadan kaybolmuştur. Bunun yerine 19. yüzyılda ticari popüler gazetecilik kendisini dördüncü güç ilan etme yoluna gitmiş ve bu sav, gazetecilik etiğinin ideolojik zeminini hazırlayan en güçlü söylemsel iddia olarak karşımıza çıkmıştır. Yazar takip eden bölümde ticarileşen ve liberal ekonomik sürecin bir parçası haline gelen gazeteciliğin etik normları ile liberal ekonominin ideolojisi arasındaki ilişkinin izlerini sürmektedir.

Kitap, gazetecilik etiği ve toplumsal sorumluluk kavramlarının tartışıldığı ikinci bölüm ve gazetecilik etiği ile profesyonelleşme kavramlarının incelendiği üçüncü bölümle tamamlanmaktadır. Yazarın son bölümde özellikle etik tartışmaları ile profesyonelleşme arasında kurduğu ilinti dikkat çekicidir. Zira yazarın beslendiği eleştirel kurama göre, uzmanlık ve profesyonellik anlayışı, toplumu etkin yurttaşlar olarak değil, edilgen tüketiciler olarak görür. Buna göre, *“mesleklerin ahlaki temeli diğerkâmlıktan ziyade iktidar kaynaklarının yeniden üretimine hizmet eden bir özçikara dayalıdır”* (115). Bu tespit, neo-liberal piyasa mantığının neden “etik” tartışmalarına ihtiyaç duyduğunu bir kez daha açık hale getirmekte ve gazetecilik etiği tartışmalarının Türkiye basın tarihi içinde neden 1980’li yıllara denk düştüğünü anlamamızı sağlamaktadır. Yazar, Türkiye’de 1980’li yıllarda yoğunlaşan gazetecilik etiğine dair tartışmaların hem pratik hem de kuramsal zeminini bu bölümde detaylı bir biçimde incelemekte; Türkiye üzerinden yaptığı analizlere sağlam bir kuramsal altyapı oluşturmaktadır.

Kitabın ikinci kısmı Türkiye’de gazetecilik etiğinin tarihsel sınırlarına odaklanmakta ve dört ana başlığa ayrılmaktadır. Birinci başlık altında, Osmanlı’daki “gazetecilik öncesi” dönemden başlayarak 1980 sonrasında ortaya çıkan yazarın deyimiyle “ticari gazeteciliğin hegemonyasının” yaşandığı döneme kadar yaşananlar anlatılmaktadır. Yazar, bu kısmın ikinci bölümünde Türkiye’de etik tartışmaların şekillendiği asıl dönem olarak kavradığı 1980 sonrasını derinlemesine çözümlenmek ve toplumsal “sorumluluğun sınırları”nı tanımlamak adına promosyon rekabeti dönemini örnek olay olarak incelemektedir. Bu dönem, yazarın tespitine göre, gazeteciler ve medya sahipleri tarafından okurun haber dâhil tüm ihtiyaçlarının karşılanması gerekçesiy-

le bir toplumsal sorumluluk işlevi olarak meşrulaştırılmış görünmektedir. Yazar, promosyon savaşının en yakıcı dönemi olarak tanımladığı 90'lı yıllarda, bu savaşın, tarafları olan medya grupları ve gazeteler tarafından nasıl meşrulaştırıldığını ayrıntılı bir şekilde analiz eder ve bu sürecin ticarileşme ve yoğunlaşma sürecini de ivmelendirdiğine dikkat çekmektedir. Bu sürecin devamında Doğan Medya Grubu, promosyon savaşlarında güç kazanmış ve piyasada belirleyici konuma yükselmiş, aynı zamanda kendine bir etik norm oluşturma misyonu da yüklemiştir. Yazar, çalışmasının bu kısmında, profesyonelliğin sınırlarının Doğan Medya Grubu'nun yayın ilkeleri bağlamında nasıl çizildiğini tartışmaktadır. Bu bölümde özellikle Hürriyet gazetesi örneği üzerinden gidilerek, Türkiye'de profesyonel gazetecilik etiği tartışmalarının ideolojik boyutu çözümlenmektedir. Yazara göre, Doğan Medya Grubu'nun bu norm oluşturma çabasının başını çekmesi ve bu çabanın özellikle Aydın Doğan'ın isteğiyle gerçekleştirilmeye çalışıldığına vurgu yapılması "performatif bir çelişki örneği" oluşturmaktadır. Bu çelişki, bir yandan iş dünyasının bir parçası iken bir yanda da bu dünyaya karşı belli bir mesafe ile yaklaşma öngörüsünde ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda bu tür norm belirleme çabaları, yazara göre, genel bir etik normun tayininden ziyade, piyasanın şekillenmesinde insiyatif kullanmaya yönelen çabalar olarak okunmalıdır.

Bu kısmın son bölümünde yazar, ele aldığı iki skandal (Deniz Baykal-Nesrin Baytok ve MHP'li siyasetçiler) üzerinden gazeteciliğin ahlak siyasetinin ikiyüzlülüğüne vurgu yapmakta ve bu ikiyüzlülüğün büyük ölçüde gazeteciliğin ticarileşmesinden kaynaklandığı tespitinde bulunmaktadır. Yazar, bu tür skandallardaki ikiyüzlü tavrın genel siyasal kültürden kaynaklandığına şu cümleyle dikkat çekmektedir: *"Siyasal iletişimin neredeyse bütünüyle medya dolayımıyla gerçekleştiği ve skandal siyasetinin tehdidi altındaki bir siyasal kültürde, yalnızca kamusal kişiliklerin özel yaşamı sınırlıdır" diyerek bu sınırların müzakereye açık niteliği hakkında suskun kalınması oldukça düşündürücüdür*" (266). Bütün köşe yazarları, her ne kadar bu tür skandalları lanetleseler de, son kertede siyasal figürlerin özel yaşamlarına dikkat etmeleri gerektiğinde ortak düşüncelere sahiplerdir. Yazar, bu ortak kanaatin oluşmasında bir yandan siyasal kültürün payına dikkat çekerken, diğer yan-

dan iletişim teknolojilerinin getirdiği hız, rekabet ve haber kaçırmama kaygısının getirdiği zorlayıcılıkların altını çizmektedir. Böylece yazar gazetecilik meslek etiğinin, piyasanın koşullarından bağımsız, kişisel girişimlerle oluşmadığını, hem promosyon savaşları örneğinden, hem de politik skandallar örneğinden yola çıkarak ayrıntılı bir biçimde sergilemektedir.

Özetle yazar, gerek İngiltere ve Amerika’da 19. yüzyıl sonlarında olgunlaşan gazetecilik ilkelerini gerekse Türkiye’de, 1980 sonrasında yaygınlaşan etik tartışmalarını, basının ticarileşmesi sürecinde varlığını meşrulaştırma çabasından ayrı düşünemeyeceğimiz kanaatinde dir. Yazarın bu kanaati, çalışmanın tarihsel arka planı, yapılan kuramsal tartışmalar ve ele alınan örnekler yoluyla okuyucuya açık hale getirilmektedir. Basının ticarileşme süreciyle birlikte karşımıza çıkan ve nesnellik, dengelilik, tarafsızlık gibi kilit kavramlarla tanımlanan gazetecilik meslek ilkelerini, yazarın çalışmasından anladığımız kadarıyla neo-liberal ekonominin ideolojik varsayımlarından ayrı düşünemeyiz. Bu tespitten yola çıkarak şöyle söylenebilir: Basındaki asil etik sorun, hükümetler tarafından gelen sansürlere direnmemek değil, ticarileşmeyle birlikte ortaya çıkan yapısal sorunların getirdiği içeriklerde homojenleşme ve belirli kişilerin durum tanımlarının dolaşımda olmasından kaynaklanan temsil sıkıntılarıdır. Özellikle son dönemde “hükümet sansürleri”, gazeteci tutuklamaları, başbakanın medya sahiplerine parmak göstererek “iyi gazetecilik-kötü gazetecilik” tanımları yapma çabalarının ayyuka çıkması ile medya sahiplerinin, medyadaki sembolik seçkinlerin ve çalışanların bu çalışmadan geriye dönük olarak çıkaracağı dersler olduğu kanaatindeyiz. Zira bu çalışma siyasal seçkinlerden ziyade, medyadaki sembolik seçkinlerin medyanın etik dışı uygulamalarında ne kadar güçlü sorumluluklarının olduğunu bizlere göstermektedir. Bu bağlamda başbakanın zaman zaman medyaya ve köşe yazarlarına yaptığı çıkışlara verilen “basının özerkliği” minvalindeki tepkilerin de ne kadar naif ve ikiyüzlü görüldüğü daha açık hale gelmektedir.

Yazı Teslim Kuralları

Gönderilen yazıların, başka bir yerde yayımlanmamış olması ya da yayın için değerlendirme aşamasında bulunmaması gerekir. Yayımlanan yazıların her türlü sorumluluğu yazar(lar)ına aittir. Yayımlanmayan yazılar iade edilemez. Yayın için kabul edilen yazıların yayın hakkı, yayımlanan yazıların da her türlü telif hakkı dergiye aittir.

Makaleler 8000 kelimeyi geçmemelidir. 6000-7000 kelimelik bir makale (notlar ve referanslar dahil) iyi bir hedefdir. 2000-3000 kelimelik daha kısa yorum yazıları da kabul edilmektedir. Yazılar, varsa tablo, şekil ve illüstrasyonları da içeren dört eş nüsha olarak teslim edilmelidir. Yazının bir nüshası da CD'de gönderilirse (Word for Macintosh ya da Windows), yazıyla ilgili işlemler daha hızlı yürütülebilir.

Yazarlar, gönderdikleri yazının eş bir nüshasını kendilerinde bulundurmaldırlar. 100-150 kelimelik İngilizce ve Türkçe birer özet de yazılarla beraber gönderilmelidir. Yazılar, bir toplantıda tebliğ edilmiş ise, toplantının adı, tarihi ve yeri belirtilmelidir.

Yazıların ve özetlerin üzerinde, sadece yazının başlığı bulunmalıdır. Aynı bir kapak sayfasında yazarlar, isimlerini, tam ve açık kurum posta adreslerini bildirmelidirler. Bu bilgiler, hakemlere gönderilmeyecektir.

Tüm metin, girintili (indent) paragraflar, notlar ve referanslar dahil, A4 boyutunda kağıda çift aralıklı olarak ve kağıdın sadece bir yüzüne yazılmalıdır. Başlıklar ve arabaşlıklar kısa ve belirgin olmalıdır. ABD, TRT gibi kısaltmalarda nokta kullanılmamalıdır.

Dergiye gelen yazıların yayımlanması hakemlerden alınacak değerlendirmelere bağlıdır. Dergiye ulaşan yazılar en kısa süre içinde hakemlere gönderilir. Bir ay içinde yazı ile ilgili raporunu dergiye göndermeyen bir hakemin yerine hemen yeni bir hakem belirlenir.

Hakem değerlendirmelerinin normal şartlarda 2-3 ay sürmesi beklenmelidir. Yazarlardan, hakemlerin görüşleri uyarınca yazılarını geliştirmeleri veya gözden geçirmeleri istenebilir. Yayın konusunda son karar Yayın Kurulu'na aittir. Yazıların kabul edilip edilmediğine dair bir mektup, hakem raporlarının fotokopileriyle birlikte, yazarlara gönderilir.

Yazıların gönderileceği adres

Kültür ve İletişim
Ankara Üniversitesi
İletişim Fakültesi
Cebeci 06590 Ankara

Kaynak Gösterme Formatı

Metin içinde kaynak belirtme

Tüm referanslar, ana metinde uygun yerlerde ve parantez içinde, yazarın adı, basım yılı ve gerekiyorsa sayfa numaraları ile belirtilir. "Ibid", "op.cit.", "a.g.e." vb. kısaltmalar kullanılmaz. Notlar ve referanslar ayrılmalıdır. Notlar, metnin içinde numaralandırılıp, metnin sonunda numara sırasına göre ve referanslardan önce yerleştirilmelidir. Notların içinde yer alan referanslar da metin için geçerli olan kurallara göre belirtilir.

- Yazarın adı metinde geçmiyorsa ve kitaba referans veriliyorsa,
(Williams, 1988)
- Yazarın adı metinde geçmiyorsa ve belli bir sayfa söz konusuysa,
(Williams, 1988: 26)
- Yazarın adı metinde geçiyorsa ve kaynakçada birden fazla eseri varsa,
(1988: 26)
- Birbirini takip etmeyen belli sayfalar söz konusuysa,
(Williams, 1988: 22-6, 45-8)
- Yazarın adı metinde geçiyorsa ve kaynakçada bu yazarın yalnızca bir eseri mevcutsa sadece sayfa numarası verilir.
Hawkes'a göre dil ve antropoloji...(32)
- İki yazar varsa,
(Lash ve Urry, 1988)
- İki'den fazla yazar varsa,
(Bennett vd., 1986)
- Aynı yazarın aynı yıl içinde yayınlanmış birden fazla eserine referans varsa, basım yılına a, b, c, gibi harfler eklenerek birbirinden ayrılır.
(Foucault, 1979a)
- Aynı bahiste birden fazla kaynağa referans varsa, bunlar aynı parantezde noktalı virgülle ayrılarak belirtilmelidir.
(Bourdieu, 1984; DiMaggio, 1987; Lamont, 1988)
- Metnin içindeki alıntılar için çift tırnak, alıntının içindeki alıntılar için tek tırnak kullanılmalıdır. 40 kelimedeki uzun alıntılar, tırnak kullanmadan girintili paragrafla verilmelidir.

Dergiden makale

Lawrence, Grossberg (1995). "Cultural Studies vs. Political Economy: Is Anybody Else Bored with this Debate." *Critical Studies in Mass Communication* 1(12): 72-81.

Editörlü bir kitaptan makale

Turow, Joseph (1991). "A Mass Communication Perspective on Entertainment Industries." *Mass Media and Society*. James Curan ve Michael Gurevitch (der.) içinde. London: Edward Arnold. 160-167.

Bir yazarın seçilmiş yazılarından derlenmiş kitabından makale

Thomas, Lewis (1974). "The Long Habit." *Lives of a Cell: Notes of Biology Watcher* içinde. New York: Viking. 47-52.

Kitap

Lewis, Justin (1991). *The Ideological Octopus: An Exploration of Television and Its Audience*. London ve New York: Routledge.

Çeviri kitap

Larrain, Jorge (1993). *İdeoloji ve Kültürel Kimlik*. Çev., Neşe Nur Domanıç. İstanbul: Sarmal.

Derleme kitap

Balio, Tino (der.) (1990). *Hollywood in the Age of Television*. Boston: Unwin Hyman.

İki yazarlı kitap

Gessell, Arnold ve Francis L. Ilg (1949). *Child Development: An Introduction to the Study of Human Growth*. New York: Harper and Row.

Üç ya da daha fazla yazarlı kitap

Spiller, Robert, vd. (1960). *Literary History of the United States*. New York: MacMillan.

Yazar olarak kurum adı

Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (1996). *Kafkasya ve Orta Asya: Bağımsızlıktan Sonra Geçmiş ve Gelecek*. Ankara: Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı Yayınları.

Web sitesinden yazarlı makale

Swedlow, Tracy (2000). "Interactive Enhanced Television: A Historical and Critical Perspective." www.itvt.org. Erişim tarihi: 10.05.2004.

Web sitesi

Office of Communications. www.ofcom.org.uk. Erişim tarihi: 10.05.2004.

